

НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори

№ 2

Ніжин – 2019

Науково-популярний часопис для
вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 2, 2019 рік.

Свідоцтво про державну
реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації
від 06.03.2007 р.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № 4 від 24.10.2019 р.

Засновник:

Центр гуманітарної співпраці з
українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:

Самойленко О. Г.,

канд. іст. наук, доц.;

Мельничук О. В.,

докт. фіз.-мат. наук, проф.;

Астаф'єв О. Г.,

докт. філол. наук, проф.;

Михед П. В.,

докт. філол. наук, проф.;

Онищенко Н. П.,

директорка Центру; членкиня

Нац. спілки журн. України;

Самойленко Г. В.,

докт. філол. наук, проф.;

Сидоренко В. О.,

канд. філол. наук, доц.;

Відповідальний редактор:

Онищенко Н. П.

Технічний редактор:

Борис І. П.

Верстка, макетування:

Моціяка О. П., Борщ О. В.

Літературне редагування:

Лісовець О. М.

Зміст

Українознавство

- Тимошик М.** «Білі плями» в житті достойника
нації Якова Макогона.....4
- Гринь М.** Скарбник зі «скверного города»
з «літерацькою вдачею» в душі,
який не корився «московській воші».....18

Наукові розвідки

- Єржиківська Н.** Поетика «наставлення годинника
життя...»: творчість Юліуша Словацького (1809–
1849) в рецепції Ігоря Качуровського.....38
- Авраменко А.** Співпраця Наукового товариства
ім. Шевченка (НТШ) з Краснодарською крайовою
громадською організацією «Співдружність
Кубань–Україна».....42
- Дацько О.** Відновлення бібліотечної установи
міста Ніжина в післявоєнні роки (1946–1950).....46
- Якубовська М.** Парадигми Павла Романюка.....50
- Онищенко Н.** Золота цеглинка у споруді
теперішнього і майбутнього
(огляд газети «Просвіта»).....68
- Самойленко Г.** Микола Гоголь і студенти
грецького походження в Гімназії
вищих наук кн. Безбородька в Ніжині.....72
- Мойсейчук І.** Живописець на ім'я Гоголь.....76
- Смольницька О.** «Лісова пісня» Лесі Українки:
Мавка-Персефона та інші міфологічні персонажі
(компаративний та юнґіанський аналіз).....78

Методичні матеріали

- Колошук Н.** Іван Багряний: домінанти творчості
та проблеми вивчення.....88

Проза, переклади, рецензії

- Йогансон К.** Світ Гоголя (переклад
з німецької А. Роліка).....100
- Моціяка О.** Грецьке слово про Україну.....106
- Алатиренко М.** Роздуми над науковою
монографією С. В. Романовського
«Теоретико-методичні основи управління
якістю освіти в комплексі «Ш-Л-ТУ».....110

- Відомості про авторів**.....113

Шановні добродіі!

Часопис, який Ви тримаєте в руках, є науково-популярним виданням, що може бути цікавим не тільки учителям-практикам, а й усім, хто причетний до вивчення та викладання української мови, літератури, історії, культури в Україні та поза її межами.

На нашу думку, на сьогодні вже назріла потреба в такого типу періодичних виданнях, оскільки вони надають можливість обмінюватися думками, ділитися досвідом і фахівцям із діаспори, які довгий час були відірвані від України, проте завжди переймалися проблемами українознавства.

Публікації, які представлені в нашому часописі, охоплюють доволі цікаве коло питань, актуальних і водночас проблемних: наукові розвідки, методичні матеріали для шкільництва, поетичні, прозові та драматичні твори й переклади сучасних маловідомих авторів. Маємо надію, що в нашому журналі Ви знайдете відповіді на свої запитання та зможете використати його у своїй практичній діяльності, пропагуючи ідею українства.

Будемо щиро вдячні за співпрацю з нами, за надіслані матеріали для публікації, за висловлені побажання та пропозиції щодо роботи редакції.

З повагою, редакційна колегія

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Микола Тимошик

«БІЛІ ПЛЯМИ» В ЖИТТІ ДОСТОЙНИКА НАЦІЇ ЯКОВА МАКОГОНА

Здавалося, час активно попрацював над тим, щоб ця цінна сторінка нашої національної історії ніколи вже не могла бути написана.

Про феномен Якова Макогона та фінансованого ним своєрідного посольства періоду 30-х років минулого століття, що мало назву «Українське пресове бюро в Лондоні» (The Ukrainian Bureau in London), у мюнхенсько-паризькій «Енциклопедії українознавства» віднаходимо лише кілька скупих рядків:

«Інформаційне бюро, засноване 1931 р. коштом Я. Макогона для ознайомлення англійського загалу з українськими справами. Видавало неперіодичний бюлетень (The Bulletin), що розсилало до 250 часописів в Англії... Керівником бюро був В. Кисілевський. Діяло до 1939 року» [1].

Жодних спроб наукової розвідки ніхто не зробив і в діаспорі. Єдиним винятком може слугувати коротка за розміром оглядова стаття Романа Кравця – автора інтернет-енциклопедії «Українці в Сполученому Королівстві», що у формі блогу міститься на сайті Британської бібліотеки і має дві версії – англійською та українською мовами [2].

З-поміж чужинців, хто принагідно цікавився Українським пресовим бюро в Лондоні, варто назвати поляків А. Жебу та О. Мартиновича. Першому належить три статті, надруковані польською мовою [3].

Годі шукати будь-якої інформації про це явище і в будь-яких виданнях підрадянської доби чи й за весь період незалежності України. Лише в поодиноких українських публікаціях можна зустріти короткі згадки чи посилання на це [4].

Оце й усе, що досі міг знати небайдужий до національної історії читач про цей загадковий українознавчий осередок у столиці Великої Британії.

І ось – несподівана, схожа на сенсацію, архівна знахідка: авторові цих рядків у час недавнього наукового стажування у Великій Британії вдалося не лише натрапити на сліди архіву Українського пресового бюро в Лондоні, а й першому з-поміж українських і зарубіжних дослідників опрацювати його. Несподіваність такої знахідки в тому, що упродовж майже 80 років кілька різних за обсягами тек із документами цього архіву пролежали без руху не у відомій бібліотеці чи архіві Великої Британії, а в... приватному інституті польської еміграції, що має назву «Польський Інститут і музей ім. Сікорського у Лондоні».

Про те, за яких обставин потрапила ця частина архіву української еміграції до чужих рук і чому про неї тривалий час не знали навіть корінні українські лондонці, можна написати окрему, не менш цікаву статтю. Однак, за браком місця, тут маю обов'язок лиш зазначити, що цій знахідці завдячую передусім Іванці Мащак – бібліотекарці Українського дому в Лондоні, де вона мешкає від початку 70-х років минулого століття. Доти пані Іванка, як колишня зв'язкова УПА, розплачувалася перед більшовицькою владою за любов до України страченими життями двох братів і батьків та власним здоров'ям у час багаторічного відбування ув'язнення в сибірських таборах ГУЛАГу.

Яків Макогін

Чому світ голосно заговорив про Україну в 30-х роках ХХ століття?

Як засвідчують документи архіву, причиною того зацікавлення були не сталінські репресії чи голодомор (правди про це світ тоді фактично не знав), а рішучі тиранії польської влади до україн-

ського населення в Галичині восени 1930 року. Ціль тієї акції, що згодом увійшла в історію під терміном пацифікація, полягала в знищенні української опозиції напередодні чергових виборів у цій країні.

У відповідь на незаконний арешт своїх послів до польського сейму українці організували протестні акції. За офіційними польськими даними, тоді було спалено полякам 62 житлові будинки, 87 стол, 78 інших господарських споруд, 112 скірт [5].

Послани за вказівкою Пілсудського в українські села для залякування селян польські карні загоны у грубий спосіб перевищили свої повноваження: вони знущалися, прилюдно били людей. Репресії зазнали передусім вчителі, священники, громадські активісти. Багатьох арештовано, до в'язниці потрапив увесь провід Української народно-демократичної партії (УНДО). Були розгромлені «Просвіти» з їх читальними залами та бібліотеками, кооперативи. На села накладалися контрибуції для додаткового збору харчів на потреби польської армії.

Акція ця набула розголосу в Західній Європі після того, коли польська влада зневажила звернення українського греко-католицького єпископату на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким і продовжувала репресії проти українців.

Відгомін драматичних подій докотився й до Америки.

З-поміж тих, хто близько сприйняв це до серця, був колишній емігрант із Галичини, відомий в Америці громадсько-політичний діяч Яків Макогін.

Загадковий шлях від бідного емігранта до мільйонера-патріота

З огляду на визначальну роль цієї особистості в заснуванні й організації роботи маловідомого у світовому інформаційному просторі осередку української еміграції зокрема і в проведенні за кордоном низки голосних акцій українців у цілому, варто коротко зупинитися на деяких його біографічних даних. Зробити це слід ще й тому, що досі про Якова Макогона в Україні не з'явилася поважної розвідки, а опубліковані за кордоном як чужинцями, так і українцями діаспори нечисленні згадки рясніють неповними, до того ж, суперечливими даними.

Скажімо, в українськомовній версії Вікіпедії, без посилання на джерела, стверджується, що під час Першої світової війни, а також пізніше, цей чоловік працював для американської розвідки. Свою «ложку дьогтю» додав автор лондонської газети «Українська Думка» Р. Сирота самим заголовком своєї замітки «Ніхто не знав, на кого він працював» [6]. Тристорінкову розвідку про загадкового українця присвячує польський дослідник із Перемишля А. Жеба. Зрозуміло, що оціночні акценти діяльності цього діяча подаються тут із польських позицій [7]. Цей же автор згадує про Макогона і у своїй книжці, присвяченій історії стосунків українців з поляками в Канаді [8].

Нижче йтиметься й про неодноразові спроби компрометації пана Макогона своїми ж у діаспорі.

Яків Макогін, народжений 27 вересня 1880 року в селі В'язова неподалік Жовкви, у 23-річному віці емігрував до Америки. Отримавши громадянство цієї країни, зголосився до морської піхоти, де прослужив 15 років. Після військової служби одружився з багатою американкою Сузанною Фаллон – донькою адмірала.

Багатство, що несподівано звалилося на молоді плечі цього українця, цілковито усвідомлено було використано ним для української справи.

Усе почалося з тієї подорожі з дружиною до Європи 1930 року. Свідомо відвідували країни, що межували з рідним краєм учорашнього вигнанця: Румунію, Чехословаччину, Австрію, Польщу. Знайомилися з провідними українськими громадсько-політичними діячами, прихильниками УНР та ЗУНР. У розпал конфлікту між поляками та українцями Яків відважується на кількатижневу поїдку в підпольську Україну. Зупиняється надовше у Львові, мандрує закутками своєї рідної Галичини. Опитує очевидців, збирає документальний матеріал, багато фотографує.

Напевне, саме ця поїздка так схвильовала його і спрямувала подальші думки й дії в чітко окреслене русло. За гарячими слідами побаченого в рідному краї він незабаром написав та видав в Америці збірку – «На вічну ганьбу Польщі». Тут же фінансує її друк у перекладі англійською та французькою мовами.

Видані значними накладами та поширені в усіх країнах світу, ці документальні книги викликали негативну реакцію польського уряду. Яків Макогін стає для цієї країни персоною non-grata.

До речі, активним помічником у збиранні матеріалів для цих брошур та їх промоції в європейських столицях стає для Якова Макогона його дружина Сузанна. Щоб передати впливовим колам Європи зібрані чоловіком у Галичині фотографії та документи про безчинства поляків щодо українського населення, вона відправилася з Варшави до Берліна літаком. Про цей факт із діяльності подружжя Макогонів на користь української справи йдеться в листі архієпископа УГКЦ Івана Бучка до

Євгена Онацького навесні 1931 року. Напередодні архієпископ довго спілкувався з пані Сюзанною і склав про неї вельми приємне враження [9].

Про Україну – із центру британської столиці

Зміст написаних і виданих коштом Макогона брошур по-справжньому сколихнув передову частину української еміграції. У пресі з'являються публікації з аналізом причин того, що сталося. Ішлося про те, що світова спільнота практично була мало обізнана з «українським питанням» і що самі українці мало що робили в цьому напрямку.

Так в українсько-американській родині Макогонів народилася ідея заснування пресового бюро у котрійсь із світових столиць, що виконувало б місію своєрідного посольства українців передусім у питанні підготовки та поширення по всьому світу правдивої інформації про український народ та його історичні домагання. Адже доти про «українське питання» європейці й американці дізнавалися здебільшого з російських та польських джерел. Цілком зрозуміло, що вони були брехливими й ворожими для українства.

Українське громадянство Америки й Канади всіляко вітало нагальну потребу створення такої пресової агенції, проте не робило реальних кроків для її втілення. Щоб зрушити справу з місця, наприкінці січня 1931 року Макогін звертається з письмовим зверненням до провідних представників українства на різних теренах еміграції, а також Галичини й Буковини з конкретною пропозицією. Суть її викладена у двох пунктах:

1. Для заснування Українського пресового бюро він, пан Макогін, готовий виділити власні кошти на термін до двох років, поки українське громадянство не акумулює за цей час необхідну суму для забезпечення подальшого існування такої інституції.

2. Головним і незмінним пунктом програмної діяльності бюро має бути: аполітичність й уникнення будь-якої груповщини; бюро не сміє служити якійсь партії, групі осіб чи окремій особі, але всьому українському загалові [10].

Маючи добрі особисті контакти з офіційним Лондоном, йому вдалося швидко вирішити питання з придбанням приміщення в центральній частині лондонської столиці. То була старовинна двоповерхова кам'яниця, що належала самому управителеві Вестмінстерського абатства. Саме її український меценат викуповує для потреб Українського пресового бюро. Тут з'являється напис українською й англійською мовами «Українське пресове бюро».

У листопаді 1931 року Яків Макогін засновує філію Українського бюро в Женеві, а від 1 січня 1932 – таку ж у Празі.

На керівника бюро запросив відомого історика й соціолога Володимира Кисілевського – сина письменниці й редакторки коломийського двотижневика «Жіноча Доля», довголітньої депутатки від українців у польському сенаті Олени Кисілевської. На той час колишній чернівецький гімназист та легіонер Українських січових стрільців уже захистив докторат у Віденському університеті, отримав громадянство Канади та редагував у Едмонтоні тижневик українських католиків «Західні Вісті».

Доктор Кисілевський прибув до Лондона 17 травня 1931 року і вже наступного дня став до роботи. Інформацію про це знаходимо і в архівних документах, і в одному зі щоденникових записів Євгена Онацького, який від початку діяльності бюро активно співпрацюватиме з ним. На сторінці цього журналістського «Щоденника» від 29 травня Онацький цитує листа до нього від Євгена Коновальця: «Зараз доводжу до Вашого відома, що Макогон носить з думкою заангажувати до Лондонського бюро п. Кисілевського з Америки... Він уже виїхав з Чикаго до Канади і, не виключено, що цей його виїзд стоїть у зв'язку з його підготовкою переїзду до Лондону» [11].

Організація роботи головного офісу

Облаштування офісу Українського пресового бюро в Лондоні за західними мірками якості, формування штату працівників із числа фахівців і носіїв української та англійської мов швидко дало старт розгортанню його багатогранної й результативної роботи. Вона концентрувалася довкола трьох головних програмних напрямків:

- збирання, аналіз та описування всього, що друкувалося у світовій пресі про Україну в її минулому та сучасному;

- пресова і видавнича діяльність;

- співпраця з іноземними журналістами;

- співпраця з британськими парламентарями;

- благодійні проекти, спрямовані на захист зарубіжного українства.

Уявно зупинимось біля оригінальних шаф-кабінетів, у яких містився величезний масив ділової кореспонденції, цінних з історичного боку архівних документів та інформаційних матеріалів.

Найбільший інтерес можуть викликати численні витинки з різномовних газет та журналів, де тією чи іншою мірою йшлося про Україну і українців. За жанрами це передусім статті, кореспонденції, інтерв'ю, рецензії, поширені замітки. Усі вони акуратно вирізані, на них чорним чорнилом позначені дати публікації та назви часописів. Складені в окремих папках за тематичним принципом. Ось назви і нумерація цих папок:

1. Україна під радянщиною.
2. Україна під Польщею.
3. Україна загалом.
4. Росія (Радянський Союз).
5. Польща (загалом).
6. Польща (німецька меншина).
7. Югославія (Хорватські справи).
8. Румунія (справи меншин).
9. Далекий Схід.
10. Бібліографія про українське питання.

Яким чином маленький штат працівників бюро міг збирати таку колосальну за обсягом та широку за географією інформацію?

Теки з так званого українського питання щодня поповнювалися двома шляхами.

Перший. Бюро уклало угоду з приватною пресою агенцією Великобританії Durants Press Kattaigs, за умовами якої щотижня це агентство надсилало сюди письмові огляди центральних та провінційних газет цілої Англії, Скотії та Валлії з одночасними вирізками таких матеріалів, у яких згадувалася Україна, а також, у контексті українського питання – Польща та СРСР. Звернемо увагу на зміст цих витинок. Скажімо, у публікаціях англійської преси про Галичину, Буковину та Закарпаття українське питання подавалося як цілісність національної історії українців, а не як події на західно-українських землях, що перебували під протекторатом Польщі, Румунії чи Чехії. Цікаві висновки можна зробити, порівнюючи кількість публікацій в англійській пресі окремо про Західну і Велику Україну. Скажімо, якщо упродовж 1931 року в англійській пресі було опубліковано 174 різножанрові матеріали про підпольську, підчеську і підрумунську та всього лиш 14 – про підрадянську Україну, то 1933 року така пропорційність помітно змінилася: про Західну Україну – 66, про радянську Україну – 320 публікацій. Таку зміну пріоритетів можна пояснити підвищеною увагою західної преси, зокрібно й англійської, до застрашувачих актів голодомору, спричиненого наперед спланованими діями більшовицького уряду Москви щодо українського селянства [12].

Другий. Працівники бюро щоденно оглядали низку періодичних видань, що тут отримували або за передплатою, або за безкоштовним розсиланням. Так, на 2 вересня 1933 року на адресу бюро стабільно надходила з усіх кутків світу така кількість щоденних і тижневих газет, місячних чи кварталних журналів та різної періодичності бюлетенів. Окрему полицю складали українські періодичні видання Галичини, Буковини та Закарпаття [13].

На обсяг та інтенсивність цієї роботи вказують такі цифрові дані, почерпнуті з архівної довідки. Упродовж 1931 року з офісу бюро було відправлено: листів – 1739, бюлетенів та звідомлень – 8429 примірників [14].

Предметом гордості була бібліотека, фонди якої поповнювалися мало не щодня. Зрозуміло, що основний масив книг, який тут збирався, стосувався проблематики України, Польщі та радянщини. Сюди стабільно надходили чи не всі новинки українських книжкових видавництв, що існували на ту пору в Америці та Західній Європі, а також видання наукових та просвітницьких інституцій нашої еміграції. Це, зокрема, такі як Український науковий інститут у Варшаві, Український науковий інститут у Берліні, Українська господарська академія у Подєбрадах та низка інших. Бюро мало можливість закуповувати власним коштом найновіші британські видання, що стосувалися радянської України.

Пресова і видавнича діяльність

Усю цю друковану продукцію, що творилася, розмножувалася тут різними мовами та розсилалася по всьому світу, можна поділити на три групи:

- бюлетень,
- інформаційні повідомлення для преси,
- брошури.

Коротко ознайомимось з цими друкми.

Англомовний бюлетень Українського пресового бюро («Ukrainian Bureau Bulletin») призначався широкому загалу чужинців – редакціям англомовних газет та журналів, прихильним до української справи британським громадським, політичним державним, науковим діячам, письменникам, митцям.

Логотип видання – кольоровий, заповнювався машинописним текстом з обох боків стандартного паперу А-4 та розмножувався літографічним способом. Обсяг – від чотирьох до десяти сторінок. Наклад кожного числа коливався залежно від тематики – від 100 до 1200 примірників.

У змісті чітко простежується висвітлення українського питання на всіх українських етнографічних територіях, зокрібно в Польщі, Румунії, Угорщині, Чехословаччині. Матеріали про сучасне життя українців поділені на дві рубрики: «Україна під радянщиною» та «Україна під Польщею».

Усього від 11 квітня 1931 до 1 вересня 1939 року було випущено 116 чисел цього видання. Неповні його номери зберігаються в трьох місцях Великої Британії: Британській бібліотеці, Британському національному архіві та в Польському інституті ім. Сікорського. З підшивкою остатнього і працював автор цих рядків.

Від 1932 року випускалися «Звідомлення для преси». Матеріалом для них слугували короткі витяги з чужинської періодици, де йшлося про Україну. Виходили двома мовами – українською (165 випусків) та англійською (119 випусків). В адресарі розсилання перших значаться 35 українськомовних газет та журналів, що виходили на той час у Західній Європі та Америці. Англійськомовні звідомлення призначалися для головних газет, що виходили англійською мовою на різних континентах.

Брошури. Їх в активі бюро було більше десятка. Кожна заслуговувала б окремого аналізу. Зверну увагу на ту, що набрала найбільшого розголосу, – англійськомовна «Факти про Україну» («Facts about Ukraine»). У її основу було покладено найактуальніші витинки із зарубіжної преси, що стосувалися українського питання.

Всеукраїнські акції

Продовжувана Москвою політика геноциду українського народу спонукала Українське пресове бюро в Лондоні активізувати підготовку публікацій, значна частина яких друкувалася в багатьох газетах та журналах західної української еміграції. Як результат – у суспільній думці української громади все чутніше зазвучали голоси про необхідність спільних дій, похвалилися дискусії щодо потрібності скликання Всеукраїнського національного конгресу чи постанови Комітету рятунку України.

Після постанови *Комітету рятунку України* в Празі, як реакції на страшний голодомор в Україні 1932–1933 років, подібні організації засновувалися у Відні, Парижі, Лондоні, Чернівцях, Бухаресті, Львові. Саме в цих містах представники бюро ставали членами комітетів і розпочинали активну пропагандистську роботу [15].

Улітку 1932 року засновник бюро Яків Макогін зініціював нову всеукраїнську акцію, що значною мірою спричинилася до вияву єдності й соборності українців в еміграції. Ішлося про спорудження методом народної толоки *Українського дому в Празі*. Бюро і його представництво в Празі відіграло в цій акції вирішальну роль, адже, як ініціатор, внесло поважну суму власних коштів на зведення будови.

Бюро стало опікуном і меценатом видавництва «Український Пласт», що постало у Празі 1933 року. Якова Макогона воно зацікавило своєю амбітною видавничою програмою – друк та поширення ідеї фізичного виховання серед української молоді на чужині, а також настановлення молодих українців «під одну команду». Саме тому він вирішив допомогти матеріально [16].

Архівні документи підтверджують, що Українське пресове бюро було колективним членом низки українських наукових, видавничих і культурологічних товариств. Це означає, що підтримувало їх діяльність не лише членськими внесками, а й поважними сумами пожертв. Це, зокрема, такі товариства: *Прихильників Української Господарської Академії в Подєбрадах*, «Січ», *Прихильників Української Пісні*, *Прихильників Української Книги*, *Союз Українських Журналістів і Письменників*.

Лише упродовж 1931–1933 років засновник бюро пан Макогін виплачував із власних коштів благодійні внески на суму 2500 американських доларів щороку на підтримку таких проєктів: Український дім у Празі, Українська Господарська Академія в Подєбрадах, видавництво «Український Пласт», «Просвіта», Сестри Службениці та ін. Окрім того, окремо 1200 доларів виділялося на спортивні товариства Галичини [17].

В архіві бюро в Лондоні зберігається низка листів-подяк на ім'я Якова Макогона «за неоціненну допомогу у скрутний час».

Два приклади.

Лист на бланку Українського товариства Прихильників Книги з Праги від 22 травня 1932 року за підписом його голови Степана Сірополка: «Від мені Управи Товариства Прихильників Української Книги в Празі маю шану висловити Українським Бюрам в Женеві й Лондоні щире подяку за надіслані 20 амер. дол. пожертви на видання часопису «Книголюб». Ласково прошу передати мою найсердечнішу подяку В/ш панові Я. Макогону за його доброзичливе ставлення до діяльності Товариства, так і до мене особисто. Ст. Сірополко» [18].

А ось документ, що своїм мистецьким оформленням і якісним поліграфічним відтворенням заслуговує бути взятим в рамку: «Подяка Допомогового Комітету при Українській Реформованій Реальній Гімназії в Ржевинцях Ч.С.Р панові Макогону в Лондоні, Українське Бюро – за дар на цілі Комітету в сумі 500 крон чеських. 17 жовтня 1932» [19].

Робота з журналістами та парламентарями

Із чужоземною пресою виходило все тонко, продумано й відповідно до практики західної журналістики, що складалася на початок 30-х років ХХ століття.

Пробиватися на сторінки впливових англійських газет з проблемами хоча й великого, але бездержавного народу щоразу було непросто. Тема, що, на думку українського діяча, була вкрай цікавою для англійського загалу, могла просто не зацікавити редактора такого органу.

У таких випадках бюро використовувало поширену вже на той час практику *платної статті*. (Тепер, до речі, ця практика стала досить поширеною в засобах масової інформації незалежної України. От лише суттєвої девальвації зазнала міра порядності й відповідальності журналіста та редакції за міру об'єктивності такої оплаченої статті.)

Робилося це в такий спосіб. Встановлювали зв'язок із маститим кореспондентом конкретної англійської газети та подавали йому підготовлений для друку матеріал. Відповідно до редакційної політики того чи іншого видання, він редагував матеріал або заново робив статтю на основі наданих замовником інформацій і фактів та подавав до газети за своїм підписом. На час 30-х років розцінки за подібні послуги західного кореспондента були такі: за вміщення статті в лондонському деннику – 5 фунтів, у провінційному – 2 фунти.

У платний спосіб готувалися статті від імені відомих англійців (політиків, громадських діячів), які мали симпатії до цілей та мети діяльності українців і тісно співпрацювали з бюро. Зазвичай вони підписувалися псевдонімами та вміщувалися переважно в провінційній пресі.

Було б несправедливо стверджувати, що за всі статті, поміщені в англомовній пресі, бюро платило свої кошти. Низка матеріалів вміщувалася в таких виданнях безкоштовно. Усе залежало від того, яка тема чи про який факт повідомлялося. Ішлося, отже, про інформаційний привід, новизну «українського» факту й максимально можливу міру зацікавленості ним іноземця.

Було два способи безкоштовного розміщення матеріалів Українського пресового бюро в англомовній пресі:

- матеріали офіційного характеру (заяви, звернення);
- статті на різні теми, підготовлені працівниками бюро і надіслані персонально на ім'я головного редактора часопису.

У канцелярії бюро велися записи вміщених в англійській пресі статей, що надсилалися в такий спосіб. Згідно із цими записами, число таких газет упродовж від вересня 1932 до вересня 1933 року (включаючи й англомовну періодику США та Канади) сягнуло 150 назв, а статей – кілька десятків.

Окрім підготовлених власними силами так званих замовних заміток або матеріалів до них, бюро систематично використовувало ще одну форму роботи з чужинськими журналістами: оплата їхніх відряджень у різні країни, де компактно проживали українці з метою збору матеріалів, написання статей відповідної тематики та вміщення їх в іноземних часописах. Так, упродовж 1931–1933 років були профінансовані відрядження чужинських журналістів: три до Галичини, по одній – до Буковини, Підкарпаття, Югославії.

Хто ж їхав у такі відрядження як спеціальні кореспонденти?

1931 року – посли Рис Дж. Дейвс і пастор Джеймс Барр. 1932 року – лондонські журналісти Граде і Касден. 1933-го – журналіст і автор книжок Г. Гессел Тілтман та інші.

Кошти на ці відрядження виділялися засновником бюро Макогоном.

Праця співробітників бюро в *парламентських колах* здійснювалася у двох напрямках: у Палаті Послів і в Палаті Лордів.

В обох цих гілках влади українці мали своїх прихильників і симпатиків. Через них подавалися відповідні запити, звернення та заяви з української проблематики. Деякі з них були результативними. Так, упродовж червня 1931 року в Британському парламенті розглядалися чотири подані Українським пресовим бюро інтерпеляції на дії більшовиків у підрадянській Україні та у справах української меншини в Польщі.

Про проблеми української еміграції – з епістолярного фонду

Низка проблем українців, які опинилися в еміграції, в усій гостроті постає з чималого за обсягом епістолярного фонду бюро.

Листи складалися за абетковим принципом і зберігалися у вогнетривких сталевих скриньках. Особливо важливі, що потребували спеціальної уваги, реєструвалися у спеціальному журналі. Інші не фіксувалися, але зберігалися, також за абетковим принципом, у таких же скриньках. До кожного листа прикріплювалася копія відповіді. Це давало змогу не лише вивчити характер пошти, її географію, а й

простежити за тим, як ставилися працівники бюро до звернень, які рішення приймалися і в який спосіб про це довідувалися заявники.

Проілюструємо це на конкретних прикладах.

Географія відправників справді широка. Ось писані різними почерками листи з Європи (від пані Н. Селезінки зі Львова, від пана Колесника з Берліна), з Канади (адвоката П. Лазаровича, посла М. Лучковича), Далекого Сходу (пана Д. Мельника).

Про що йдеться в цих та інших листах?

Згрупуємо проблематику пошти за такими темами.

1. Бізнес, культурно-просвітня діяльність.

Здебільшого це звернення від фірм, організацій, установ та закладів ділового характеру, що стосувалися українських питань: прохання допомогти налагодити контакти з українськими кооперативами, просвітніми, науковими та громадськими інституціями, створеними в еміграції; питання книго-чи пресообміну між бібліотеками. Зустрічаються й такі прохання: від дрібних підприємців – про можливість збуту в Англії промислових товарів; від артистів – про можливість організації концертних виступів чи мистецьких виставок у Лондоні.

Ось лист із теки за 1932 рік. Доктор Джулинський зі Львова звернувся з проханням допомогти запатентувати його винахід в Англії. На оригіналі листа прикріплені дві копії від бюро: авторові та звернення до Патентового офісу в Лондоні від 10 червня по суті звернення. На прохання українських майстерень меблів бюро розшукало та вислало каталоги британських фабрик меблів. Редакція журналу «Тризуб» із Парижа просила переслати їм деякі книги англійською мовою (за копією відповіді бачимо, що прохання сповна задоволене: відповідний список книг вислано 9 червня).

2. Навчання молоді, стипендії.

Ця група листів – переважно від молоді Галичини та Буковини. Вона стосувалася запитів чи й прохань про можливість дістати стипендії на навчання в університетах і коледжах Англії, допомогти знайти перекладача з української.

Ішлося також і про сприяння пошуку легальної роботи з метою заробляння грошей на навчання або для репетитора з вивчення англійської. Один молодий український емігрант із Франції просив допомогти йому виїхати до Канади.

3. Знайомство з Англією.

Авторами листів цієї групи є переважно українці першої хвилі еміграції на американський континент. Такі міцно вже стояли на ногах у матеріальному плані й заздалегідь планували провести свої відпустки на британських островах.

Про що просили?

Улаштувати побут, віднайти помешкання, допомогти скласти культурну програму на час побуту в Лондоні.

В архіві зустрічаються листи від англійців. Немало з них сприймали факт існування Українського пресового бюро як наявність у столиці Великобританії справжнього українського посольства. Тому й характер звернень був відповідний [20].

Звернемо увагу на несподіване запитання з листа одного англійського джентльмена: як дістати візу для поїздки в Україну?

Велосся активне листування, здебільшого інформаційного характеру, з низкою активістів громадських інституцій слов'янського світу – білорусами, хорватами, а також із представниками народів, які після 1917 року потрапили під російську окупацію – туркменами, грузинами, молдаванами, естонцями, литовцями.

Окреме місце в епістолярній частині архіву посідає листування з відомими українськими діячами, які вимушено покинули Україну з політичних причин після жовтневого перевороту 1917 року в Петрограді й перебували або в підпольській Галичині, або в країнах Західної Європи чи Америки.

У цій публікації варто лише перелічити ті постаті, листи від яких досі ніде не були опубліковані: Євген Коновалець, Володимир Кубійович, Євген Онацький, Софія Русова, Ісак Мазепа, Роман Смаль-Стоцький, Олена Кисілевська, Василь Королів-Старий, Юрій Пеленський, Ігор Кедровський, Олександр Колесса, Млада Липовецька. Є кілька листів і від Михайла Грушевського.

Автор цих рядків має намір опублікувати ці листи окремо. Їх оприлюднення дасть змогу пролити світло не лише на окремі малознані або й зовсім невідомі епізоди з життя тієї чи іншої особистості, а й додасть яскраві штрихи до ще не написаної повної й правдивої історії української еміграції.

Любив Україну до «глибини кишені»

Усі кошти, пов'язані з організацією та діяльністю Бюро, покривав Яків Макогін зі своїх приватних фондів.

Засновуючи таку інформаційну інституцію українців 1931 року й інформуючи про програмні засади її діяльності, ініціатор зобов'язався перед українською громадою фінансувати цей важливий для неї в еміграції проєкт упродовж двох років – від березня 1931 до вересня 1933 років. За цей час громада, якщо вважатиме за необхідне забезпечити подальшу діяльність Бюро, мала б зібрати відповідні фонди.

Задовго до спливу цього терміну, 12 січня 1933 року, управитель Бюро Володимир Кисілевський звернувся з офіційним листом до президії Українського Національного Об'єднання у Львові із запитом про подальшу долю бюро та його відділень у Празі й Женеві. Відповідь буда холодною та безнадійною: «Просимо переказати панові Макогону, що ми всі маємо найбільше довір'я до праці, яку ведуть Бюро і нехай він не припиняє їхньої діяльності, бо передача їх українському загалові рівнялася б ліквідації Бюро і всієї інформаційної праці в Англії. Ви дуже добре знаєте, що український загаль не має змоги їх фінансувати» [21].

Рішення Якова Макогона на таку несподівану реакцію одного з головних проводів організованого українства було таким: вклавши в дорогу серцю справу немало власного здоров'я й коштів та бачачи реальні результати зробленого, продовжити діяльність Бюро в Лондоні власним коштом ще на певний час.

Упродовж наступних півтора року на банківський рахунок Бюро надійшло від пана Макогона 7000 американських доларів. Із цих коштів виплачувалися видатки на всі виробничі та господарські потреби. Сюди не входили витрати на заробітну плату, поїздки і подорожі управителя, на матеріальну допомогу громадським інституціям на еміграції та інші благодійні проєкти, а також репрезентаційні видатки, пов'язані з діяльністю Бюро. Усі необхідні суми за цими статтями витрат пан Макогін сплачував окремо [22].

У фінансовому розділі архіву Бюро зберігаються детальні таблиці витрат у розрізі кожного місяця, а також у зведених таблицях за роками. Візьмемо для прикладу 1932 рік. Картина додаткових витрат, не пов'язаних із виробничою діяльністю Бюро, що профінансував з власних коштів Я. Макогін, є такою (зазначені суми переведені і зафіксовані у прошнурованих касових книжках):

«Платня управителя Бюро – 1800 ам. дол.

Платня дорадника – 4000 ам. дол.

Добродійні цілі – 2500 ам. дол.

Подорожі журналістів – 2500 ам. дол.

Подорожі управителя і представників – 3000 ам. дол.

Видавництво «Час» – 1000 ам. дол

Спортові товариства – 1200 ам. дол.

Репрезентація – 500 ам. дол.

Непередбачені витати в Лондоні – 776 фунтів, 4,8 шилінга.

Разом 16500 ам дол. і 776 фунтів, 4,8 шилінга або всього в ам. дол. (за курсом 15 вересня 1933 р.)» [23].

Фінансування діяльності заснованих у листопаді 1931 і в січні 1932 років філій Українського лондонського бюро в Женеві і Празі пан Макогін здійснював окремо.

До нього раз по раз зверталися представники українських організацій з проханням допомогти коштами на поїздки їхніх представників як делегатів на різноманітні світові конгреси чи конференції. У документах архіву зазначаються виділені відповідні суми на такі поїздки в 1933 році:

- кооперативний конгрес у Лондоні;
- міжнародний конгрес студентів-католиків у Люксембурзі;
- міжнародний студентський конгрес у Венеції;
- світова Пшенична конференція в Лондоні.

Фінансуючи такі поїздки, Бюро доручало делегатам поширювати там випущену літературу, брати інтерв'ю та писати дописи для бюлетенів.

Україноцентризм ОУН, гідний наслідування

Багато уваги діяльності Українського пресового бюро в Лондоні та особі його засновника Якова Макогона приділяв керівник Проводу ОУН на еміграції Євген Коновалець, який на той час перебував у

Женеві. Це видно, зокрема, з рясного його листування з одним із своїх наближених однодумців – професором Євгеном Онацьким.

Зрозуміло, що Макогін працював на українському еміграційному полі, до якого були особні інтереси різних політичних угруповань українців у вигнанні, зокібна й націоналістів. Вони нерідко ставилися один до одного як конкуренти або політичні опоненти. Однак публічно Євген Коновалець не вважав за потрібне опускатися до такої критики, що ми спостерігаємо у пресі «своїх».

Про розважливість, далекоглядність, державницький підхід у стосунках з однодумцями й опонентами провідника українських націоналістів можуть свідчити ось такі його думки щодо діяльності пана Макогона та заснованого ним бюро. Тут лиш окремі витяги:

«... Особисті випадки проти Макогона були б, певно, і крайовим нашим громадянством, і заокеанською еміграцією осуджені, як вияв нашого руїнництва. Мовляв, Макогон робить добре діло, а ми його за те б'ємо. ... Через свій виступ під час пацифікації він на західноукраїнських землях здобув собі симпатії».

«Довший час, однак, в його діяльності нічого злого не можна було знайти. Праця лондонського бюро не давала нам ніяких підстав до вступів... Наша вина, що ми, маючи змогу самі організувати таке бюро, того не зробили».

«... Не можна заперечити, що з моментом відкриття лондонського бюро зацікавлення серед англійців до справ на західноукраїнських землях безперечно зросло» [24].

Розгортаючи від початку 30-х років за кордоном представництва ОУН передусім у тих країнах, де робилася європейська політика, Коновалець будь-що хотів заснувати такий осередок у Лондоні. Його метою було ознайомити широкі британські політичні кола із програмою ОУН в українському питанні. Зробити це було дуже складно, оскільки в цій країні репутація українських націоналістів, що створили не стільки чужинці, стільки свої, була досить сумнівною. Цю організацію вважали там за крайню проницецьку.

1933 року своїм представником у Великобританії провід ОУН призначає Євгена Ляховича як одного з активістів новоутвореного в США громадського об'єднання «Організація Державного Відродження України» (ОДВУ). Голова проводу ОУН радить колезі найперше зав'язати ділові стосунки там із Яковом Макогоном і через нього шукати потрібних контактів у Лондоні.

Далі – слова самого Ляховича: «Зв'язки з Я. Макогоном остаточно були налашдані. Це був початок моєї співпраці з ним і його бюро у Лондоні, яким керував д-р Володимир Кисілевський... Часті розмови з Я. Макогоном та його дружиною, особливо активною в справах українських бюр, розвіяли в мене недовір'я до них. Я переконався в їх добрій волі й бажанні допомогти українцям в їх стремліннях до самостійної держави» [25].

Слід віддати належне обом діячам, що вони зуміли зберегти рівновагу й взаємну толерантність у тій співпраці. Взавши за основу взаємопошану без затаювання різниць у поглядах та діаметрально протилежних підходах у тактиці дій, обидві сторони ніколи не давали приводів політичним опонентам заочно поборювати один одного чи таємно робити якісь прикрощі.

Визначальною у співпраці було покладено головну ціль – визволення України і відбудова самостійної держави. Такі стосунки, що на той час були вкрай рідкісними поміж політичними групами української еміграції, на думку Євгена Ляховича, не тільки не шкодили праці, а навпаки, серед демократично вихованих англійців знаходили пошану.

І насамкінець ще дві думки тогочасних авторитетів західної довоєнної еміграції. Вони також свого часу не були оприлюднені, а пролежали стільки літ невідомими українському загалові, оскільки стосувалися так званого довірчого листування.

Архієпископ УГКЦ на чужині отець Іван Бучко:

«Пан Макогон – дійсно дуже гарний український патріот, який працює для нашої справи не з якихось особистих вигод... Доказ цього – Макогон прислав на мої руки 5000 доларів на користь тих, хто потерпіли від «пацифікації».

Відомий журналіст американської «Свободи» В. Кедровський:

«Я знаю дуже добре Макогона, його працю і службовий стан. Можу запевнити Вас, що слава Богові, що він стоїть на тому становищі, на якому він є, а не якийсь москаль, жид, поляк чи хтось інший, ворожий нашій державницькій ідеї. Його праця виробляє опінію в американських офіційних, фінансових та торговельних колах в українській справі. Те, що він подає про нашу справу, на 100 відсотків корисне для нашої державницької ідеї. Я навіть боюся, що коли його почнуть дуже бити українці, то йому дійсно доведеться відійти від тої праці, і на його місце може прийти ворог українства... Глупо роблять ті, що подіваються самі стати «президентами» української держави і бояться в особі Макогона конкуренції».

Заздрили, компрометували й губили добру справу свої

Почерпнутий із недоступних досі лондонських архівних тек фактологічний матеріал ставить остаточну крапку в надуманих опонентами й поширюваних через пресу та особисту пошту інсинуаціях, наклепах, здогадках і припущеннях щодо діяльності Українського пресового бюро в Лондоні.

Прикро лиш те, що часто вдавалися до цього не лише відкриті вороги українства, а й свої, українці.

У зятій боротьбі за здобуття бодай маленьких булав, задоволення своїх власних амбіцій вони збурювали нерідко громадську думку, ослаблювали таку потрібну єдність українського руху. І це замість того, щоб спробувати зробити для загальної справи, до того ж своїм коштом, бодай дециму того, чого реально досягнув Яків Макогін і зібраний ним невеликий колектив однодумців у Лондонському пресовому бюро та його офіційних представництвах у Женеві й Празі.

За берегами цього огляду залишаю низку випадів проти Українського пресового бюро в Лондоні та його засновника редакції журналу «Розбудова Нації», що виходив у Празі. Складно відшукувати суть у таких текстах. Де журналістські факти? Де аргументи? Де привід для критики? Огульність, бездоказовість, довільний набір словесної тріскотні – лише так можна оцінити невдалу спробу очорнити опонентів чи конкурентів.

Але проминути ось цю статтю з аргентинської газети «Українське Слово», що виходила в 30-х роках у Буенос-Айресі, ніяк не можна. Беру з архівної теки її примірник від 25 квітня 1935 року. Уявляю, якого болю завдала вона всім працівникам Бюро, а найбільше – його засновнику й безкорисливому меценатові Якову Макогону.

Назва статті «Пресове бюро в Лондоні і комуністична робота» вказує на предмет викриття. Щоб читач мав можливість відчутти тональність, доказовість (чи бездоказовість) критики в тогочасних еміграційних газетах, варто навести з цієї статті розлогу цитату:

«В Лондоні від кількох літ існує Українське Бюро на чолі з п. Макогоном, що веде політичну роботу на користь української справи, інформуючи англійські кола про стан українського руху, а українців – про всі важливі події в Англії. Це Бюро видавало добре зредаговані і чепурненькі пресові комінкати, які багато українських газет, в тому числі і наша, охоче містили. Все мало і має вигляд поважної пресової роботи. Майже щомісяця з Лондону йшли як не петиції до Ліги націй, то запити до членів англійського парламенту, Палати Лордів, визначними політичними діячами і т. п. Пожвавилися також повідомлення про положення українців під совітами, але вже не у такій рішучій формі.

Правда, носилися чутки, що голова бюро п. Макогон між українцями мало відомий що він виїхав з Галичини до Північної Америки як Коген, в Америці еволюціонував як Мак-Коген, а вже по дорозі до Англії з нього витворився повний Макогон, але з огляду на поважну роботу бюро тим чуткам ніхто не подавав значіння.

Справа набрала цілком іншого освітлення, коли гетьманський представник в Лондоні П. В. Коростовець вияснив документально, в який спосіб і для кого працювало те бюро. Майже всі петиції, запити для членів уряду робилися англійськими послами з комуністичних або незалежних робітничих фракцій парламенту та соціалістами. Вони мали на цілі здискредитувати українську справу в Англії, як комуністичну і робилися не стільки з симпатії до українців, скільки на те, щоб нашкодити Польщі, з якою совдеп'я була тоді не в згоді» [26].

І вже зовсім по-базарному, не властивому для журналістики вільного світу, сприймається останній, так званий висновковий абзац цієї також статті. Засновник Лондонського бюро порівнюється тут із «православним єпископом, що приїхав із совдеп'ї до Аргентини організувати живу церкву».

«Потім з'ясувалося, – пишеться в цій газеті в такій же бездоказовій формі, як і раніше, – що він (тобто єпископ – М. Т.) є жидком, по професії аптекарем і виселений відсіля поліцією перебуває в Монтевідео і, по чуткам, поруч зі служенням Христові займається миловарством. Треба гадати, що п. Макогон, мабуть, пройшов той самий курс політграмоти, що «єпископ» з Монтевідео».

Стаття ця, до речі, без підпису, також потребує з'ясування кількох запитань.

Про які «документальні вияснення» гетьманського представника йдеться?

Що значить «майже всі петиції» були від прокомуністичних депутатів? А скільки і яких було від некомуністичних?

У який спосіб Бюро «дискредитувала українську справу», коли до змісту його друкованих матеріалів ніколи й ні від кого не надходило спростувань?

Відповідей у тексті не знаходимо. Не знаходила їх і українська громада, що мовчазно «проковтнула» таку ганебну, невдало скроєну нагінку на чесну людину.

Нині, коли минуло вже понад 80 років після виходу цієї статті, з'явилася, нарешті, можливість аргументовано довести, що вона виявилася всуціль фальшивою, а ті, хто стояв за нею, зробили велику й незаслужену прикрийсть не лише Якову Макогону, а й українській справі. Фактаж, про який ітиметься нижче, почерпнуто з невідомих досі українському загалу документів Національного архіву Великобританії в Лондоні.

Перший факт – про самого «викривача» В. Коростовця.

Хто ця особа, щоб у такий спосіб скомпрометувати добротворчу для українців і України справу життя Якова Макогона?

8 і 9 жовтня 1935 року у карному відділенні Найвищого Суду Великобританії (High Court, King's Bench) слухалася судова справа № 915 проти колишнього гетьмана України Павла Скоропадського та його офіційного представника в Лондоні Володимира Коростовця. Їм інкримінувалося «збирання грошей у невластивий спосіб». Виявилось, що походженням тих грошей – німецьке. Про цей процес були повідомлення в британській пресі з посиланням на короткий коментар судді Мекнатена: «Це була найбільше неприємна справа, про яку що менше згадуватиметься, то краще». На цій справі є резолюція голови Північного департаменту Міністерства закордонних справ Великобританії (Foreign Office) Лоренса Кольєра: «Це може підтвердити наші підозріння, що рух Скоропадського не є нічим іншим нині, як лише німецьким шантажем» [27].

Отож, усунення з інформаційного українського поля Великобританії конкурента Якова Макогона, який фінансував Бюро в Лондоні власним коштом, спробував зробити також українець, який нібито захищав інтереси українців, але за німецькі гроші. Напрошується хрестоматійне питання: а судді хто?

Другий факт – про так звану «комуністичну роботу» англійських парламентарів, які підтримували Я. Макогона – також виявився із теки «брудного компромату».

29 травня 1935 року в будинку британського парламенту засновано Англо-Український Комітет. Від імені цього комітету голова зборів, член парламенту Джон Гилс (Палата Громад) озвучив заяву. У ній зверталася увага британської громадської думки на українське питання та підкреслювала активне зацікавлення комітету різними аспектами української справи. Заяву підписали: лорд Дікінсон, лорд Ноель Бакстон; члени Палати Громад: Джон Гилс, Джефрі Мандер та полковник Дж. С. Веджвуд. До цього документа приєдналися своїми підписами видатні британські історики доктор Дж. П. Гуч та професор Роберт Сітон Вотсон. Почесними секретарями Комітету стали видатний правник Аше Лінкольн та підполковник Сесіль Лестрендж Малон [28].

Як бачимо, Англо-Український Комітет, об'єднав відомих у Великій Британії особистостей не за партійною належністю, а за симпатіями до багатомільйонного бездержавного народу, який упродовж століть бореться за свою свободу. І то, безумовно, був наслідок кропіткої інформаційної роботи Бюро та його засновника.

Таким чином, спроба компрометації діяльності Бюро аргентинською газетою «Українське Слово» не вдалася.

Та на цьому нападки на Бюро не закінчилися.

Наступний компрометуючий матеріал на Якова Макогона готувався не для української преси, що в еміграції не мала великих накладів, а для конкретної реакції найвищих урядових чиновників Великобританії. І розробляв його не британський урядовець у Лондоні, а... українець Володимир Залозецький.

На то час Залозецький жив у... Бухаресті і представляв українське населення Північної Буковини як сенатор румунського парламенту.

Алогічним і незбагненим видається нині вчинок цього відомого українця. Замість захищати інтереси земляків довкола Чернівців, яких румуни від 1918 року заповзялися швидко асимілювати (чого вартувала заборона викладання українською мовою в школах, гімназіях, Чернівецькому університеті; доходило навіть до того, що українці не мали права спілкуватися рідною мовою в публічних місцях), він пише донос на американського підданого Якова Макогона і передає його послу Великої Британії в Бухаресті. Головне в доносі – «Макогон є більшовицьким агентом».

У Міністерстві закордонних справ Великобританії цей документ реєструють 7 лютого 1935 року й передають на розгляд керівника департаменту Лоренса Кольєра. Добра обізнаність цього дипломата із менталітетом українців, як така ж обізнаність із діяльністю керованого Макогоном Українського пресового бюро в Лондоні, спонукали його поставити на цьому документі таку резолюцію: «Українські партії так себе взаємно ненавидять, що вони завжди оскаржують лідерів одна одної в тому, що вони є більшовицькими агентами. Я не вірю, що це відповідає правді у випадку з п. Макогоном» [29].

З березня того ж року цей документ передається в архів із копією листа Кольєра на ім'я британського посла в Бухаресті сера Р. Гоара. У листі подаються позитивні характеристики Якова Макогона та порада послові зайняти дипломатично-нейтральну позицію та не давати конкретної відповіді сенатору Залозецькому.

Непросте рішення про згортання діяльності

З оглянутих вище невідомих досі архівних джерел та рідкісних публікацій читач може зримо уявити, у яких умовах доводилося працювати невеликому гурту українців-однодумців у Лондоні, програму якого спрямовував і матеріально забезпечував упродовж майже десяти років із власних коштів український патріот і меценат, американець за громадянством Яків Макогон.

Виникають питання.

Як ставився до цього особисто сам Макогон? Що думав? Чи пробував захищатися, виправдуватися, судитися? Які мав кінцеві наміри?

Може б, читач і не мав можливості дізнатися про ці відповіді від самого героя того часу, якби не чудом збережений архівний документ, віднайдений автором цих рядків в одній із тек Архіву Сікорського в Лондоні.

Ідеться про лист Якова Макогона від 4 березня 1935 року до Володимира Кисілевського в Лондон. Це три сторінки тісно надрукованого (через один інтервал) машинописного тексту.

У ньому – думкам тісно. Логіка їх викладу залізна, а інформація про план подальших дій приголомшує своєю несподіваною рішучістю та безповоротністю. І це – на фоні розчарувань, переживань і неприхованого болю душі, що й досі проглядаються між рядками.

Керівнику бюро дається пряма й однозначна вказівка розпочати роботу зі згортання діяльності бюро в Лондоні та його філіях. Першим ліквідується представництво в Празі, друге з черги – Женева. Бюро в Лондоні, зі скороченими видатками, ще дещо потримається.

Нечіткою була лиш вказівка щодо архівів: «Ви мусите впорядкувати всі архіви, хоч я ще не знаю, що з ними робити. Щоб не було якихось дурниць, найкраще було б спалити або забрати до Америки та там впорядкувати» [30].

Упереджуючи запитання адресата, автор листа відразу зазначає: «Не думайте, що причиною цього є наклепи. Я їх не то що не боюся, а навіть люблю, бо вони показують, що справи йдуть вперед та що це комусь не до вподоби» [31].

То що ж стало причиною такого раптового рішення успішного й багатого в еміграції українця-патріота, моральні принципи якого остаточно сформувалися вже у вільному світі, а житейський гарт – на службі морського піхотинця однієї із найсильніших армій світу?

Формально, гадається, – результат зробленого 1 березня 1935 року аналізу видатків на утримання головного офісу бюро та його філій за останні роки. Макогон тоді чи не вперше вразила цифра величезних сум, витрачених на це з родинного бюджету. Спробував накласти сюди обсяг власної праці та праці найближчої родини, витрачений час, енергію, здоров'я.

Автор листа чесно зізнається, що в ту мить його охопив жак. «Але я не зважав би на це і провадив би справу далі, коли б бачив реальні результати від неї, – цитую листа. – На превеликий жаль, я їх не бачу. Я не бачу і належного розуміння цієї акції в українському громадянстві, не бачу довір'я і готовності іти назустріч та причинитися чимось і з свого боку до цієї праці».

Засновуючи 1931 року Бюро в Лондоні, Яків Макогін мав надію, що українська громада зросте політично такою мірою, що зможе перебрати ведення цих інформаційних осередків на себе, переконавшись у важливості й ефективності їхньої діяльності. Цю ефективність перші два роки він забезпечував сам особисто, виділяючи щороку по 6000 американських доларів. І громада бачила на власні очі ту височінь, на яку можна було малим гуртом одержимих справою патріотів піднести українську справу на міжнародному терені.

Без сумніву, вважав пан Макогін, то є велика трагедія для українців еміграції, що й після чотирьох років їхні очільники виявилися дуже далекими від того, щоб мати бажання і спроможність перебрати на себе цю справу, що досі рухалася приватно, завдяки всього лиш одній особі.

Оцінка тодішнім політикам, суголосна нинішнім

У цитованому вище документі Яків Макогін висловлює цікаві думки про реальні спроможності й амбіції головних політичних угруповань нашої еміграції.

Прислухаймося до них, адже дані цією особистістю оцінки виглядають надто суголосними з тими, що заслуговують нинішні українські політичні партії та рухи, які щоразу, напередодні чергових виборів, нестримно борються за право бути справжніми і єдиними провідниками нації.

Щодо прихильників гетьманської держави:

- їхня міжнародна політика є влучна, але краєва зла. І тут вони вступають у багно. Можна було б їх звідти витягти, коли б краєві політики мали довір'я та слухалися порад.

Щодо націоналістів:

- між ними є, без сумніву, здорові, патріотичні й активні елементи. Але... іти з ними не можна, бо ніколи не бути певним відносно того, що вони зроблять в найближчій часі; отже, разом з ними можна скомпрометуватися політично.

Макогін із гіркотою наголошує: **це тривале в часі взаємне побороення українців між собою через психологічні прикмети може призвести до того, що все втрачимо.**

Такий політичний розклад еміграційного українства, на фоні перманентних компрометацій та доносів, остаточно таки розчарував цього діяча. Ідучи разом із такими «державниками», вважає він, можна забруднити білу сорочку, що досі була чистою; іти самому було б останнім кроком.

Зрештою, для себе він вибрав середину: відійти від громадських справ, але перед тим сказати всім правду.

Гірка правда Якова Макогона полягала в тому, що причиною українських невдач він назвав інертність, лінивість, боязнь і цілковитий брак розуміння справи.

Ось його цінні міркування: «Люди не хочуть зрозуміти того, що на національно-політичну роботу і в краю, і на міжнародній терені треба хоч невеликий, але спеціальний політичний апарат, та передусім фінансові засоби. Коли на все інше, включно й на побудову нових церков, є засоби, то повинні знайтися засоби і на національно-політичну роботу. Але коли в краю цього зрозуміти не хочуть, тим гірше для української справи. Бюра зробили більше, ніж їм належалося. Все має свої межі...» [32].

З-поміж інших причин свого рішення Макогін називає брак потрібних кадрів:

«Я не можу знайти секретаря для себе, який зміг би їздити, говорити з людьми, бути при моїх розмовах з ними, записати ці розмови, полагоджувати мою кореспонденцію і т. і. А без людей не можна і робити... Ось тут представник Італії, незабаром має приїхати другий. А я не маю часу побачитися з ними, бо мушу кидатися від справи до справи, як муха в окропі. Отже, справді треба все здвинути» [33].

Остання акція

Одна з останніх помітних акцій бюро – створення 1935 року неформального об'єднання британських політиків (таких виявилось 14 чоловік), які прихильно ставилися до політичних домагань українців, – Англо-Українського Комітету (Anglo-Ukrainian Committee).

На основі наданих працівниками Бюро інформаційних матеріалів про Україну під егідою цього Комітету того ж року вийшла англійською мовою брошура «*Українське питання та його значення для Великої Британії*». Вона складалася з промови журналіста Ланселота Лоутона, що він виголосив під час презентації комітету в приміщенні Британського парламенту, та витинок із міжнародних договорів, де йшлося про українські етнічні території та їхню належність до різних державних утворень.

Комітет цей існував до 1938 року.

Ще в ту пору була спроба Бюро, у співробітництві з Англо-Українським Комітетом, заснувати кафедру українознавства в Коледжі слов'янських мов при Лондонському університеті. Спроба ця, на жаль, не увінчалася успіхом.

Після припинення Яковом Макогомом фінансування робота різко пішла на спад. Виконавчий директор В. Кисілевський здійснював неодноразові спроби знайти кошти, та безуспішно. У травні 1940 року Українське пресове бюро в Лондоні припиняє своє існування, а В. Кисілевський повертається до Канади.

Ось так, у результаті нерозважливості очільників розділена на групи і партії українська громада в еміграції втратила потужний інформацій і пропагандистський ресурс, що так багато зробив для промоції українського питання в західному світі впродовж 30–40-х років ХХ століття.

Література

1. Українське бюро в Лондоні. *Енциклопедія українознавства*: у 10 т. Мюнхен–Париж. 1955–1984. Т. 9. С. 3405.

2. Українське Бюро [Ukrainian Bureau]. Українці в Сполученому Королівстві: інтернет-енциклопедія. URL: <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/03/ukrbiuro31-u.htm>
3. Zięba A. Jacob Makohin i jego Ukraińskie Biuro Prasowe (1931-1939). *Poludniowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu: Biuletyn Informacyjny*. 1995. Nr. 1. S. 65-67; Zięba A. Ukraińcy w Kanadzie wobec Polaków i Polski, 1914–1939. Kraków, 1998. S. 316–324; Zięba A. Lobbying dla Ukrainy w Europie międzywojennej: Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni (do roku 1932). Kraków, 201; Martynowych O. A Ukrainian Canadian in London: Vladimir J. (Kaye) Kysilewsky and the Ukrainian Bureau, 1931–40. *Canadian Ethnic Studies*. Calgary, 2015. Vol. 47, Nos. 4–5. P. 263–288.
4. Сирота Р. Британські ліберали, Роберт Вільям Сітон-Вотсон і «Нещаслива нація». *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2003. Вип. 38. С. 293-367.
5. Пацифікація. *Енциклопедія українознавства: у 10 т. Мюнхен-Париж*. Т. 5. С. 1964.
6. Сирота Р. Ніхто не знав, на кого він працював. *Українська Думка (Лондон)*. 2008. 24 трав. С. 4.
7. Zięba A. Jacob Makohin i jego Ukraińskie Biuro Prasowe (1931-1939). *Poludniowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu: Biuletyn Informacyjny*, 1995. Nr. 1. S. 65–67.
8. Zięba A. Ukraińcy w Kanadzie wobec Polaków i Polski, 1914–1939. Kraków: Księgarnia Akademicka, 1998. S. 316–24.
9. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. Роки 1931–1932. Торонто: Новий Шлях, 1981. С. 48.
10. Перегляд праці Українського бюро в Лондоні за роки 1931–1932–1933. Зладив управитель бюро др. В. В. Кисілевський. *Archive The Polish Institute and Sikorski Museum in London*. Biura Ukrainskie: Zalozeniai Sprawozdaniai Dzialalnosci. 1931-1939. Kolekction 433/2. S. 25.
11. Онацький Євген. У вічному місті. Записки українського журналіста. Роки 1931–1932. Торонто: Новий Шлях, 1981. С. 57.
12. Строго довірчий Звіт діяльності Українського Бюро в Лондоні за місяць червень 1932. *Archive The Polish Institute and Sikorski Museum in London*. Biura Ukrainskie: Zalozeniai Sprawozdaniai Dzialalnosci. 1931–1939. S. 13.
13. Перегляд праці Українського бюро в Лондоні за роки 1931–1932–1933. Зладив управитель бюро др. В. В. Кисілевський. *Archive The Polish Institute and Sikorski Museum in London*. Biura Ukrainskie: Zalozeniai Sprawozdaniai Dzialalnosci. 1931–1939. Kolekction 433/2. S. 7–8.
14. Там само. С. 12.
15. З діяльності празького представництва Українських Бюро в Лондоні та Женеві: 1.10.1933–1.10.1934. *Archive The Polish Institute and Sikorski Museum in London*. Biura Ukrainskie: Zalozeniai Sprawozdaniai Dzialalnosci. 1931–1939. Kolekction 433/2. S. 40–45.
16. Там само. Кол. 433/5. Арк. 64.
17. Там само. Арк. 43.
18. Там само. Арк. 18.
19. Там само. Арк. 59.
20. Строго довірчий Звіт діяльності Українського Бюро в Лондоні за місяць червень 1932. *Archive The Polish Institute and Sikorski Museum in London*. Biura Ukrainskie: Zalozeniai Sprawozdaniai Dzialalnosci. 1931–1939. Kolekcia 433/2. S. 1–107.
21. Лист президії Українського Національного Об'єднання зі Львова В. Кисілевського в Лондон на його лист від 12 січня 1933 року. *Archive The Polish Institute and Sikorski Museum in London*. Biura Ukrainskie: Zalozeniai Sprawozdaniai Dzialalnosci. 1931–1939. Kolekcia 433/2. S. 98.
22. Українське бюро в Лондоні: Короткий звіт з його діяльності. Розд. «Фінанси». *Archive The Polish Institute and Sikorski Museum in London*. Biura Ukrainskie: Zalozeniai Sprawozdaniai Dzialalnosci. 1931–1939. Kolekcia 433/2. S. 32–33.
23. Там само. Арк. 5–9.
24. Онацький Євген. У вічному місті. Записки українського журналіста. Роки 1931–1932. Торонто: Новий Шлях, 1981. С. 562–563.
25. Ляхович Євген. Діяльність ОУН у Лондоні в 1933-1935 роках. *Євген Коновалець та його доба: збірник статей і документів / передм. проф. Ю. Бойка*. Мюнхен: Фондація ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 897.
26. Пресове бюро в Лондоні і комуністична робота. *Українське Слово (Буенос-Айрес)*. 1935. 21 квітня.
27. Цит. за: Зеленко К. Великобританія і Україна: деякі аспекти українсько-британських стосунків в першій половині XIX ст. та Євген Коновалець і ОУН в освітленні дипломатичних документів.

Євген Коновалець та його доба: збірник статей і документів / передм. проф. Ю. Бойка. Мюнхен: Фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 897.

28. Там само. С. 898, 906.

29. Там само. С. 897.

30. Лист Я. Макогона із Женеви від 4 березня 1935 р. до В. Ю. Кисілевського в Лондон. *Archive The Polish Institute and Sikorski Museum in London*. Biura Ukrainkie: Zalozeniai Sprawozdania z Dzialalnosci. 1931–1939. Kolekcja 433/1. S. 1–3.

31. Там само. Арк. 2.

32. Там само.

33. Там само.

Микола Гринь

СКАРБНИК ЗІ «СКВЕРНОГО ГОРОДА» З «ЛІТЕРАЦЬКОЮ ВДАЧЕЮ» В ДУШІ, ЯКИЙ НЕ КОРИВСЯ «МОСКОВСЬКІЙ ВОШІ»

До 170-річчя від дня народження

ЖИТТЯ В «НАВІСНІЙ ТЮРМІ – ПРИЛУКАХ» БІЛЬШЕ СТОЛІТТЯ ЗАЛИШАЄТЬСЯ «БІЛОЮ ПЛЯМОЮ» В БІОГРАФІЇ ПАНАСА МИРНОГО, ДУША ЯКОГО РВАЛАСЯ ПРИСЛУЖИТИСЯ РІДНОМУ КРАЮ.

І. «КРАСА І СИЛА ЛІТЕРАТУРИ НАШОЇ...»

У Прилуках, майже на перехресті Київського шляху та вулиці Ярмаркової, у затінку вікових дерев розташований кам'яний будиночок під чотирисхилим дахом із лицьованими зовні керамічною плиткою стінами.

На його фасаді – гранітна меморіальна дошка. Вона інформує, що в цьому будинку, де до революції базувалося повітове казначейство, у 1865–1867 роках служив Панас Якович Рудченко, він же видатний український письменник Панас Мирний.

«Будинок був споруджений в середині дев'ятнадцятого століття. Трохи більше за десятиліття до приїзду Панаса, – розповідав на моє прохання під час знайомства з Прилуками головний зберігач фондів місцевого краєзнавчого музею, великий поціновувач і знавець історії України й рідного краю світлої пам'яті Георгій Федорович Гайдай. – Оці кабінети й коридор він обживав одним із найперших серед службовців скарбництва. Ось на цьому ґанку він викурював свою люльку, спостерігав за інтенсивним життям Київського шляху та поблизу яток на Ярмарковій, вдихав запахи із цехів винокурні, розташованої через дорогу... Прилуки пишуться, що в біографії міста є сторінка, пов'язана з життям та діяльністю цього видатного письменника. – А після невеликої паузи додав. – Жаль, що вона до цього часу мало досліджена. Можливо, візьметесь?»

Я тоді якось не звернув увагу на сказане Георгієм Федоровичем «жаль». Думав, мій добровільний гід просто обмовився. Без відповіді залишилось й оте «візьметесь?». Подумав, не може бути, щоб у найбільш плідного українського письменника своєї доби, твори якого в той час вивчали чи не з молодших класів у школі, який написав більше семисот оригінальних та перекладних поезій, 9 драм, майже 70 великих та малих прозових творів, 40 прозових уривків без назв, а всього – понад тисячу творів, залишилася б біла пляма у творчості та житті.

Тоді ж біля будинку скарбництва, у якому й тепер розміщується статистичне управління краю, в уяві мимоволі виник образ мудрого сивочолого дідуса з уважним поглядом добрих очей, що наскрізь проникає у душу й серце, – образ автора «Товаришів», «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Голодної волі», «Повії», «Морозенка», «Лимерівни», «П'яниці», «Думи про похід Ігоря», – і згадалися почуті ще в університетських аудиторіях крилаті, афористичні слова: краса і сила літератури нашої. Саме так видатний продовжувач бойових реалістичних традицій Панаса Мирного, письменник, твори якого теж давно стали славою і гордістю української літератури, – Михайло Коцюбинський визначив

місце і значення свого великого попередника. Це визначення великого сонцелюба ніколи й ніким не заперечувалося. Воно й сьогодні залишається в силі.

Й ось у переддень славної дати в біографії світоча красною письменства – 170-річчя від дня народження – у пам'яті постійно виринали слова з розповіді Георгія Федоровича «взьметесь» та «жаль». Аналіз життя і творчості Панаса Яковича прилуцького періоду підтвердив, що Георгій Федорович аж ніяк не обмовився про «білі плями». На відміну від іншого видатного полтавця Леоніда Глібова, який залишив нащадкам етнографічний нарис про місто своєї юності – Ніжин, Панас Мирний не порадував нас життєписом про Прилуки й роки проживання в ньому. У багатьох дослідженнях маститих авторів з науковими ступенями цей період життя Панаса Яковича дійсно вкладався в одне, а інколи у двоє речень. Стисло їх можна сформулювати так: у зв'язку з реформуванням фінансової системи імперії, молодий Рудченко вимушений був залишити місце в Гадячі й перейти працювати письменником повітового казначейства у Прилуках. І все. Звичайно, якщо не враховувати в багатьох публікаціях дослідників двох фраз Панаса Яковича про те, що «Прилуки – город скверний» та «Прилуки – навісна тюрма...»

Не принесла особливої втіхи відшукана у краєзнавчому каталозі Національної бібліотеки імені Вернадського Національної академії наук України карточка із зазначенням статті В. Черкаського «На службу царству в писарі...», вміщеної в одинадцятому числі журналу «Радянське літературознавство» за 1970 рік. Навіть інтригуючий підзаголовок «П. Я. Рудченко (Панас Мирний) в Гадячі та Прилуках (1863–1867)» не розставляв крапок над «і», а викликав ще більше запитань.

2004 року, коли вже були майже повністю опубліковані і відкриті досі не відомі архівні сторінки життя й діяльності письменника, одна з дослідниць творчості Надія Гаєвська в його біографії зазначила так: «... чиновницька робота канцеляриста у Пирятинському суді (1863), помічника бухгалтера (1864), письменника у Прилуках (1865), помічника бухгалтера казначейства, секретаря...» [4, с. 4]. Негусто...

Правда, трохи далі ця ж авторка, коли детальніше аналізувала біографію письменника, про його життя в 1866 році зазначила: «13 січня призначається в Прилуки на посаду письменника скарбництва. Пише поетичний твір «Довго, довго Україна дожидала волі». У вірші «Заволокли небо тучі гримовні» висловлює свої сподівання на прихід того часу, коли «устане отрадна воля і народ, закутий два віки в кайдани, скоренько полине по ступням розвою». Перекладає поезії «Дорога» М. Огарьова, «Офелія», «Мелодія» О. Фета, романи «Смерть» М. Лермонтова, «Русалка» О. Пушкіна, «Невільник» К. Рилєєва, «Пісні» О. Апхутіна, «Бурлак» І. Нікітіна та інші твори російських та зарубіжних авторів [4, с. 166].

Одне слово, дослідниця чи не найширше з-поміж багатьох літературознавців різних періодів розчинила вікно його творчості прилуцького періоду. Однак біла пляма не зникла. І чи ж справді Прилуки були для нього «городом скверним» та «тюрмою», і, якщо були, то чому, залишалося загадкою. І якщо ці слова зовсім юного канцеляриста-чиновника сприймати за чисту монету, то як сприймати і тлумачити його ж слова, записані ним у щоденнику у прилуцький період життя: «Я дурень, дурень і дурень! Проклятий я, трижди проклятий!!»? І це в шістнадцять років.

Відомо, що родина Рудченків, як і належало в той час козацькій патріархальній сім'ї, була глибоко віруючою. На дотриманні біблійних заповідей батько-мати виховували і власних чотирьох дітей. Опанаска також. І ось у молоді роки (теж прилуцького періоду) він пише в щоденнику: «А ти Бог розпроклятий!..» Ця фраза майже безвусого юнака була одним з поштовхів для радянських літературознавців, які робили Панаса Мирного у своїх дослідженнях мало не єретиком і войовничим атеїстом. Але він таким не був до самого відходу на Небеса. Про це переконливо говорили і його справи, і розповіді людей, які близько знали Панаса Яковича.

Доцільною тут буде ще одна думка письменника. Взята вона з листа Іванові Нечую-Левицькому, написаному аж 1904 року. «Святі думки моїх молодих літ. Вони, як ті хмари, щодня облягали мене, закинутого сліпою долею у невеличкий повіт рідної мені Полтавщини, і не давали спати. А кругом жили люди своїми щоденними клопотами, утішаючи себе то гульнею, та веселощами, то добуванням собі добра та вишукуванням значної посади... Ні перед ким було своєї душі висповідати, ні в кого було попрохати щирої поради, як годилося б і собі на світі жити» [1, спр. 208].

У всіх наведених вище міркуваннях стає зрозумілим: не Прилуки винні в тому, що це місто в ранній молодості стало йому «скверним». Початок службової кар'єри для молодої людини з його не спеціальною, а рядовою на той час освітою був вдалим. Однак, щоб підніматися в табелі по рангах, треба було розлучитися з патріархальною родиною, усталеним життям, звичаями. Додам до цього твердження людей, які особисто його знали і відзначали, що Панас Якович у молодості мав трохи

замкнену, відлюдькувату вдачу, повільне, хоч і тверде міркування. З таким багажем важко було виходити на самотійну стежку життя. І коли Панас опинився без батьківської опіки, на своїй волі, на власній відповідальності, він мусив не тільки сам собою журитися, а й життя своє впорядковувати по-своєму, учитися бути ласкавим телятком, щоб «двох маток ссати» і тримати голову в поклонах та так, щоб вона з пліч не впала.

На додачу до боязні не збитися із правильної дороги доводилося щодня поспішати на осоружну службу, де треба було сидіти й клацати на рахівниці. До речі, сам Панас Якович трохи згодом зізнався на сторінках щоденника, що ця робота була йому немила. Ось які «думки на дежурстві» читаємо в щоденнику: «І напосіли на мене думки, одна одної тяжча, одна другої важча. Пригадалась мені служба і в Гадячому, і в Прилуці, і тут. Невесело, і як невесело зробилось на душі. Наче камінь хто звалив на хилі груди. Задумався я над життям свого брата-чиновника. Непривітне воно саме по собі – те сидіння з дня у день над столом, те брязкання на щотах, те составляння усяких «сведений» та відомостів, – само тоді уїдається у серце, а коли ж нема хіти того робить, коли робиш ради куска хліба – о, яке невеселе і тяжке таке життя! Часом і начальник знечев'я налає тебе, і то треба мовчати, коли хоч м'який кусок хліба їсти... Серце моє наливалось огнем, у грудях ходили прибої гніву... О, чим я тобі відомщу, ти кляте життя, невільне, підданське! Чим я тобі вимещу, дурний начальнику, за твої дурацькі попреки, за твоє огудне і неправдиве слово? Нічим? Ні, я виставлю тебе на показ усьому мирові, твої дурні привички, твоє насилування чоловічої совісти. Ти не даєш молодій людині ступня самотійно ступити, – яке твоє діло до його віри, до його совісти, до його щастя й нещастя?.. А «охранительня начала»? О, дурні, дурні! Хоч би подумали те, що під чистим, безупречним життям може скритися яд зміїний, отрута і непокій усякого покою, як общественного, так і частного – личного».

Нам не дано знати, якого начальника мав на увазі майбутній письменник: гадяцького, прилуцького чи миргородського і якого «виставив напоказ усьому мирові». Про це автор змовчав. По суті, у тій канцелярській системі всі вони були варті один одного, або, як сказали б у Прилуках, всі вони з одного тіста зліплені. Але ми знаємо, що праця чиновника дала йому дуже багато цінного матеріалу з життя службистів казенних контор та суміжних з ними сфер життя. Щоб дізнатися, чи вдалося йому, молодій людині, «ступня самотійно ступити», треба глибше пізнати і проаналізувати його біографію та твори. І не просто читати зміст, а шукати істину поміж рядками. Лише після цього хоча б частково дізнаємося про його життя і працю в Прилуках. Одне слово, розв'язувати рівняння з багатьма невідомими.

II. СУВОРИЙ І СПРАВЕДЛИВИЙ ЛІТОПИСЕЦЬ ЕПОХИ

Так образно, справедливо і влучно охарактеризував життя та творчість Панаса Мирного відомий літературознавець Сергій Єфремов, із яким мав творчі стосунки письменник. Поєднувала їх палка любов до України. За що, до речі, й поплатився життям видатний вчений, якого чекісти, на замовлення Кремля, через десяток літ після жовтневого перевороту в Петрограді «призначили» керівником так званої контрреволюційної організації українських буржуазних націоналістів – Спілки визволення України.

У чому ж були загадковість і нерозгаданість серед читачів, критиків та інших верств суспільства авторитетного романіста, повістяра, нарисовця, публіциста, драматурга, збирача народної творчості – справжньої скелі серед письменницьких гір і гірок? Як пише Сергій Єфремов, у давніших історіях українського письменства Панасові Мирному були присвячені відповідні розділи, але вони могли тільки заінтригувати читача, а не дати йому повний образ письменника... Бракувало в них, насамперед, не тільки будь-якої біографії письменника, а навіть хоча б неясних натяків на неї [5, с. 7].

Інший дослідник життя і творчості Панаса Яковича О. Огоновський ще раніше писав, що між нами, письменниками, є один, «котрий на Русі-Україні славнозвісний своїми творами, дарма, що годі побачити духовного його обличчя. Годі подати біографію сього письменника, що вкривається псевдонімом «Панас Мирний»! Уже ж він сам не бажає, щоб світ довідався про його фамілію та про його побут і тому-то до автора сеї історії писав він ось що: «Про своє життя не подаю Вам ніякої звістки, бо думаю, що не в йому вага й сила, а в моїх працях, що до цього часу появилися у світ або ще коли-небудь появляться...» [14, с. 697–698].

У листі до Михайла Коцюбинського від 1903 року з приводу фотографії для американської «Свободи» Панас Мирний писав: «Фотографії своєї не засилаю та й не згоджуюсь, щоб вона там була, раз через те, що Мирний – се ж псевдонім, а вдруге – почуваю, що я досі не зробив нічого такого, за що б годилося таку почесь одібрати...» [7, с. 193].

Для повноти картини загадковості та таємничості біографії Панаса Мирного вважаю доцільним процитувати і два уривки з листів письменника до Михайла Старицького. «Дуже мене б уразило, коли б хто сказав, що я вже про славу дбаю. Не втаюся: про славу, тільки не свого м е н я, а про славу с а м о г о д і л а. У мене одна думка: як би там нашу красну мову так високо підняти, як підняв її Шевченко в пісні. А чи я це зроблю, чи другий – для мене байдуже...»

Через двадцять років після цього Панас Мирний знову пише Старицькому: «Що ж до мого псевдоніму, біографії та патрета, то про се облиште думати тепера: хай як умру, то і псевдонім розкриють, і біографію напишуть, і патрет змалюють – як що тільки все це на що-небудь буде потрібне, а тепера, на мою думку, усе це лишнє. Зробив то я не дуже то багато, щоб за життя свого ще себе уславляти. Коли хто про се дбає – то його добра воля; а я думаю, що тепера нам треба не про це дбати, а про те, як би більш намножити доброї корисної праці, щоб наша мова не занікчемніла, не пропала. Хоч же це зроби чи Грицько, чи Іван – хіба не все однаково?» [19, с. 69].

Тут не випадково наводяться витяги з листів, що мають безпосередній стосунок до формування творчості письменника, що відбувалося саме в прилуцький період життя. І прошу звернути увагу на настанову Панаса Мирного про піднесення нашої мови так високо, як зробив це Шевченко в пісні, і намагатися, щоб наша мова не занікчемніла. Саме тут варто шукати джерела того, чому саме Прилуки обрав майбутній письменник для продовження кар'єри канцеляриста. Основна причина не в тому, що тут була вакансія у скарбництві.

Батько, уся трудова біографія якого теж була пов'язана з чиновництвом, уже мав відповідний посаді титул, міг би прилаштувати сина в канцеляріях іншого міста губернії. Адже Якова Григоровича дуже непокоїла доля дітей, зокрема, й Панаса, який, на його погляд, довго засидівся в судових писарях у Пирятині. Він написав рапорт з проханням зарахувати того канцелярським служителем Гадяцького повітового скарбництва. Клопотання задовольнили, і Панас ходив на службу разом з батьком та мав тут справу переважно з цифрами та рахівницею. Та вже й пізніше, на двадцятиліття Панаса, ще без особливих заслуг на щаблях кар'єри, батько «вибив» йому чин колезького реєстратора – і він мав право носити кашкет з гербом на нижньому околиці і круглою кокардою на верхньому. Ох уже ця кокарда! Ніби й незначна деталь одягу чиновника, але вона в ті часи дуже діяла на юнацьке марнославство. І Панас тут був не виняток. Отож, батько мав певний вплив у тогочасному чиновницькому середовищі. Міг би й знову підставити сину плече. Щоб пізнати це, знову повернемося до життя родини, куцої біографії та щоденникових записів.

Тут доцільними будуть кілька гіпотез, що мають під собою реальний фундамент. Спершу охарактеризуємо їх штрихами, а потім обґрунтуємо аналітично. Ми знаємо, що Опанас Якович народився в сім'ї корінних миргородчан і козака з діда-прадіда – дід по батьковій лінії був бунчуковим товаришем, а батько дослужився до прапорщика, і про те не забували в родині, пишались цим. Миргород, Гадяч, Пирятин, Полтава – це споконвічні козацькі землі. Малий Панас, який вже мав за плечима відповідну освіту, знав, що не меншою славою козацькою покрита й земля прилуцька, і саме місто над Удаєм, як і Миргород, теж свого часу був центром козацького полку. До того ж, ця земля дала світові не одного славного представника козацького лицарства.

По-друге, у родині шанували українську мову. Мама й нянька Оришка розмовляли з дітьми тільки українською. Про цей період життя родини Рудченків згадувала ровесниця Панаса Мирного Олена Пчілка. «Обставини хатнього життя в сім'ї Рудченків, як і в нашій, були суто українські, – пише вона. – Я не пригадую, щоб мати Панасова, Тетяна Іванівна, говорила до дітей інакше, як по-українському, не через яку-небудь ідейну тенденцію, а просто через те, що і в панських повітових сім'ях, не дуже багатих, жилося простенько, можна сказати, серед народної течії української. Отже, діти виростили в близькій товаристві слуг, на лоні простого українського життя» [17].

По-третє, Прилуки, як і його рідний Миргород, – край великого Тараса Шевченка, який, за його ж словами, підняв рідну мову на значну висоту. Із раннього дитинства малий Панаско обожнює Тараса Григоровича і його творчість. З великою вірогідністю можна говорити, що молодому хлопцеві вдалося до переїзду в Прилуки прочитати Шевченкову повість «Музикант», що десять років тому вийшла з-під пера Тараса Григоровича. Адже він не пропускав жодної новинки в бібліотеках та й із забороненою царською цензурою літературою через вірних друзів уже встиг познайомитися. Отож слова-поради Кобзаря до «ласкавих читальників», які люблять рідну старовину, при нагоді зупинитися бодай на добу, а якщо це трапиться не восени і не зимою, то можна й на дві, у місті Прилуки Полтавської губернії, він сприйняв як заклик до дії. У Миргороді він уже сходив Тарасовими стежками. А тут Тарас Григорович ще й запевняє, що «каяться не будете». Отож – у Прилуки! І не на день-два.

Імовірно, у його планах відразу визріває мрія походити прилуцькою, густинською, іржавецькою, качанівською, дігтярівською, линовицькою землями, де ступала нога Тараса, подихати повітрям, у якому ще не встиг зникнути дух Кобзаря, – адже від останніх відвідин Прилук Тарасом минуло якихось п'ять-шість років. Усі ці поселення – у Прилуцькому повіті. Від міста до них рукою подати. Не вийде в години служби, то вихідного дня на поштової станції чи заїжджому дворі найме машталера та й гайне в мандри.

По-четверте, і це впливає з його юнацького щоденника, у Прилуках, як і по всій Полтавщині, люди закохані в народну пісню, фольклор. Панас Мирний уже почав потроху записувати все це і в рідному Миргороді, і в Гадячі. Отже, буде можливість продовжити улюблену та корисну справу. Скажемо заздалегідь, що на цій ниві на Прилуччині його чекав особливий успіх.

Ретельний аналіз життя та творчості дозволяє виокремити й інші аргументи на користь переїзду до повітових Прилук. Але скажемо ще про один. На час приїзду Панаса в місто над Удаєм йому ще не було й сімнадцяти років. Отож у такому віці батьки не насмілилися б відпустити його на «власні хліба» за тридев'яті землі, наприклад, у Київ, яким з дитинства марив хлопець і від переїзду до якого він відмовився у зрілому віці.

А тепер – витяг зі споминів Панаса Яковича про свого старшого брата Івана – співавтора знаменитого роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Датовані вони 1906 роком. У них розповідається про повітові міста Полтавської губернії. «І тепер город Миргород, як і більшість городів Полтавщини, виглядає великим селом, а за ті часи він зовсім не відрізнявся від звичайного села або містечка в хліборобській стороні: однакові невеличкі хати, чепурно обмазані білою глиною, укриті очеретом або соломою; у дворах загороди та повітки задля скоту, рублена комора задля схованки всякого припасу; з якого-небудь більше забезпеченого від пожежі боку – тік з стійками та стогами хліба, ожередами соломи, а за хатою – грядки з невеличким садочком на кінці... Сотня або друга отаких дворів, поділених кривими та вузькими улицями задля проїзду, з чималим майданом посередині, де високо здіймається угору церква, виблискуючи золотими банями з тонкими хрестами, – оце вам і буде село. А як декілька отаких кутків згуртується в одне селище, – то це буде вже містечко або город. Звісно, що в кожному містечкові або городі мається свій осередок, де серед чималого майдану стоїть кам'яна церква-собор, кругом неї або недалеко убік від неї простяглись ряди усяких крамниць, огортаючи зайве місце задля перекупок, базарів або ярмарок. Кругом сього майдану купляться усякі урядові помешкання – поліція, казначейство, суд. Тут уже будівлі іншого вигляду, великі і високі, з чималими вікнами, більшість вкриті гонтом, а деякі і залізом, попадаються облицьовані цеглою, а також і вибудовані з цегли. Отакі трохи не всі городи у Полтавщині» [13, с. 76].

Спробуємо викреслити назву повітового міста Миргород, і безпомилково можна твердити, що все це списано з Прилук. Вони мало чим відрізнялися від Миргорода, а, можливо, були і значно кращими у плані забудови та благоустрою. Хоча, безсумнівно, тут теж була своя калюжа на вулиці. Просто не знайшлося свого геніального Гоголя, аби розписати про неї на всю імперію і зробити знаменитою. Підтвердженням спорідненості Прилук і Миргорода є оригінальні листівки «Прилуки в часі», видані кілька років тому з ініціативи місцевої патріотки і краєзнавця Ольги Федорівни Лукаш, де репродуковані світлини Прилук дореволюційного періоду та картини не менш шанованого й визнаного в мистецьких колах прилуцького художника Анатолія Гайдая. І там, і там ми побачимо дореволюційні Прилуки з Млиновою, Роменською, Київською брамами, фортецею, укріпленими старовинними валами. Є на них і торгові ряди, і ті ж ожереди соломи та церкви із дзвіницями. Як і Миргород, Прилуки об'єднали навколо себе кутки-посади: Броварки, Кустовці, Квашенці, Хапки, Бродки, Сороченці, Лапинці, Мединщина та інші.

Одне слово, Панасові Рудченку треба їхати жити і працювати у Прилуки. У нього було бажання йти між люди. Страх і майже розпач прийшли трохи пізніше. Інші ж думки обсїдали голову його батька Якова Григоровича. Ще б пак! Новий 1866 рік у його родині розпочався невесело. Із введенням фінансової реформи він, голова сім'ї, став не скарбничим, а тільки виконувачем обов'язків його, – доки не внесе в скарбницю всю закладну суму. Але ж то чималі для дрібного повітового чиновника гроші, у якого з дружиною четверо дітей. У кого їх позичити та щоб і без процентів? А тут ще й треба виряджати з дому меншого, другого сина. Мріяв, аби здобував він освіту, але знову ж таки, за який кошт? Хай сам буде собі службову кар'єру, хоч і байдужий він до неї. А ще на додачу тихий, безкорисливий. Та його, плоху вівцю, кожен охочий скривдить, а він і відповіді не дасть. Хто ж там, у Прилуках, за нього заступиться, хто підтримає, порадить?..

«І ось день виїзду. Було це 12 січня, у день іменин матері. Настав «той послідній вечір невеселий... на менини матеріні у теплій оселі» [1, спр. 205, арк. 15]. А наступного дня і прощання.

Пили чай, приходили сусіди. Мати весь час поривалася у сльози. У батька – нерозважний сум в очах. Як вийшли надвір, син хотів розвіяти тугу.

– Уже й готово! Як скоро, – озвався я.

Мати одвернулася од мене, але видно було, що судороги пробігли по її лиць.

– Тільки сідай ти з богом, – озвався батько, умоощаючи усяку всячину в розвальні сани». [1, спр. 205, арк. 90].

Ось такою врзалася в пам'ять майбутнього письменника розлука з рідним домом, такою він переніс її в нарис «З Гадяча до Прилук». До слова скажу, що нарис цей, розпочатий 1868 року, так і залишився недописаний. Але тут вперше виявилася така риса творчого методу його автора, як звернення до опису подорожей. І це знайшло свій розвиток у наступній творчості, коли він пише «Подорож од Полтави до Гадячого», «Серед степів» та інші твори.

«Аби не замерзнути, дорогою він весь час кутався в кожушину. Натягував на чоло шапку з кролевецького смушку, а поверх голови та плечей накинув ще й суконний кобеняк. Свиткою прикривав коліна, боячись, аби вона не вимастилася об юхтові чоботи, виквацьовані дьогтем. Біля Роменської брами побачив журавля над криницею. Попрохав зупинитися. Проїшовся, розім'яв трохи ноги. Опустив у рот криниці дерев'яне цеберко і витягнув води. Посмакував джерелицею. Усередині душу шкребли кігтями кішки.

– Хочеш зазнати муки, то їдь у Прилуки, – недоречно пожартував-зареготав візник.

Не відповів нічого. Але в пам'яті спливали настанови батька. Трохи пізніше, як він одним вузлом пов'язав чиновницьку службу і письменницьку творчість, перестороги, раяння шанувати старших, годити їм, коритися, остерігатися від ледачого товариства, виллюються на папір, коли змальовував образ Ливадного.

– Знай, сину, – казав він, – покірне телятко двох маток ссе! Не дивися ти на других, що дуже пришкають угору: начальник йому слово, а він йому – десятеро. Такі завжди тратять своє. Тихше, кажуть, іди, далі будеш. Так і тут. Коли тебе начальник і полає іноді так, ні за що – ти, Господи, свят, змовчи на той час. Може, йому тоді припало лягтися, та ти перший підскочив під руку... Коли ти не змовчиш, то тільки піднімеш більшу бучу та втрадиш за себе добру славу... Тоді скажуть: сякий-такий нікому не змовче! Коли ж перетерпиш, хай, мов: собака бреше, вітер несе – о, тоді він сам побаче, що ти за чоловік і що за чиновник... Знай, сину, той самий, що тебе ні за що вилаяв, коли лучиться тобі оступитись, горою стоятиме за тебе й не дасть на поталу! Я сам на собі усе звідав, сам по собі добре знаю. Чи був би я тим, що тепер є, коли б не годив старшим, не корився? Ніколи зроду!.. Покійний батько не кинув після себе нічого... Мати вмерла ще за молодих літ, удруге він не захотів одружитись, та так усе й пішло за люди... Виряжаючи, він не дав мені нічого, окрім трьох лихих сорочечок та ще лихішої одежинки. А як виряжав, то наказував: «гляди себе: спіткнешся – пропав, не спіткнешся – підеш угору. Знай, що козак сам собі повинен знайти долю. Іди й шукай її, а від мене нічого не жди!»

Як я бідував, як часом холодний і голодний сидів. Те одне богові відомо та мені, а більше нікому... А от бач тепер? І свій притулок на старості літ маю, і вас таки, як батько, і вивчив, і наділив на перший раз чим бог послав... А через віщо? Через те, що, де треба, поклонюся й покорюся. Від поклону, кажуть, голова з в'язів не спаде, а за тебе кожен добре слово замове... Іди ж і ти, сину, та шануй себе і своїх батька та матір, їм легко та радісно буде чути про вас: от, мов, у Ливадного діти! А не то, що усяк вас буде ганити та проклинати» [10, с. 62–63].

Поки згадував монологи та настанови перед далекою дорогою батька, доїхали до Прилук. Знайшли будівлю повітового казначейства. Вона вражала своєю новизною – з усього видно було, що зведена з десятків років тому. Познайомився з начальством та співробітниками. Далі зайнявся пошуками квартири. Прикро, але зараз неможливо сказати, на якій вулиці чи на якому кутку жив шістнадцятирічний чиновник. З достовірністю можна твердити, що ця чиста хатинка розташовувалася недалеко від Удаю. Це уявляється знову ж таки після аналізу щоденникових записів та художніх творів. Серед них одне з найперших оповідань «Ганнуся», що так і залишилося незавершеним і про яке без тіні сумніву можна говорити, що воно створене на основі прилуцького життя автора твору. Підтвердження цього – окремі уривки з «Ганнусі» (оповідання має підзаголовок «Із записок чиновника»).

Розпочинається воно тим, що цього молодого чиновника перевели на роботу в місто N... Це так собі «городок, чистенький, веселенький, тихий та мирний, як завжди бувають повітові городи. Посеред круглої площаді стоїть кам'яна церква-собор, нова ще, весело поглядає своєю золотою банею у ясне небо. По бокам площаді, так одсторонь, пішли лавки з усіх сторін і облямували собою чисту площадь... З-за їх де-де виглядали високі кам'яні дома, де-де нові, де і старі, неначе діти, засумувавши стояли... Де-де садочки любо кидалися ув очі, в їх хитались і манили до себе білі

берези... сумні липи стояли, як лицарі, і гордо оглядали поглядом город, де кипіло життя. Народ швендяв то сюди, то туди, діти грались на вулиці, жиди кричали, гвалтували... Гам, ляк, крик висів над городом.

Таке ви знайдете у кожному городі, як там приходилося вам коли бувати, то й описувати його – не варт! Скажу тільки, що, окрім собора, ще виднілося чотири церкви, так у сторону там гора, попід горою чиста річка, там пішли ліси, луги, піски, поля і друге таке...» [9, с. 9].

Хоч автор і зауважує, що «таке ви знайдете в кожному городі», я без тіні сумніву можу твердити, що тут описані Прилуки. До болю точно відтворена тут картина центральної частини міста, навіть з погляду сьогодення. А спостерігав молодий панич за містом, очевидно, від Іванівської церкви на Квашинцях. Як ми знаємо, Панас Рудченко приїхав у Прилуки 1865 року, а ця церква на розі вулиць Київської та Іванівської теж збудована тоді ж. І в «Ганнусі» говориться, що «церква нова ще». Від неї ж добре виднілися в ту пору полковий Спасо-Преображенський собор, Миколаївська церква, собор Різдва Богородиці та, очевидно, церква Всіх Святих на старому міському кладовищі, знищена войовничими безбожниками в радянський період, бо Стрітенський собор підняв свої хрести на куполах у центрі міста 1889 року, коли Панас Рудченко тут уже не працював.

Ретельний аналіз оповідання дає підстави говорити, що образ «веселої натури, суперечної мої тиші» Галі-Ганнусі (у рукописі і оповідання вона називається так і так) автор теж виніс саме з Прилук. Цілком імовірно, що це була та сусідська наймичка, яка своєю вродою, вдачею і запальним характером припала до душі паничу-канцеляристу, який поруч знімав куток у бабусі, «або вона ще не бабуся, а так «поживша жона», показала мені хатку, поблизу якої садочок як райочок, схилився над вікнами тієї чистої хатки. Третє вікно цієї хатки вело на доріжку, що йшла прямо садком з гори аж до води... Там річка палала, там за річкою сипучий пісочок жовтів, з-за садових слив, неначе стіна, виглядав далеко-далеко бір, а прямо за водою, за пісками білі хатки топилися у густій листві зелених садів...» [9, С. 10]

«Хороша моя хатка – як чашечка, веселий садочок, як рай божий! І я зажив життям праведника. Ніде не чути ні крику, ні гомону, тільки шелестить садок та співа соловей над водою... І я полюбив ту самотню, ту тишину, той шелест зеленого листя, співи соловейка і мою тиху та чисту хатину. Я заперся у ній і од миру, і од людей і був щасливий, що ніхто не мішає мені. Пригадалось мені і давнє, і гірке, і невеселе, і все якось любо спливало на пам'ять, самі гіркі часи здавалися не гіркими, а так, якимсь сном, якоюсь причудою; все, що пройшло, хороше і все, що минуло, хороше!» [9, с. 11].

У миргородських записках Панаса Мирного ми читаємо ім'я Галі у спогадах про недавнє минуле, а воно пов'язане саме з Прилуками. Ця Галя ввійшла «цвяхком» у юнацьку свідомість та пам'ять і вже пізніше під пером письменника вона розквітає перед нами польовою царівною в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

Отож у Прилуках розпочинається нова сторінка, де, за його ж словами, він «зажив життям праведника». Парадокс, але такий собі «праведник» із «скверного города». Та ще й з літературною вдачею в душі! Без сумніву можна сказати, що молодий чиновник, який уже твердо вирішив, що хоч і не такий солодкий хліб у канцеляриста, та все ж можна і треба поєднувати державну службу для прокорму себе й майбутньої сім'ї з письменницькою роботою для морального задоволення, всмоктує в себе багатогранне життя повітових Прилук і навколишніх сіл.

Він вражений архітектурними шедеврами храмів, строкатістю ярмарків та базарів, де грають кобзарі та лірники, іде гуляти на колодки до ровесників, яким виставляє могорич, що прийшов гуляти не на ту вулицю, де знімав «угол». У вихідні подорожує селами повіту. Слухає й записує фольклор, приказки і прислів'я, казки, анекдоти, легенди. З особливою теплотою занурюється в колишню козацьку славу Прилук. Знайомиться зі знаменитою козацькою скарбницею. Відвідує служби Божі в козацькому Спаському соборі. Панас уже навіть має у Прилуках реального приятеля Федора Семеновича Животкевича, якому може вилити душу. Здається, знаходилася відрада і в особистому молодечому житті з «веселою натурою». Усі ці враження, роздуми, побачене й пережите згодом ляже на папір, зрідниться з його героями. Життя ніби ввійшло в колію. Але в щоденнику, що він розпочав вести і до якого регулярно робив нотатки за прожитий день, з'являються слова: «Нудно... Сумно...»

У цілому ж дослідники творчості та біографії Панаса Мирного чомусь роблять висновок, що Прилуки зустріли Панаса Рудченка неприязно. У розділі «У миргородській самотині» (1867–1871) літературознавець В. М. Черкаський, зокрема, пише, що в рідному місті в нього знову нема, насамперед, щирого товариства, биття живої думки. «А рутини, темряви, підлоти, знуцанням над слабим, схилення перед сильним – живий музей. Щоправда, скарбництво, чиновницький світ зустрів його прихильніше, ніж прилуцький. Але ж звичаї...» [23, с. 77]. Дуже й дуже прикро, що такий висновок

про прилуцький непривітний світ автором нічим не аргументований і не підкріплений жодною конкретною деталлю.

Ось тут мимоволі постає запитання: якщо в рідному Миргороді, у скарбництві, де поруч з молодим Панасом працює досвідчений близький родич, безкомфортно, то чому в незнайомому місті з перших днів життя він має Бога за бороду вхопити? Адже навколо незнайомі й чужі люди. Незнайоме й саме місто, і служба. Зрозуміло, що й канцелярські працівники косяться на замкненого пришельця. Майже відкрито висловлюють незадоволення старі кадри. Кажуть, що самі не знають, що через деякий час буде з ними в ході реформи фінансової системи, можливо, й залишаться без шматка хліба, а в декого й діти підросли, то могли б зайняти вакансію, а тут, бачите, приїхало бог-зна звідки цабе. Оливи додає в огонь те, що він на службі не грає в карти і горілка його не вабить. Хоч записи в щоденнику від 1863 року дають підстави говорити, що молодому Рудченку все людське не було чуже. Він пише: «учора їздили варити каші, хай їй чур – усі грали ролі сумашедших...»

Панас бачить незадоволення навколишніх чиновників, але терпить незручності, мовчить, як батько навчав. Лише після робочого дня у скарбництві молодий чиновник розкриває щоденник і пише: «Хоч би прийшов хто, промовив хоч єдине слово... Одні стіни білесенькі сумують зо мною...» [1, спр. 205, арк. 26]. Спливали спогади про товаришів, як думали-говорили, як пісні співали «про недолю, про Січ, про Україну» [1, спр. 205, арк. 63].

Щоденникові записи прилуцького періоду життя вказують, що він згадує також матір, родину, свою чи не найпершу хлопчачу чи парубоцьку симпатію Олену. На серце лягає туга, очевидно, після зустрічей з дівчиною-красунею, яку він називає в оповіданні Ганнуся. Сумно-тужливі поетичні рядки лягають на казенний папір:

Олено! Друже! Як бажаю
Тебе побачить у цей час,
І скільки дум тих, скільки маю
Тобі сповідати ураз... [1, спр. 205, арк. 39].

Ішов уже другий рік життя Панаса в «тюрмі – Прилуці навісній». Не розвіювалася гнітюча атмосфера на службі. За його словами зі щоденника, «молодість моя цвіла під холодним туманом». Суму додає неймовірна новина, що докотилася до повітових Прилук і не сходить з людських вуст: із пістолета в Літньому саду Петербурга стріляли в імператора. Розпочалися масові арешти, репресії, припиняють існування земляцтва, газети. Усе це доходить у Прилуки, звісно, й до письменника повітового скарбництва. 20 травня у Прилуках у нього народжується вірш «Заволокли небо тучі гримовні...» У ньому виразно декларується бажання діждатися часу, коли «устане й отрадна воля, і народ, заклятий два віки в кайдани, скоренько полине по ступням розвою» [1, справа 205, арк. 29]. А 8 червня знову ж таки в Прилуках народжується вірш «Довго, довго Україна...» – відгук на нові непосильні податки для населення, накладені царським урядом:

І знову лютая змія	І знов повсюди плаче люд
Впилась у серце України,	В розвалених, убогих хатах...
І знову панство в їй шниря,	Нема нічого – продають
І знов воно по селах віє,	Усю худобу, щоб напхати
	Казні ту пельку, ту неситу.

Вагомим тут є один з наступних рядків поезії, де проявляється тодішнє ставлення Панаса до царату і його форм правління: «І деруть, деруть послідною свитину, щоб чим було прикрити царів...»

Про власні переживання прилуцького часу, про неспокій службової місцевої молоді в той бурхливий період можна також дізнатися, коли пригадати окремі уривки роману «Повія», що, хоч і залишився незавершеним, усе ж справедливо вважається однією з найвищих вершин творчості письменника. Як і сам автор роману Панас Мирний, один із його персонажів пішов на службу саме тоді, коли «таємні думки, вирощені на гірких болістях кращих людей прошлого царювання, ждали своєї черги, яким би то його побитом протиснутись у життя. То був час раннього ранку після хмурої ночі; час великих надій, великого ждання. Ніхто не знав, що ще буде, а кожному відко було, що так, як воно ведеться – негоже, треба щось інше заснувати, щось краще пригадати. Час чиновного царювання, хапання та гніту минав, в народі все дужче та дужче почувалося нарікання на неполадне життя...»

«І от саме тоді, – пише в згадуваному нарисі Сергій Єфремов, – натовпом виходять на кін молоді сили, озброєні часто самим невдоволенням зі старого, не завжди глибоким, ясним і свідомим, але раз-у-раз яскравим і зачіпним» [5, с. 54].

Але повернемося до слів героя «Повії». «Одкрилися, – говорить він, – нові місця з великою платою і на ті посади присилались то без бороди, то в моху учені хлопці, а який-небудь голений тридцятилітній служака обходився. З того часу закипіла жовч, почалося змагання. Старі кричали: блазнята! Молоді обзивали старих хапугами, безтолоччю. Пішла ворожнеча між старим і новим. Та ворожнеча і те змагання одгукнулися не в одному тільки чиновному стані, обізвилися вони і в других постановках життя, догукнулися і в сем'ї. Крепак не гнув шиї перед паном, робітник – перед хазяїном, син часом не слухав батька; все, зачувши волю, піднялося на дибки і прокричало про своє право. То був час великого гуку, ще більшого змагання; страшенно напручувалися кожного сили, щоб узяти верх, одоліти...»

Молоді того часу уперше вийшли на ту довгу ниву, що зветься життям, тільки дужі силою свого х о ч у та запалом молодого завзяття. Не було в них учителів, які направляли б, як іти і куди йти, не було перед собою стежки, ніхто ще її ні разу не прокладав. Треба було самим проробити, щоб іти вперед. Їм хотілося зайняти не одну якусь постать, а зразу усе поле; на одному боці треба йти до бою, на другому – силу зберігати... Народилося зразу не один, ані два, а десять напрямків. З народною волею народилася і любов до меншого брата, народилося – народолюбство. Народолюбство заклиало у свій стан багато усякого люду. Щоб добре зробити, треба спершу народ знати, чого він хоче, чого йому треба. Досі його бачили тільки в дворі – з одного боку, а треба бачити його всюди: серед села, серед поля, у його праці тяжкій, забавках веселих, у його стосунках між собою, в його сім'ї, в його radoщах-горі... «Треба... розбити, розвіяти той густий морок, що покривав не тільки села, а часом і хати заможних городян. Народилися недільні школи... Недовго ті школи побули, не знати було, чи й діло яке зробили, а старі вже ославили їх, як заговорщицькі збори, де проповідувалося, що бога немає і старшини не треба. Не досягло й року, як школи закрили; декого з учителів позабирали, позасилали... Буря пройшла, вирвала кілька дубів з корінням, поламала силу молодого гілля і – скрилася. Настала така сумна нудота – ні слова путнього, ні пісні веселої, мов поніміли всі, мов поховали кого великого й славного і справляли похорони. На кладовищі ще так буває восени, коли лист з дерева опаде і почорніють високі могили» [11, с. 258–260].

Так сумно скінчився «час великих надій, великого ждання». Почалися будні. Сірі, нудні будні. І в Панаса Мирного, як і в його героя, «життя його роздвоїлося, розколалося надвоє: з одного боку – нелюба служба, що годувала його хлібом, гасила дух; з другого – книжки, розумова розмова з молодим товариством піднімала його вгору» [11, с. 259–260].

Цей чималий витяг роздумів персонажа «Повії» процитовано не тільки заради аналізу душевного стану персонажа й самого Панаса Мирного під час перебування у Прилуках. Бо саме тут його життя, як і в літературного героя, розпочало двоїтися та розколюватися між ненависною канцелярською службою, що давала на шматок хліба, та розумовими втіхами від постійного читання літературних новинок українських і зарубіжних письменників, збиранням народної мудрості в селах повіту, якими він мандрує, товаришуванням з окремими світлими головами та першими спробами літературної праці, що теж припадають на прилуцький період життя.

Монолог персонажа свідчить про хвору морально-психологічну атмосферу в імперії. Такою ж вона була у Прилуках і в повіті. Перегорнувши сторінки «Полтавских губернских ведомостей», інших часописів губернії того часу, дослідження істориків і краєзнавців про розвиток подій у краї після пострілу в імператора, у період народолюбства, стає зрозумілим, що письменник аж ніяк не помилився в описі ситуації у Приудайському регіоні. Ми ж лише нагадаємо про відомий процес над полтавськими громадівцями 1862–1863 років, що завершився виселенням їх до північних губерній імперії, та про те, що Панас, як і його старший брат Іван, знав про громадську страту Миколи Чернишевського влітку 1864 року, романом «Что делать?», яким захоплювалися молоді Рудченки, відав і про інші розправи над порушниками основ існуючого царського режиму. Усе це рубцями лягало на молоде серце. І чи не стане тут сумно й нудно? Відповідь однозначна.

Трохи вище було сказано про роздвоєння персонажа «Повії» та самого автора. Цій темі присвячено багато абзаців у літературознавців різного періоду. Доречно згадати слова персонажа, через якого автор виклав своє бачення проблеми: «Чи можна тепер ходити по світу, не надівши на пику якої-небудь марюки: покірності усякій московській воші, віри без Бога, любові без серця?.. – риторично питає письменник. – Що хоче Москва од мене, од других? Закаляти душу нечистими плямами і намазати їх крейдою – любезністю, затьмарити в серці самий найдорогший, самий найлюбіший образ матері і оддати саме серце на потіху хижої птиці – орлові, що звив своє гніздо на царській короні?.. Боже мій! Чи люди подуріли, чи я здурів? Прочують яку-небудь глибоку думку, що ученим оком прозирає у глибину землі, у вишину неба, – кажуть: безбожник; підглядають у серці

затаєнну добру поміч своєму брату-поселянину – кричать: бунтовщик!.. Чи можна, питаю, буде ходити по світу без марюки на піці?»

Отже, коли б система не вимагала від малоросів (читай: українців) покірності «московській воші», коли б не потребувала віддати на поталу серце матері-України на потіху хижої птиці, то ніхто б не надягав оту нещасну маску на своє обличчя? Отож, і сам Панас Якович змушений був приміряти оту марюку й бути напівміфічною істотою. З цього приводу доречно буде згадати доволі химерну історію. Восени 1915 року жандармерія розшукувала видатного діяча українського руху чи то Рудгана, чи Рудчуна, якого агентура за прізвищем називає Рудченком, а літературний псевдонім «Панас Мирний», і він десь перебуває на службі в Полтавській губернії та живе на нелегальному становищі. Тим часом дійсний статський радник, що дорівнює цивільному генеральському чину, кавалер п'яти орденів, начальник першого відділу Полтавської казенної палати Опанас Якович Рудченко, що й справді виступав у літературі під псевдонімом Панас Мирний, був одним із найшанованіших чиновників губернії. Кажуть, що ця доповідна на розшуки неблагонадійного чиновника-літератора лягла на стіл до вінценаближеної особи майже одночасно із клопотанням про нагородження його ж черговим орденом від царя. Ось така була «марюка» на обличчі Панаса Яковича, ось така роздвоєність, подобається вона комусь чи ні! Але ж вона так і не вплинула на його життєву позицію, не привела його в табір реакціонерів. Він залишався вірним матері-Україні навіть у найтрагічніші періоди її життя.

1867 року в багатьох губерніях царської Росії розгулявся голод. І без того гнітюча службова атмосфера в повітових містечках ставала нестерпною. Прилуки тут не були винятком. У серпні того ж року Панас приїздить до батьків у Гадяч, там планував зустрітися зі старшим братом Іваном, який жив у Києві. Зустріч не відбулася. Тоді Панас шле йому листа. «Оце я приїхав у Гадяч поговорити об собі; не життя мені в Прилуці, хочеться вирватись і покинути скверний город з його поганим людом, з його гидким чиновництвом. Якщо не пощастить переводом, – не переведуть, то подам у одставку та поїду або у Полтаву, або ж до тебе...» [1, спр. 290].

Батько перейнявся тугою сина, проте в бажання вніс корективи. За його клопотанням, у вересні 1867 року Панас переїздить у рідний Миргород. Там і місце на службі саме було вільне, там же й родовий дім стоїть без нагляду, а в місцевому скарбівництві батька всі знають. Згодом надійшло й розпорядження про перевід Панаса Рудченка помічником бухгалтера до Миргородського повітового скарбництва. У рідному місті він працюватиме аж до 1871 року.

У час від'їзду з Прилук Панас присвячує вірш своєму другу Федору Семеновичу Животкевичу. Його він називає «дружнім прощальним словом» і датує «6 жовтня 67 р.». Дослідники переконують нас, що Мирний жовтнем називав не десятий, а дев'ятий місяць року. Отож новий миргородський період життя в нього розпочався з 7 вересня (за старим стилем) 1867 року. Чи було воно комфортнішим за прилуцький? Чи допомогли рідні стіни подолати йому сум і нудьгу? Сказати однозначно не можна, бо прямолінійно про це ні в біографії, ні в щоденнику не сказано. Аналіз літературних творів дозволяє зрозуміти, що атмосфера в Миргороді навряд чи відрізнялася від Прилук.

Про це свідчить початок одного з ранніх його оповідань «На охоті», що теж залишилося незавершеним. «Нема, здається, у світі сумніших міст, як наші повітові міста. Життя не те що громадського, але й трохи похожего на людське, нема...» і далі за текстом. Завершується ж цей висновок словами «нудно живеться...» Панас Мирний є суголосним у змалюванні життя повітового міста поруч зі своїм земляком Миколою Гоголем із класичним виразом у завершальній фразі «Повести о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем»: «Скучно на этом свете, господа!» І в Мирного, і в Гоголя опис миргородського життя виростає до символу непробудної, безпросвітньої нудьги.

До речі, ще 1845 року Тарас Шевченко після відвідування Миргорода в листі до Родзянків писав: «В отношении Миргорода Гоголь немножко прав, странно только, что такой наблюдательный глаз не заметил одной весьма интересной строфы. Чиновники, оконча дневное служение в судах земском и уездном, отправляются компанией за десять верст на вольную (то есть вольную продажу водки) и, выпив по осьмушке, возвращаются по домам обедать. Не правда ли, это оригинально?» [24, С. 37–38].

Та й що говорити про повітові міста й містечка, коли вже згадуваний вище земляк Панаса Яковича Леонід Глібов майже в цей же період писав про Чернігів як про губернський хутір, у центрі якого паслися корови й кози, а життя чиновництва залежало від одного чиху губернатора.

Отож не Прилуки винні в Панасовій нудзї – це підтверджує свідчення студента Київського університету Івана Зубковського. І знову ж таки про рідний для Рудченка Миргород. «В нашем городе, – пише він, – страшная всеподавляющая скука. Этот ужасный бич преследует нашу интеллигенцию» неумоимо, безотвязно, безпощадно. Беспросыпная картежная игра является неиз-

бежними результатами её. Стукалка свирепствует. Стукают, кажется, на всех стогнах града. Стукают мужья, стукают жены, прежде не державшие и карт в руках, стукают даже дети... Необъятное море сплетен и неисчерпаемое множество пересудов только и освежают, только и волнуют этот мертвый мир, эту непробудную скуку...» [6].

Укотре наголошуємо: звинувачувати Прилуки як скверний город, місто-в'язницю в Мирного особливих аргументів не було. Бо не місто було винне в цій «нудьги-скуки», а сама атмосфера тогочасного життя царської Росії, бо сонне громадське життя «потрясало» своїм хропінням і Прилуки, і рідний йому Миргород. Звичайно, у той час, коли там жив і працював молодий канцелярист Рудченко. Цілком можливо, що нудьга та сум виникали й через погодні катаклізми, що ми називаємо тепер магнітними бурями. У щоденнику прилуцького періоду 27 квітня 1865 року він сам записав, що, між іншим, помічає, що «погода на мене багато діє, а сьогодні вона досить погана: то сонце блисне, то вітер і дощем повіє. Бридко!..»

Невідомо чому, але таку відвертість зі щоденника уникають оприлюднювати літературознавці. Тим часом вона є ще одним яскравим штрихом до того, що Прилуки – «місто скверне» не тільки, а, можливо, взагалі не через погану атмосферу на службі...

III. ПАЛАЄ ОГНИЩЕ ЛЮБОВІ ДО РІДНОГО КРАЮ...

Епістолярна спадщина Панаса Мирного досить багата. Ми не ставимо собі за мету її вивчати та повністю проаналізувати. Але без неї про письменника і про його зв'язок з Прилуками не обійтись. Отож спершу дозволимо процитувати лист-відповідь до відомого українського історика, дослідника козацтва Дмитра Яворницького. Вельмишановному Дмитру Івановичу пише: «Одібрав я Ваш палкий лист, та й аж здивувався, так Ви в ньому мене вихваляєте, що якби я не був справді таким мирним, яким себе почуваю і за якого себе добре знаю, – то, ухопивши Ваш лист у руки, наче той бойовий прапор, загукав би людям щосили: бачите Ви, що я таке? Бачите, що про мене кажуть розумні та освічені люди? Начхати мені на Вас, та й годі!

Ні, мій голубе, то тим твори здалися Вам такими любими і так дістали до серця, що у йому невгасно палає огнище щирої любові до свого краю, а в душі жевріє літерацька вдача...» [22].

Без сумніву, можна говорити, що в оте «огнище любові до рідного краю» було кинуте багато дровець під час життя і праці у Прилуках. Як зазначалося вище, майбутній письменник Панас Мирний народився в сім'ї козака з діда-прадіда. У родині постійно дотримувалися козацьких звичаїв і традицій, шанували славу предків. Тут не поділяли офіційної думки істориків імператорської Росії про зрадництво і відступництво гетьмана Мазепи.

Як уже зазначалося, одним із аргументів на користь служби молодого скарбника в Прилуках було близьке знайомство з історією Гетьманщини, козацького руху та його яскравих лицарів духу й шаблі. Ще в молоді роки Панас Мирний до щоденника занотує слова: «Куди не гляну-подивлюся, все горе-неволя, а де те щастя? Хто його знає...»

Гине слава козацька, долі нема, москаль панує, наші квіти марне псує, сорочку з матері здирає, та ніхто того ні чує, ні знає...»

Отож треба шукати корені слави козацької, треба дбати, щоб знову забуяла на них могутня крона. А то ж, бачите, вже вони й Кобзаря «изуродовали... Такое гениальное произведение». І тут же висновок: «... Я б их чортових москалив усіх би виризавав... Черти... Ну какое несчастье Украине, этой бедной вдове; народ подавлен, воспитание на родном языке запрещено и вдруг что же такой протест против всего того за что Москва кричит, как Кобзарь и тот изуродован. Несчастливая Украина, мать ты моя! Там что с тобой делают москали?»

Безумовно, він знав, що серед когорти лицарів були й представники цілої династії старовинного козацького роду Горленків із Прилук. Колись слава про них гриміла на всю Україну. Знали про неї і в Гадячі, і в Миргороді, і в Полтаві. Начуваний був про неї й молодий Панас Рудченко. А тепер ось йому випадала нагода власним серцем доторкнутися до славної історії. З особливою увагою він слухає на залишках муру прилуцької фортеці від старожилів козацькі перекази, легенди, думи, вивчає родовід Горленків.

Особливо йому до вподоби розповіді про талановитого полководця, розумного політика, дипломата, соратника й однодумця гетьмана Івана Мазепи – Дмитра Горленка, який, як і його батько Лазар, пройшов шлях від рядового січовика до полковника прилуцького. Багато почутого і побаченого він згодом викладе у своїх творах, зокрема, у «Січовику», поемі «Дорошенко», у якій романтизує Гетьманщину. А чи не про часи Гетьманщини говорить Мирон Гудзь із «Січовика»: «Немає єдності – чорт має й волі! А якби гуртом забрали коси, та шарконули всю кропиву... От би так! Чого дивитись?»

Косіть, кажу! Косіть, а то гірше буде!..» Такі слова про козацьку звитягу в боротьбі з поляками, московитами, татарами нащадки прилуцьких лицарів могли говорити молодому паничеві Панасу Рудченку, який збирав народні перекази про славні діла січовиків.

У молодого поціновувача історії рідного краю виникає бажання знайти представників роду Горленків та познайомитися з ними. І так уже треба долі, що дороги Панаса Яковича незабаром перехрещуються з одним із прямих представників цієї династії – істориком, краєзнавцем, етнографом, письменником, близьким приятелем найвидатніших діячів культури 80–90-х років, дворянином, чий рід був занесений до книг дворянства Чернігівської та Полтавської губерній, Василем Петровичем Горленком.

З'ясувалося, що він володіє селом Ярошівка (нині село Українське Талалаївського району Чернігівської області – авт.), що за десяток-другий верст по Роменському тракту від Прилук. Улітку Горленко живе в родовому маєтку, а взимку переїжджає до Петербурга. Це поселення перейшло йому у спадок від дідів-прадідів. Те сільце було нагородою гетьмана Мазепи за ратні справи прилуцькому полковнику Дмитру Горленку. Після ліквідації кріпацтва його маєток зовсім занепав, бо господар з Василя був нікудишній. Зате Горленко мав солідну освіту, після гімназії та Ніжинського ліцею учився в Парижі, у Сорбонні. Був обдарований великим талантом публіциста й літературного критика. На початку 80-х років XIX століття повернувся в Україну, відразу ж захопився етнографією та краєзнавством. Став співробітником часопису «Київська старовина» майже відразу ж після відкриття журналу.

Василь Петрович у земських справах часто буває в Полтаві, де вже служив і Панас Мирний. Там вони й подружилися. Горленко, який мав тонке чуття до художнього слова, захоується в талант Панаса Мирного. Літературний смак нового приятеля багато важить і для Панаса Яковича. Горленко постійно інформує друга про літературні новинки країни, надсилає йому книги, зокрема з історії України, що він купує для нього в салонах букіністів Петербурга. Панас Якович під час об'їздів скарбниць губернії, ревізій чи в інших службових справах неодмінно прагнув побувати в Ярошівці й поспілкуватися на літературно-історичні теми з Горленком. Нема сумніву, що завдяки цим зустрічам та листам тепер ми завдячуємо тому, що «Морозенко», «Згуба» та інші твори Панаса Мирного побачили світ саме в дев'яностих роках позаминулого століття, а то, можливо, і їх би спіткала доля «Повії», що Горленко благов терміново дописати й віддати до друку, але Панас Якович не бажав тут поспішати...

У листах і розмовах приятелі обговорюють близькі для них теми. Літньої днини вони годинами ходили навколо старого ярошівського дворища, де садиба потопала в саду із яблунь і груш, що вже гинули. Зупинялися під кремезними дубами, ясенями. Відпочивали в обсаджених липами альтанках, поміж яких густо сплелися зарості бузку та барбарису. Оскільки такі творчі дискусії й розмови випадала нагода влаштовувати нечасто, їхнє спілкування відбувалося за допомогою листів. Та знову біда. Листи Панаса Яковича до Василя Петровича практично не збереглися. А ось із листів Василя Петровича видно, що спілкування таке відбувалося більш-менш регулярно. Як правило, кожне послання до Панаса Мирного він завершував словами: «Истинно уважающий Вас В. Горленко», «Искренне Вам преданный В. Горленко», «Искренне Вас уважающий В. Горленко». Перегорнемо окремі сторінки цього листування, що стосуються прилуцького краю та літературного процесу, пов'язаного з темами, близькими обом приятелям.

У листі від 1897 року Горленко пише Панасу Мирному, що наполегливо читав книгу Уманця про гетьмана Мазепу – чудову і прекрасно написану. «Це ж перше добре слово про Мазепу з 1709 року – чи ж жарт сказати! Я ж давній, інстинктивний і традиційний мазепинець і з радістю зустрічаю фактичні підтвердження своїх симпатій до Мазепи», – не приховує він свого задоволення й поспішає поділитися радістю, бо знає, що й для Панаса Мирного вона буде такою ж. Більше того: він просить або ж рекомендує прочитати цю книгу. А розділ у ній «Шведська інкурсія» прямо блискучий...» [18, с. 43].

Панас Якович запрошує Василя Петровича взяти участь у випуску часопису «Рідний край», що ось-ось має вийти у світ. Той дякує за пропозицію і робить сам собі характеристику. Мовляв, я вже вимотаний, скалічений плід історії, уламок дворянства з деякими «сносними и незносними его сторонами... Я трагічно усвідомлюю все це, але змінитися уже не можу...»

Горленко страждає від цього, що він свідомий... «сторож» свого дворянства і трагічно це переживає. На відміну від Панаса Мирного, на півночі, куди поїхав себе рятувати, він там не мав ні мови, ні грошей, ні становища, хоч і жив в «умебльованій кімнаті» у зневажній столиці імперії й замість живого спілкування з людьми, завалений безліччю книжок, що треба було, наперекір його волі, рецензувати... ніколи не був морально спокійний, відчував ніяковість перед своїми, яких надто шанував» [18, с. 47].

Із листів видно, що Панас Мирний багато подорожує губернією. Василь Петрович пише, що йому теж хотілося б «пошляться» нею, придивитися до життя та зібрати деякі факти й відомості... В іншому листі з Ярошівки Василь Петрович просить вибачення в Панаса Яковича, що не зміг побачитися з ним у Кременчузі з тієї причини, що того дня він ще був у Полтаві. А у Дмитрівці (нині село Бахмацького району – авт.) не міг зустріти Панаса Яковича, бо був «зовсім нездоров». І просить пробачення щиро, що двічі «обманув» його. 26 червня 1896 року він пише, що з нетерпінням чекатиме Панаса Мирного, коли той приїжджатиме в Ромни.

Іншого разу Горленко просить свого приятеля написати йому з Полтави хоч орієнтовні «соображения» про те, коли він планує відвідати повітові казначейства і відповідно, «коли зможете заглянути в мою «медвежью барлогу...» [18, с. 35]. Чекаю зустрічі з Вами, пише він в одному з листів, «від якої свою меланхолію зможу прогнати в три шия. Та вона й сама тоді щезне як щось непристойне...» [18, с. 37]. Василь Петрович згадує в листах, як вони прощалися з Панасом Яковичем на великій дорозі при зростаючому місяці, іншого разу він дякує письменнику за листи, що є для його «розтерзаної різними горестями душі» єдиними цілительними ліками...

Під час зустрічей, а також в листах Василь Петрович розповідає Мирному про всі прилуцькі новини. Інколи в деталях. Це ще раз підтверджує, що для Панаса Яковича не таким уже й було «скверним» містечко, де минули кілька років його молодості. В іншому випадку він би попросив Василя Петровича не завантажувати себе таким писанням, оскільки воно не є цікавим для нього і про те місто він і слухати не бажає...

Ось лист від 10 червня 1897 року. Він просить дорогого Панаса Яковича пробачити його, що відповідає із запізненням. Цього ж листа пише під враженнями від концерту Лисенка, що він чув позавчора в Прилуках (спеціально їздив кіньми). «Я шанувальник Лисенка... у нього дещо особистий прийом обробки малоросійської народної музики на основі загальних правил...

Остання його поїздка (з чоловічим хором) дуже вдала в усіх відношеннях. У Житомирі, Бердичеві, Білій Церкві – успіх хороший, в Смілі – дуже хороший, в Умані – середній, в Золотоноші – прекрасний для цього міста, у Прилуках – прекрасний. Із Прилук він знову поїхав у Золотоношу.

У Прилуках (у листі написано «в Прилуке» – авт.) концерт давали в новому міському саду на відкритій сцені. Сад був набитий битком. Місця поруч з сценою теж були взяті майже всі. Перший концерт, на якому я був, дав 230 рублів чистого збору, на другому – ціни були дуже понижені для міщанської і всякої міської публіки...» [18, с. 41].

Ще в одному листі він «умоляє» Панаса Яковича заїхати до нього, коли буде у справах у Ромнах. «Якщо Ви їхатимете ранковим потягом з Прилук, то він прибуває в Дмитрівку о восьмій... Дайте мені знати, яким поїздом Ви будете, і я відправлю на станцію коней, оскільки їх тепер у Дмитрівці не завжди можна дістати».

Василь Петрович іншого разу спішить поділитися новиною, що в Петербурзі вийшла «поема» Мордовцева «Козаки і море» – стара річ, взята із «Саратовського збірника». Написана вона в тому ж дусі, як писалися такі речі раніше, – з прославленням козацьких подвигів, між якими різня і звірство...

Цікавість викликає лист від 17 червня 1898 року. У ньому Василь Петрович пише, що 22 числа в Прилуках проходять вибори гласних. Він теж їде на них. «Бо в нашому повіті земські справи йдуть дуже погано, всяка міра терпіння лопається, тим більше, що податки все збільшуються і тепер перевищують 50 копійок з десятини, що дуже і дуже немало. Тому панівна «північна» партія повинна бути за будь-яку ціну скинута, і тому всі і тягнуться на вибори. Навіть такі скептики та інваліди земської справи, як я, багатогрішний».

Далі в листі йде мова, що Грінченко написав йому про початок третього випуску Етнографічного збірника (творів народної творчості Чернігівської і суміжних із нею губерній), куди й він здав свої, у різні часи записані, матеріали. У цьому випуску мали бути пісні. Чернігівський збірник дуже цінний – такий треба зробити висновок із перших двох випусків.

У подальшому листуванні приятелі продовжують обмінюватися темами й думками, близькими до їх світогляду й пов'язаними з рідним краєм, якому вони служать і про розвиток якого дбають. Василь Горленко розповідає, що тільки повернувся з колишньої гетьманської столиці Глухова. Він задумав написати «нечто» про трьох останніх гетьманів, то йому потрібно було подивитися ту місцевість, де вони жили-діяли. І ось він здійснив цю екскурсію. Тривала вона чотири дні. За цей час він оглянув все, що було потрібно. Побував також у дуже старому Петро-Павлівському монастирі, де жив і писав «Мінеї» Дмитро Ростовський, який у свій час творив інші не менш знамениті книги в тихій густинській обителі Святої Трійці. Свої враження він склав у пам'яті «до слухного часу».

Василь Петрович справедливо завважив, що його приятеля зацікавить таке повідомлення: «Гайдамаки» улюбленого ним Тараса Шевченка взявся ілюструвати живописець Сластьон. Крім того, він розпочинає викладати малювання в миргородській гоголівській школі. «Я дуже радий цьому, бо знаю його добре і давно. Він всією душею відданий Малоросії і знає толк в малоросійському стилі і старовині...» – пише Василь Петрович. «Олександра Михайлівна (дружина Панаса Яковича – авт.), – розповідає він в іншому листі, – познайомила мене з новим і симпатичним малоросійським автором Михайлом Коцюбинським, відкритим Вами. Надзвичайно симпатичний талант... Мило, мило і мило!» [18, с. 56].

В іншому листі він знову поспішає поділитися з Панасом Мирним радісною новиною, бо в Ярошівку одержав поштою нове видання «Хмельниччини» П. Куліша. Ну а як не розповісти народолюбцю, що в Санкт-Петербурзі земляки організували великий музичний гурток-хор з малоросів. Мета – очищення від аранжувань народної музики й виконання нових творів. «Це дуже недурна справа, якщо її добре здійснити...» Василь Петрович дуже просить Панаса Мирного розповісти, як пройшли в Полтаві Шевченківські вечори та що він там читав.

Звичайно, листування двох патріотів України, великих знавців її історії, котрі писали власними перами, можна продовжувати. Кожен лист, кожне речення – це думка про розквіт України, про її народ. Можна без сумніву говорити, що майже все це в різних варіантах і формах знайшло своє відображення у творах цих майстрів слова.

Панас Мирний, зокрема, через все своє свідоме життя проніс палку любов до творчості Тараса Григоровича Шевченка. На його діяльності глибоко позначився вплив ідей Шевченка. Дослідники його життя наголошують ще й на тому, що саме той був для юного Панаса Рудченка духовним поведирем у прилуцькій самотині [23, с. 72]. Це беззаперечний висновок. Справді, Панас Мирний обожнював Шевченка, знав напам'ять майже всі його поетичні твори. Свій перший вірш «Мучить, давить моє серце...» майбутній класик написав на треті роковини смерті поета 26 лютого 1864 року. Цілком можливо, що ця перша посвята Шевченкові заклала в Панаса та його друзів міцну традицію щорічно відзначати роковини смерті Кобзаря. Цим самим Панас Якович ніби звітував перед ним, як перед власною совістю, про зроблене «задня рідного краю і рідного слова». На зразок Шевченка Мирний пише свої «сни», «молитви», змальовує ідилічний образ України-раю в поезії «Така їх доля».

Варто додати, що саме Кобзар для Мирного все життя був прикладом самовідданого служіння інтересам народу і його національній культурі. Немає сумніву в тому, що життя Панаса Мирного у Прилуках, відвідання ним навколишніх сіл повіту, де, ймовірно, він молодим вклонявся каменю в Линовицькому парку графа Жевахова й обнімав там велетенського дуба, милувався яворами в Сокиринському парку, під якими відпочивав Шевченко, молився біля дивотворної ікони Іржавецької Божої Матері та святих образів Густинського монастиря, до яких звертався зі словами заступництва за матір-Україну і її народ Тарас, постійно сприяли цій вірі, любові й надії на краще життя в Україні.

IV. «ЕТНОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАРОДУ»

Такі слова занотував ще майже хлопчиком Панас Рудченко у свій щоденник, де поставив перед собою мету глибоко вивчати народні казки, прислів'я та приказки, обрядові пісні й узори, тобто вишивку. І це було не дитячим маревом, а виваженою позицією, з якою він розпочинав вступати в доросле життя. Уже на межі 1868–1869 років Панас Рудченко вперше виступив друковано як фольклорист у «Народных южнорусских сказках», частина яких була зібрана і в Прилуцькому повіті. Звісно, значному і впевненому кроку у фольклористику сприяла насамперед домашня обстановка. Вище йшла мова про те, що в родині Рудченків постійно звучали рідна українська мова, пісні тощо.

Хоча заради справедливості треба сказати, що на службі чиновник Панас Якович Рудченко до кінця життя говорив полтавською говіркою. А перші сторінки щоденника, що розпочав вести 25 квітня 1865 року, тобто на початку прилуцького періоду життя, він пише російською. «Сегодня, после долгих дум, я дал себе обет записывать все мои впечатления, накопившиеся в известный день, т. е. писать дневник... И так в дорогу!» Далі йдуть міркування над приказками та їх студіюванням. Згадано з подякою книгу Номиса «Українські приказки». Але вже через чотири дні він переходить на чисту українську. Зокрема, пише, що «оце й сьогодні думав над приказками. Думав, думав і нічого не видумав. Я сам себе у душі проклинаю, для чого я попередучився отого московського язика, а свого рідного не вчив. Читав отих Тургеневих і других, а пословиць не тямлю. Дурень, дурень! Тепер серце рветься, хоче вилити своєю мовою сльози бідної вдовиці, та ба! не тямить, тільки тихо-тихесенько заплаче та й засне. Пригадаю батька:

А я... а я
Тільки вмію плакати
Тільки сльози за Україну,
А слова немає!

та й заплачу серцем самотнім. Уже думаю кинуть братів з бібліотеки книжки, а займатися прислів'ями кожного дня. Так і то – є там гарні книжки і потрібні мені. Думаю писати яку-небудь повість і зміст приказку зрозуміти, та хто його знає, як і буде. А буде так, як буде, я тільки знаю, що я дурень та й великий, що не вчивсь нашої мови, та того московського духу набравсь. Дурень, дурень і дурень! Проклятий я, тричі проклятий!! Правда, в мене є велика (!) надія, мені тільки 16 років, та що, кажуть, знають те за плечима не носить хоч би і в 6 було, а не в 16!» Ось з того часу Панас ретельно й став збирати мудрість народну. Українську.

Звісно, змалку його, старшого і меншого братів та сестру оточували українські звичаї, обряди, пісні, українська, до якої особливою майстерністю відзначалася сестра Олександра, яка вимережила братам не одну сорочку в червоних кетягах калини та синьою фарбою барвінку.

Уже згадувана Олена Пчілка у спогадах про цю родину донесла нам правду про те, що в їхньому домі часто заходили кобзарі й лірники. Вони грали дітям «Чечітку», «Щиглика», а всім – пісень поважніших.

Близькість дітей Рудченків до простого народу справила помітний вплив на їхній світогляд. І це виразно позначилося на творчості Панаса Мирного. Згадаємо бодай один із вічних образів його прози – бабу Оришку. З ореолом носія народної творчості вона присутня в «Хіба ревуть воли...», «Замчиці», «Визволі», «Голодній волі», «Казці про Правду і Кривду», «Батьках». Прототипом цього образу стала мати кріпачка Орина, а по-сільському – Оришка. Вона няньчила всіх дітей у родині Рудченків. «Ми, малі діти, страх як любили казки! Зимньої пори, як насуне та довга та передовга ніч, зберемося на піч у тепле просо або жито, з одного боку гріє або парить, гарно так, – і раді слухати бабусю до самого білого світу...» – згадував Панас Якович [9, с. 204].

Від бабусиних казок, а ще від усіляких пісень, що виспівували дівчата за прядивом чи ткацтвом довгими зимовими вечорами, народжувалася перша любов до рідної мови, до творчого народного духу. «Козача кров батьків, змішана з гарячою грецькою кров'ю, прудко бігала по жилах і примушувала битися молоде серце любов'ю до свого краю, до свого нездоланого народу, а чудові казки та голосні пісні, що пестили змолоду його дитячу душу, нахилили його до рідної мови. Із гарячим запалом молодого завзяття він кидався на все, що краще виявляло життя народне: йому любі були його звичаї й обичаї, його мова, одяг, усі нащадки його творчого духу: поговірки, казки, пісні» – так писав Панас Мирний про свого брата Івана Рудченка (Білика) [4, с. 4].

Ми ж знаємо, що Панас у молоді роки йшов буквально слідом за своїм старшим братом, отож усе сказане про Івана повною мірою стосується й Панаса, і молодшого Луки. У щоденнику Панаса Мирного читаємо: «Лука зтяг чумака, я підтягував. І дивно, і весело понеслися наші голоси вздовж річки і слалися по тихій воді...» [9, с. 425].

Отож українська пісня, українське слово, українська казка, українські звичаї оточували Панаса Рудченка та його братів і сестру змалечку. Згодом на прохання старшого брата Івана учнем повітового училища він включається у громадську діяльність і розпочинає брати участь в етнографічній роботі. В архіві Панаса Мирного зберігається зошит із записами казок, приказок, народних анекдотів. На його обкладинці дата: 1863 рік. Саме в цей час зошит активно поповнювався записами «від наймита Ілька з Беева», «від щирого приятеля Іващенко», «від сестри Саші».

До речі, сестра Саша, яка мала особливий потяг до вишивання, згадувала роки, коли брат Панас уже став чиновником: «зазывает, было слепцов-бандуристов и все с ними беседует, все их спрашивает всякие сказки-песни и про старину. Они ему рассказывают, а он все записывает, и уже из своего жалованья их вознаграждает. Он всегда после их ухода сидит и пишет, а когда, бывало, подбежишь к нему и спросишь, что он пишет, то сердится и говорит: не твое дело» [22].

Це було значно пізніше, але ще на підході до порогу юності на противагу суму й нудзі він пробує створити власний паралельний світ, такий собі роблений куточок-райочок. Зібрані казки Іван Якович включає в збірник «Народных южнорусских сказок». Чумацькі пісні ввійдуть до книги «Чумацкие народные песни». У записнику в Панаса з'являються також колядки, щедрівки, петрівки, веснянки. Захоплений приказками та прислів'ями зі збірки Номиса, Панас уже твердо вирішує їх вивчати. Він пише, що це таке етнографічне джерело для вивчення народу, якого ще ніколи не було. І найбільший борг його, про який він знову ж таки занотує в записник і який дуже мучить його сумління, в тому, що «не зробив нічого путячого, а так тільки проволочив годи...» [9, с. 324]. І це в 16 років! І це на порозі життя в Прилуках.

Саме в цей час визріває в нього бажання стати письменником, зрозумілим і потрібним українському народу. Його увага зосереджується на проблемах ровесниць та старших дівчат. Панаса Мирного цікавить, чому знайома дівчина Дуняша стала на стежку повії. Він замислює написати

віршами «одну повістину, як гине наша краса жіноча од паничів. А ще мені треба написати хоч прозою, як москалі розвращають жінок» [9, с. 327]. Пізнаєте Шевченкове: «Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями...» Вплив поета очевидний, а ще ідея перегукується з народними піснями й легендами, що вже відклалися в нього в голові чи на папері «до слухного часу».

Фольклористичну діяльність Панас Якович продовжує протягом всього періоду літературної праці. Прикро, що не всі зошити збереглися. Зокрема, зникли ті, що він писав перед самим приїздом у Прилуки і в перший рік роботи в місті понад Удаєм. 1867 року у Прилуках на новому місці служби він розпочинає новий зошит. Зібрані зерна народної творчості він продовжує записувати в цьому місті і в Миргороді. Панас Мирний постійно пам'ятає свої ж слова, що пісня, казка, приказка, мов ті муровані склепи-схованки, багато ховали в собі його сліз, його таємних надій, думок. Добре було б їх позбирати, позаписувати, – то була б книжка великого життя, великого горя... Він це і зробив. У цій збірці є фольклорна спадщина Прилуччини і всієї Чернігівщини.

Панас Якович у Прилуках і на Прилуччині ходив на ярмарки й базари, де в ту пору постійно грали бандуристи, кобзарі й лірники. Щоб зблизитися з простим людом, одягав не мундир чиновника, а звичайну свитку або ж чумарку. «А мені в моїй чумарці і тепло й хороше!.. Щоби вони тобі сказилися, твої нерідні убори...» – пише він. Одяг підперезував вишитим поясом, поверх чобіт опускав шаровари. Слухав балади, пісні, думи. Не соромився тут же їх записувати. Він мандрував від села до села. Один із записів народної пісні, що дійшов до нас, зроблений ним у Переволочній. Зрозуміло, що у ближніх повітових селах на своєрідних «польових студіях» він уже побував. Панас Мирний мав надзвичайне вміння слухати співрозмовників, знаходити з ними спільну мову, викликав у них довіру й повагу, щирість. Записи того часу донесли до нас розповіді одного з парубків, який вихвалявся своїми витівками над квартальним, збирача податків про його митарства у скарбництві, що пронизана глузуванням над нікчемно пихатим, «черв'ячковим» писарством [1, спр. 205, арк. 46, 37].

Народна оцінка явищ повсякденного життя, розмови з людьми стають для Панаса Мирного постійним і надійним джерелом збирання життєвого матеріалу для творів і змалювання його героїв. Ми ж пам'ятаємо, що саме розмова з візником, його раптова позитивна оцінка «зарізяки» Василя Гнидки дасть Панасові Мирному чи не перший поштовх до написання роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Цілком можливо, що цю історію про розбійника він чув і на Прилуччині, що долинула й сюди, адже візникам у ту пору доводилося їздити за десятки, а то й сотні кілометрів від дому. Звісно, вони спілкувалися між собою на приїжджих дворах чи в шинках за обідом. І ще один аргумент. Згадаємо роман «Повія». Є там епізод запису народних пісень. Наведений він з особистого досвіду автора. Де записувалися оповідки: в Полтаві, Гадячі, Миргороді, Прилуках? Панас Мирний усі ці міста оцасливив своєю присутністю.

Образ Галі-Ганнусі з раннього оповідання «Ганнуся» беззаперечно винесений із Прилук. Після переїзду з цього міста в Миргород автор згадує в щоденнику це ім'я як спогад із недалекого минулого. А у «видіннях» з поезії в прозі «Думки» він знову пише: «Ні, це не ти, то вона... моя Галонька співа! Чого ж вона плаче? Мені здається, що й не вона то і що мир злив свій плач ув один голос... і вона плаче тим плачем...» [1, спр. 207, арк. 113]. Саме сусідська наймичка з Прилук зачарувала красою й характером молодого панича-канцеляриста, який знімав собі поруч куток для проживання.

А тепер про ще один прозовий твір Панаса Мирного, який має безсумнівну прилуцьку «прописку». Мова йде про повість «Вчителька». Події тут в основному розгортаються в місті Мирному, де все панство розділене надвоє. Хіба в Прилуках, Ромнах, Ніжині, Пирятині чи інших повітових містах панство жило однією спільнотою? Звісно, ні. Текст повісті структурований на основі кріпацьких бувальщин. Відомо, що свого часу молодий канцелярист почув їх із розповідей челяді на миргородських кухнях та в селянській молоді на прилуцьких вулицях. Спасибі Панасу Яковичу, який у щоденнику зробив про це запис. А ще він додав, що згаданий стихійний бунт кріпаків насправді відбувся в селі Переволочній Прилуцького повіту.

Достеменно також відомо, що саме в цьому селі, де колись базувалася козацька сотня Прилуцького полку, він записував і народні пісні, бувальщини, приказки з прислів'ями. «Польові студії» Панаса Мирного в Переволочній абсолютно не випадкові. Одна з вагомих підстав названа вище – це колишній центр козацької сотні. Не менш важливі й інші: село колись належало прилуцькому полковнику Лазарю Горленку, родовід якого цікавив молодого письменника. Село це досить давнє, про нього навіть відомо з Іпатіївського літопису від 1092 року, отож тут має бути ціла криниця народної мудрості. Інтуїція не підвела. Однак письменник записував не тільки сільські історії, а й історії всіх прошарків суспільства і в різні періоди життя.

Ще одна версія щодо збору фольклору саме на Прилуччині. Від Переволочної до Калюжинець рукою подати, а саме там у цей час жив відомий сліпий кобзар Остап Вересай. Зі спогадів сестри Саші та Олени Пчілки знаємо, що Панас Якович з особливим бажанням слухав кобзарський спів та речитативи.

А ось на вулицях Прилук, де вечорами збиралася молодь на дозвілля «на колодках» на вигонах чи левадах, молодий письменник прагнув не тільки розігнати сум та нудьгу, а й знаходив матеріал для поповнення фольклорних збірників, старався дізнаватися про безліч варіантів нещасливого кохання, шукати «заготовки» до образів. І не тільки до Галі-Ганнусі, героїв з «Повії» чи «Волів», учительки Олександрі, а й до п'єси про Василя й Марусю, написання якої відносять до 1866–1867 років – періоду, коли він жив і працював у Прилуках. Як і в багатьох своїх інших творах, названих тут і не іменованих, він шов від конкретного життя і спостереження майстерно вплітав у літературні форми – чи то поезія, п'єса, повість чи роман. Одне слово, щоб добре зробити, треба спершу народ знати, чого він хоче, чого йому треба. Панас Якович, який на початку своєї літературної діяльності відчув брак знань фольклору для розуміння життя народу, для усвідомлення соціальних конфліктів сучасності, успішно впорався з даною самому собі командою: «Між люди! У справжнє життя! Хай воно тебе посіпає, хай зачіпає, – отоді, може, і вийде що...» [9, с. 346]. Вийшло!

Більше того: молодий письменник навчився і власні поезії майстерно стилізувати під народну пісню: «Ой залетів соколونько / На чужую сторононьку, / На чужую сторононьку / На крутую та гіроньку. / Та й заквилив соколонько / До схід сонця ранісінько...» Як наголошував у коментарі цієї поезії літературознавець Сергій Єфремов у вищезгаданій книзі, Панас Мирний як знавець народної пісні добре засвоїв її форму, її технічні засоби та типові звороти і у своїх наслідуваннях поводився все ж вільно, невимушено, з тією грацією, що народній пісні такого надає чару.

Поступово до збирання фольклорних матеріалів Панас залучає й молодшого брата Луку, який теж уже служить у Гадяцькому скарбниці. 5 грудня 1866 року він пише старшому братові у Прилуки: «При цьому писемці посилаю тобі обіцяні пісні й узор», «казок я питаю, кажуть, що не зна ні одна». 27 грудня Лука знову пише братові, що «пісень, казок я, може, й зберу хоч трохи, а що узорів – то хто його зна» [1, спр. 780, 781]. Узагалі, у рукописному збірнику народних пісень, що зберігається в архіві, записано 27 текстів із позначенням «Прилуки». І треба висловити слова великої вдячності видавництву «Музична Україна», що 1977 року видало збіркою «Народні пісні в записках Панаса Мирного та Івана Білика» ці та інші пісні, зібрані братами Рудченками в різних повітах Полтавщини та Чернігівщини.

У розділі «Родинне життя і доля» серед прилуцької спадщини є пісні «Ой давно, давно», «Ой на горі, на горі», «Тепер же я сама, як билина в полі». Серед козацької спадщини – «Ходив-бродив козак по долині», «У Біликах вогні горять, а в чистім полі димно», рекрутської – «Сокол з орлом та злітається». Серед жартівливих – «Да вже третій день». Враження від пісні «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», записаної в Прилуках, було таким гострим і тривалим, що на її основі Панас Мирний починає писати 1870 року, але не закінчує повість «Кохання». Завершує твір вже в новій редакції під назвою «Грицько і Галя». Деякі пісні Панас Мирний використав у романі «Повія», де подав їх зміст у близькому текстуальному переказі. Це допомогло глибше й наочніше передати настрої, створюваний музикою Довбні, а відтак охарактеризувати його майстерну гру на скрипці [21, с. 9].

Отож спільною рисою діяльності братів Рудченків було зацікавлення народною піснею. Вони обмінювалися записами, часом вносили почуті й записані пісні в один зошит. У збірнику можна зустріти майже всі жанри народної пісенності. Це календарно-обрядові, історичні, соціально-побутові, весняні поезії кохання, нев'янучий вінок весільних пісень, романтична краса балад. Як і в прозових творах цих авторів, записані пісні розповідають про гірку й нещасливу жіночу долю: про життя з чоловіком-п'яницею чи гультьєм, про лиху свекруху, про сумне удівство чи сирітство.

Особливу зацікавленість викликають жартівливі та рекрутські пісні. Солдатські захопили Панаса Мирного ще в молодості і тому на основі їх створив немало поезій. Народнопоетична стихія, за словами М. І. Зимомрі та С. С. Бобринця, яскраво вирає в романах «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія», драмі «Лимерівна», оповіданнях «Лихий попутав», «Казка про Правду і Кривду» та ін. [2].

Ще в молодості Панас Мирний постійно шукав «пословиці». Оповідання «Ганнуся», про яке йшла мова вище, підштовхує нас до думки, що певним просвітком у прилуцькому бутті Панаса Рудченка були відвідини вечорниць. Улітку на колодках, узимку – у чийсь хаті, де вишивали, пряли, ткали, а заодно і співали, жартували, розказували билиці й небилиці. Це була справжня комора фольклору, що збирав панич Рудченко. Тут, у Прилуках, він сходиться з людьми найнижчих соціаль-

них верств, з їхньою допомогою продовжує робити задуману справу. Усе зібране йому знадобилося в подальшій літературній творчості.

Прислів'я і приказки він називає мурованими склепами-схованками, що ховають у собі народні сльози, таємниці, надії й думки [9, с. 234]. Фольклор у творах письменника найрізноманітніший за походженням, частотою вживання в побуті. Але в текстах він не випадковий у плані змісту. Прислів'я та приказки емоційно й ненав'язливо стверджують сказане, змальоване, описане. «Прислів'я та приказки, – пишуть Н. А. Москаленко та О. І. Мельниченко, – настільки органічно вплетені в мовну тканину творів Панаса Мирного, що на перший погляд майстерна праця письменника майже непомітна. При детальнішому аналізі можна виявити цікаві функції прислів'їв і приказок у його творах, помітити улюблені прийоми, за допомогою яких автор примушує «працювати на себе» кожен введений в текст фразеологічний одиницю» [8, с. 36–38].

У творах письменника сотні приказок та прислів'їв. Більше сотні років минуло з часу записування ним цих жанрів із людських вуст. А вони й досі свідчать про живучість народної мудрості. І сьогодні в Прилуках та районі постійно використовуються в мовленні фразеологічні звороти, яких сила-силенна й у творах Панаса Мирного. Наприклад: «горбатого могила випрямить», «не родись красивою, а народись щасливою», «хоч гірше, аби інше», «життя прожити – не поле перейти», «з миру по нитці – голому сорочка», «учися: на старість – як знахідка буде», «ворон ворону ока не виклює», «старого горобця на м'якині не проведеш», «закине удочку в чужу будочку, та й тягне, як не кожух, так свиточку», «пошануй худобу хоч раз – вона десять раз тебе пошанує», «з дужчими не битися, а з багатими не позиватися», «багато знатимеш, швидко постарієш», «життя, що довга нива, – поки перейдеш, і поколешся, і поріжешся на гострій стерні», «лихо не по дереву ходить, а по людях», «йому кажуть за стіл, а він і ноги на стіл», «найнявся – продався», «горе об горе чіпляється», «багато казати, та мало слухати», «ангельський голосок мають, а чортову думку», «без землі – життя нема», «встряне як теля в чужий город: його по пискові, а воно з другого боку забігає», «товчи, Микито, у ступі жито», «не підмажеш – не поїдеш», «суха ложка рот дере», «яблуко від яблуні недалеко відкочується», «пани б'ються, а в мужиків чуби тріщать», «або пан, або пропав», «громада – великий чоловік»...

Це далеко не повний перелік фразеологізмів із творів письменника, що й зараз в активному спілкуванні людей будь-якого села Прилуччини. Активне й різноманітне використання мовного багатства людей нашого краю сприяло і становленню індивідуально-авторського стилю видатного письменника. Його неможливо сплутати ні з Михайлом Коцюбинським, ні з Іваном Франком, Марком Черемшиною, Василем Стефаником, Степаном Васильченком, навіть Іваном Нечуєм-Левицьким, які справедливо займають вершину класичного красного письменства України.

V. «МІЙ ТИ КРАЮ, МОЯ НЕНЬКО, МОЯ УКРАЇНО!»

Так розпочав у ранньому віці свій один з перших віршів поет-початківець Опанас Мирний. І саме такий підпис був під його першим надрукованим твором. У ньому, хоч і з певною юнацькою наївністю, але щиро і яскраво продемонстрована любов до рідної країни – України, що першою «хорогву підняла за святеє право в світі. Як же тебе не любити?! Чия душа щира...» Уся творчість письменника – яскраве підтвердження тому, що він не зрушив із цього шляху, не зрадив Україну. Усе, що він написав пером, служило і служить розвою держави. Створив же він багато, бо працював зі словом день і ніч.

Ще в молодості у згаданому оповіданні «Ганнуся», що народилося від спостережень та аналізу прилуцького життя, юний Панас залишив нам опис творчого захоплення: «Одначе мені приспіла і робота, і дні і ночі я просиджував над столиком у своїй хаті з пером у руках і, не розгинаючи спину, робив. Такі часи іноді находять на мене, так неначе лихорадка нападе, і я роблю, роблю, день і ніч сиджу, думаю, куди йду, ляжу спати – перебираю, що до чого. Іноді схоплюсь серед ночі, засвічу свічку і знов за перо... Тоді для мене увесь мир – пустиня і життя моє тільки у моїй хаті... Думки, як ті голуби, літають по хаті і весело співають мені, і люблю мені роздобрювати з ними... І я роблю» [9, с. 26].

Таку працездатність Панас Мирний утримував протягом усього життя. Брав він не тільки кількістю, а і якістю написаного. У грудні 1909 року у творі «Робота» він зробив певний підсумок літературної праці й написав: «Все, що довелося нажати за оцю пору, зложено в копи, звезено в стоги, вимолочено, провіяно ... чисте зерно пішло поміж люди, zostалися тільки солома та полова...» [9, с. 290].

Звісно, написане й опубліковане інколи потрапляло під погляд критиків і дослідників літератури. Панаса Яковича справедливо називали зіркою першої величини, творчість митця порівнювали із немеркнучим світочем. Не раз було так, що погляди теоретиків були протилежними. Панаса Мирного записували то в табір революційних демократів, то прихильників критичного реалізму чи просто

реалізму. Один з головних його героїв – Чіпка – був то розбишакою, то бунтарем, то ледь не революціонером. Багато дослідників, аби догодити радянській системі, навперербій прагнули переконати, що Панас Мирний не відбувся б як видатний український письменник, якби він не захоплювався російською літературою. При цьому наводили список авторів з революційного табору. Поезію Панаса Мирного намагалися поставити поруч зі «стихами» Некрасова й говорили, що той учився в нього й ледь не копіював. Так, Панас Якович читав твори російських письменників, окремих із них перекладав. Але в його доробку нема жодного перекладу творів М. Некрасова. Отже, тут виходить така ж ситуація, як із байкарем Леонідом Глібовим. Мовляв, якби не було «дедушки Крылова», то не виріс би й талант Глібова. Про романи й, зокрема, «Стоїть гора высокая», ліричні поезії Леоніда Івановича при цьому «совіцькі» критики воліли не згадувати.

Ще одну публікацію не можу лишити поза увагою. Це стаття відомого професора Київського університету Юрія Бурляя. У праці «Немеркнучий світоч митця» з нагоди 35-річчя смерті Панаса Мирного [3] зустрічаємо такий пасаж: «Повість «Товариші» – одне з найважливіших надбань нашої класичної літератури. Як загалом всією творчістю, так і цим твором народний письменник пристрасно воював проти ненависного йому лібералізму, українського буржуазного націоналізму...» Безперечно, повість є надбанням нашої класичної літератури, але Панас Мирний не боровся проти українського буржуазного націоналізму. На мій погляд, швидше за все письменник сам був представником цього напрямку, але без слова буржуазного. Варто глибше вникнути у зміст його листування з Василем Горленком, Михайлом Коцюбинським, Сергієм Єфремовим, Дмитром Яворницьким та іншими легендами української історії й української державності.

Критики-літературознавці в так званій період соціалістичного реалізму переконували, що Панас Мирний схвально зустрів жовтневу революцію, бо пішов на співпрацю з радянською владою. Неправда. 25 травня 1917 року Панас Якович писав миргородському голові: «Хай наставша воля всім нам, українцям, допоможе заснувати нове життя у своїй хаті, де б свята правда панувала та добру долю нам давала...» Ще одним яскравим доказом життєвої позиції письменника є його вірш «До волі», датований теж 1917-м роком, у якому він пішов наперекір руйнівній силі жовтневого перевороту:

Та знищити все захотіли,
Що наживалося віками,
Що здобувалося кров'ю й потом
І з примусу, і по охоті
Дідами нашими й батьками.
Бо то було добро «буржуйне»,
А ми усі соціалісти...

За словами пішли й справи. Коли стало відомо, що більшовики хочуть закрити «Літературно-науковий вісник», 70-річний письменник закликає всіх, у кого билосся і б'ється серце до розвою рідної мови, рятувати справу, щоб не набратися всесвітнього сорому. Можна померти самому, але гріх допустити руйну надбань кількох поколінь.

Так, на роботу до нової влади він пішов. А куди було діватися досвідченому пенсіонеру-службовцю, коли вона всіляко матеріально гнобила стару гвардію? «Та я продовжую ходити на службу, правда, ледве доповзаю туди і звідти. Все ж на ногах. Та інакше й не можна... Тепер нові ускладнення назрівають: дров немає і купити їх на базарі неможливо – не менше 10 р. пуд. Думаємо знайти рубачів та й зі свого саду заготовити хоч трохи» [9, с. 574]. Та «пролетарі» випередили думку господаря. Вони рекувізували «буржуйське майно» – розламали паркан навколо садиби й вирубали сад. Чи міг він полюбити таку владу?

Усе накопівле на душі Панас Мирний висловив у промові на могилі Івана Котляревського з нагоди відзначення 150-річчя від дня його народження. Це був останній публічний виступ письменника. «А я прийшов скласти на Твою домовину свої гіркі жалі та пекучі сльози, що тебе тут немає і нікому повідати про те сучасне лихо, що доводиться переживати нашій неньці Україні» [9, с. 296].

У літературній спадщині Панаса Мирного за останні три роки життя при радянській владі немає величальних од більшовикам. Не секрет, що Панас Якович сприйняв громадянську війну в Україні як національно-визвольні змагання українців за встановлення самостійної незалежної України, де б не гнулися «московській воші». Більше того, у боях за волю України загинув його син.

Панас Мирний своїм життям і творчістю переконливо довів, що він до останнього подиху був патріотом України й рідного народу. Це стрижнем проходить через усю його творчість – від одного з перших віршів «Україні» до процитованого тут вірша «До волі» та виступу на могилі Котляревського... І доводиться лише шкодувати, що в семитомне зібрання вибраних творів Панаса Мирного 1968 року

не ввійшли вірші, написані у 1917–1918 роках. Причина проста: у них автор оспівує молоду Українську Народну Республіку, її звитяжців і відкрито виступає проти більшовиків.

І насамкінець. Не місто Прилуки винне в тому, що воно парубку-праведнику, яким він бачив себе в образі молодого героя оповідання, стало «скверним городом» для канцеляриста-письменника на початку його і літературного, і чиновницького життя, не люд прилуцький винен, що тоді доводилося коритися «московській воші» і надягати на лице гримасну маску. Винна в цьому політика самодержавства, що витравляла все українське, викорчувувала в людей корені козацького роду-племіні. Його серце весь цей час «під'їда горе тяжке моєї України» [1, спр. 207, арк. 160]. Саме це ятрило молоду душу, викликало сум, нудьгу і образу, і те, що він ще не здатний цьому протистояти... До цього варто додати й те, що в молодості він перебував у полоні утопічних ілюзій, вважав, що щаслива доля, воля для українців прийдуть разом з відродженням козацької вольниці і владою гетьманів.

Початок цього, заключного, розділу розпочато цитуванням перших рядків вірша Панаса Мирного «Україні». Завершення – заключні слова із цієї ж поезії: «Дай же, Боже, щоб на твоїй ниві зацвіли ще й святі квіти науки й любові!»

Дай же, Боже!!!

Література

1. Архів Панаса Мирного. *Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної Академії наук України*. Зібрання фондів.
2. Бобринець С. С., Зимомря М. І. Народна пісня у колі інтересів Панаса Мирного та Івана Білика. *Народна творчість та етнографія*. 1978. № 3.
3. Бурляй Ю. Немеркнучий світоч митця. *Вітчизна*. 1955. № 1–3.
4. Гаєвська Н. В. Панас Мирний – найбільший епік XIX століття. Київ, 2004.
5. Єфремов С. О. Панас Мирний: критично-біографічний нарис. *Слово*. Київ, 1928.
6. Зубковский И. А. Миргородец, Миргород. *Киевский телеграф*. 1874. 25 жовтня.
7. Лебідь А. Д. Листи Панаса Мирного до Михайла Коцюбинського. *Науковий збірник за 1924 р.*
8. Мельниченко О. І., Москаленко Н. А. Прислів'я та приказки у творах Панаса Мирного. *Українська мова і література в школі*. 1984. № 2. С. 36–38.
9. Мирний Панас. Зібрання творів: у 7 т. Київ, 1968–1971.
10. Мирний Панас. Книжка перших творів. Київ, 1903.
11. Мирний Панас. Повія. Роман з народного життя. Київ, 1919.
12. Мирний Панас. Твори: у 5 т. Київ, 1960. Т. 5.
13. Мирний Панас. Спогади про брата. *Радянське літературознавство*. 1969. №5.
14. Огоновський О. М. Історія літератури руської. Львів, 1893. Ч. III. в. 2.
15. Панас Мирний і Д. Яворницький. Два листи (Подали О. І. Володарець, Д. Ф. Агеєва). *Радянське літературознавство*. 1982. № 2.
16. Прилуки в часі [Фото] : комплект листівок з текстами українською та англійською мовами / автор ідеї: О. Лукаш; сучасне фото та дизайн: О. Саковський, О. Канавець, В. Молодий. Прилуки: ТОВ «АІР-Поліграф», 2010. 15 листівок.
17. Пчілка Олена. Слово про Панаса Мирного. *Пралор*. 1969. № 5.
18. Руднинська Є. Я. Листи Василя Горленка до Панаса Мирного. 1883–1905 рр. Київ, 1928.
19. Станіславський В. В. Записки історико-філологічного відділу Української Академії наук. Київ, 1922. Т. V.
20. Ушкалов Л. В. Панас Мирний. Харків, 2012.
21. Хланта І. В. Панас Мирний та Іван Білик і народна пісня. *Народні пісні у записах Панаса Мирного та Івана Білика*. Київ: Музична Україна, 1977.
22. Черкаський В. М. «На службу царству в писарі...». *Радянське літературознавство*. 1970. № 11.
23. Черкаський В. М. Панас Мирний: біографія. Київ: Наукова думка, 1973.
24. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 6 т. Київ, 1964. Т. 1–6.

НАУКОВІ РОЗВІДКИ

Наталія Єржиківська

ПОЕТИКА «НАСТАВЛЕННЯ ГОДИННИКА ЖИТТЯ...»: ТВОРЧІСТЬ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО (1809 – 1849) В РЕЦЕПЦІЇ ІГОРЯ КАЧУРОВСЬКОГО

Історія польського народу в XIX-му та в 20-30-х рр. XX століття нараховує кілька межових, переломних порогів, коли доля кращих синів (у тому числі й поетів) ставала ніби її невід'ємним цілим. Це умовно означувані «нещасливі» й «мирні» часи. До перших зараховують політичну нестабільність, втрату національної незалежності, економічні кризи. До других, – якщо говорити про відносно «спокійні» фази, – організацію й діяльність підпільних гуртків, заснування польських легіонів, утворення другої Речі Посполитої, подальші неспокійні й хвилюючі часи XX століття. У такі періоди життєві шляхи визначних політичних, культурних діячів і літераторів, зі своїми життєвими біографіями й «струмками індивідуальними окремих існувань, вливаються в загальне річище спільних інтересів»^[1]. Це, зокрема – участь польських поетів у наполеонівському поході на Росію, два повстання: 1830 – 1831 й 1863 рр., Перша світова війна, повернення Юзефа Пілсудського у Варшаву 11 листопада 1918 року, Травневий переворот 12 травня 1926 року, санація, світова економічна криза 1930-х рр., Друга світова війна, Солідарність, як «польський шлях до свободи»... Історичний порух «гусарських крил», містичний романтизм, твори Адама Міцкевича, серафістичність Юліуша Словацького живило військовий порив легіонерів-пілсудчиків, підсилювало їхній міліарний дух, впевнювало надію, плекало й надалі, «мужні наміри»^[2] й віру в свою незалежну державу, як на батьківщині, так і в еміграційних «циганських мандрах» і поневіряннях... І воно ж надалі вело до вимріяної Волі, як прозорливо зауважив польський поет Казимеж Вежинський, котрий, до слова, народився у Дрогобичі: «...Вимолили її врешті поети-пророки / З недолі, як з торби прочанина вийняли...»^[3]

Цю думку свого сучасника, так само повоєнного емігранта, потвердив український письменник Ігор Качуровський, мовлячи про те, що різномірні події на польських історичних порогах «мали не стільки трагічний, як героїчний характер»^[4]. До польських поетів, борців за свободу XIX ст., він зараховував Северина Гоцинського, Тимка Падуру, Вікентія Поля, Антонія Сову (Антонія Желіговського), Густава Еренберга, Корнеля Уейського, Генріха Яблонського, Владислава Анчина. До цієї ж низки славних імен треба додати Михайла Попеля та Каспера Ценглевича, вірші яких теж поширювалися в рукописах, прославляючи Свободу. Феноменальне значення цього слова, його філософське й онтологічно-ментальне підґрунтя є змістовим наповненням поезій А. Міцкевича і Ю. Словацького. «Злети світлий ангеле волі, / Над море полинувши світом»^[5]... – так писав поет в «Оді вольності» (1830).

Симантика архітекtonіки першої частини (заспіву) «Оди вольності» Ю. Словацького відчутно візуальна. В уяві читача вимальовується силует поета, вербалізується його голос. Вгадується і вираз його обличчя, осяяний внутрішньою вірою, молитовною святістю пророчих слів, звернених до Небесного Творця. Поет немовби розгорнув перед читачем не лише тогочасну карту Європи, а й Нового світу; він ескізно, подекуди штрихами й легким прокресленням, освітлює добро й контрастно показує непривабливі сторони дійсності. Змальовує минуле й тогочасне буття Італії, Англії, Іспанії, Польщі. Утім географічні дані Європи, розпросторені й далі, за межі названих країн. Сюжетно-композиційна канва вибудована на позитивних означеннях і концептах тривоги, смутку, недолі, виражених у символічній і метафоричній формі. Сміслові домінанти творяться завдяки перемижовуванню концепту «надія» з семантичними ідентифікаторами: очікування, молитовна віра, утаємничені мрії і сподівання. З одного боку, вони констатують факти, розкриваючи позитивні сторони людських вчинків, суспільно-політичних устроїв: *подихи свободи, святин прав, красу вольності*. На відміну від першого обнадійливого блоку, з другої сторони, – підкреслюють пороки й ницість: *знуцання з людських прав, лиходійство, сутність рабства й неволі, передчасної смерті*.

«Ода вольності» Юліуша Словацького є очевидним прикладом високого гуманізму. Поет виносить вирок ненависному духу неволі, його трансцендентне поетичне переживання націлене на досягнення вищої мети – Свободи, укорінення «святої вольності краси»:

Свобода, як ореол летить до всіх країн.
Бог вільні племена вкрив ласкою своєю.
Героїв нагородить він^[6]

На мій погляд, із кола польських поетів-романтиків Ігореві Качуровському особливо імпонує лірика, за його словами, «духовного аристократа», «містика», «геніального» Ю. Словацького, котрий у вірші «Мій заповіт писав: «Я з вами жив, страждав і плакав у печалі, / Прихильний був до тих, що серцем благородні...»^[7].

З упевненістю можна сказати, що польська література постійно знаходилася в полі зору І. Качуровського, про це свідчать його літературознавча й перекладацька спадщина. Не зайве буде сказати, що зацікавленість нею виявляється у ґрунтовній статті «Роля “хатян” у розвитку української літератури», в радіобесідах таких як «Про долю польських поетів ХІХ віку», «Про творчість Юліуша Словацького», «Лірика Адама Асника», «Про творчість Казиміра Тетмаєра», «Огляд “Антології польської поезії”», «80 років з дня народження Юліана Тувіма». З-поміж численних іномовних перекладів автора «поетичних та віршованих заповітів», бачимо низку прізвищ відомих польських ліриків: Антоні Горецького, Бартош Папроцького, Северина Гошинського, Юліуша Словацького, Адама Асника, Марії Конопницької, Болеслава Лесьмана, Юліана Тувіма, Анни Каменської та Нобелівських лауреатів – Чеслава Мілоша, Віслави Шимборської.

Варті уваги й віршовані праці І. Качуровського «Строфіка» (1967), «Фоніка» (1984), «Нарис з компаративістичної метрики» (1985). У них бачимо неодноразові посилання на теоретичні роботи польських критиків. Розгорнутий аналіз та цитування творів польських поетів, це – професійний прояв не лише майстерності вченого-філолога, а й мудрого радника та наставника. Також треба віддати належне глибокому та проникливому авторському відчуттю до «свого» й «чужого» поетичного слова, його вмінню з ювелірною точністю підібрати й подати знакові й значимі тексти та фрагменти з вітчизняної й іномовної лірики, виокремити кращі з кращих перекладів, та з повагою відгукнутися, сказати приємні слова про перекладачів. Наприклад, у параграфі «Чітко й не чітко виявлена строфічність» наголошується: «У той час, як одні поезії мають виразну строфічну будову, яка впадає в очі з першого погляду, в інших поділ на строфи виступає ледве помітно, і межі строф слабо окреслені». Для характеристики строфічності з максимальною чіткістю, дослідник повністю цитує вірш Олега Ольжича «Дванадцять літ кривавилась земля...», тезисно вказує на важливі художні деталі. А щоб засвідчити строфічну невиразність, він наводить вступний фрагмент (16 рядків) з поеми Ю. Словацького «Ojtec zadzumionych» («Trzy razy książęz odmienił sięzłoty / Jak na tym hiasku pozbiłem namioty...»).

Уважно деталізуючи архітектоніку поеми «Батько замучених», Качуровський наголошує, що всі її віршовані частини мають «однаковий розмір і однакові клявзули». Проте вірші вирізняються тим, що тут «строфи нерівні між собою: перша строфа має 2 вірші, друга – шість, третя – 4, четверта й п'ята – знову по два». До всього цього й «межі синтаксичних сполук не завжди зупадають з межами строф»^[8]. Саме такий структурний вияв тексту сильніше увиразнює індивідуальний почерк і мовленеве поле польського митця.

Піднесеним і вразливим ліричним натурам таким, як автор «Кордіана», інтуїтивно притаманне глибоке відчуття минулого, свого та майбутнього часу, його політичних і соціокультурних зрізів і потрясінь. Сучасник поета, творчий побратим Ципріан Норвід, не випадково ж писав: «Він рівного собі не має. Жоден: ні Адам, ні Зигмунд, ані Богдан, ані сам Ян Кохановський не єднали так, як Юліуш в одній лірі мотиви всіх віків, всіх, так би мовити, станів... Юліуш Словацький володів мовами всіх віків, часів, суспільств, типів і станів...»^[9] Імовірно, звідси й виникало усвідомлення вагомості обраного шляху, візійності власного Слова, наповненого ціннісно-смысловими аспектами. Поет самовіддано освоював епоху, в якій жив, мислив, творив... І тому в його текстах «вона ніби постає “візитівкою”, її динаміки, світовідчужання»^[10]:

Не може життя мене пригнобити,
Я маю дорогу второвану й гошу;
Дорога ця: жити – страждати – творити
І так я роблю, більш зробити не можу...^[11]

Процитовані рядки з вірша Ю. Словацького «Не може недоля мене підкорити...» (1845) виразно перегукуються з життям і творчими настановами українських поетів-емігрантів, зокрібно й Ігоря Качуровського. Вірш сповнений напруги й енергії, притаманній поезії великого польського романтика; у ньому бринять мінорні й мажорні ритми ліричних мандрівників-пілігримів, закинутих долею в чужі й далекі країни.

Домінуючими чинниками мистецької (та й всякої) творчості є емоція та інтелект, чуття і мисль, серце і розум. «Вся історія людства, – як стверджують мислителі, – це реєстр яскравих спалахів гуманістичного світла»^[12], пошуків істини, поява геніальних філософських, наукових і поетичних прозрінь:

Годинник життя наставляють ці справи
І дух, наче жайвір з них в просторінь пряне.
Дай поміч ти жайвору, Боже мій правий, –
Хай весело зрине, хай високо стане...^[13]

Український поет-емігрант Євген Маланюк, доля якого невід'ємно пов'язана з Польщею міжвоєнного періоду, і який значною мірою був причетний до її літературного процесу, підкреслює, що «польський романтизм – у певному аспекті, беручи його позачасово й позанародово, – це є вибух стиснутого “змісту”, який вже не може втримати жодна “форма”...». І далі, покликаючись на авторитет проф. Тадеуша Зелінського, він підсумовує: «Це – екстаз, у правдивому, власно грецькому розумінні цього слова»^[14]. До речі, свого часу І. Качуровський слушно зауважував стосовно зацікавлення українського читача творчим набутком польських романтиків, зокрема Міцкевича і Словацького. Стосовно автора «Мазепи» й «Беньовського», то вказував на такі дві вагомні прикмети його спадщини. По перше, він один з найвизначніших представників світового письменства; по-друге, його творчість біографічно і тематично пов'язана з Україною^[15]. Для Є. Маланюка так само постать і доробок поета-кременчанина «органічно зв'язані з нашою батьківщиною, з самим духом її землі» і «ніде ніким, у певному сенсі, неперевершена»^[16].

«Наставлення годинника життя» на великі справи, одержимість волелюбними ідеями – це присутність експресивного-символічного ядра текстів Ю. Словацького. Його впевнений голос, в якому проступають подеколи бентежні чи утаємничені інтонаційні нотки, тематика і проблематика змістової канви, налаштовані на діалог з сучасниками та співвітчизниками:

Браття! Коли я хвилююсь в молитві
Молячи Бога за люд, за вітчизну,
Начебто чую, як кличуть у битву
Рицарі, ворога гонячи грізного...^[17]

Процитований уривок взятий з поезії «Дайте землі мені смужку єдину...», датований 1846 роком, але вона й сьогодні, з огляду на наш український часовий відлік, звучить пророчно! Сакральна настанова ліричного героя відображає колективне «ми», де відчутні змішані пориви й почуття: тривога й переживання. Тут вібрують струмені духовної наснаги, надії, віри й любові, які упокорюють смуток і неспокій поетової душі. Так само, щемливо, за словами І. Качуровського, «у всій своїй маєстатній жалобі», звучить поезія Ю. Словацького «Батько зачумлених». В одній із радіобесід 19 вересня 1979 року, він презентував невеличкий уривок з цього твору, в перекладі українською мовою Сидора Твердохліба, котрий, як твердить автор «Променистих сельвет», не відійшов від ритму, відтворив тут силабічний розмір оригіналу:

О, не збагнути печалі нікому,
Яка міститься в душі моїй нині!
В Ліван вертаю, – при вході додому,
Що скажу дикій в подвір'ї цитрині,
Коли питає: «А де твої діти?»^[18]

Тема еміграції й неможливості повернення наскрізь пронизує ці рядки.

Ігор Качуровський уважав, що такі вірші, як «Батько зачумлених» і «Гімн» відкривають для нас завісу. Вони є фактично втіленням не лише авторського «я», духовних стремлень і сподівань, а трансляторами всепланетарних проблем, неприкаяності, ностальгічного емігрантського болю і туги вигнання.

Письменник неодноразово наголошував, що славетніший «Гімн» пройнятий ще глибшою величністю смутку, ніж «Батько зачумлених», а українські переклади виконані Максимом Рильським і Яром Славутичем, (причому характерно, що обидва не зберігали ритму оригіналу), майже рівні один одному за

його міркою поетикальної майстерності. Утім, шануючи творчість названих художників слова, автор «Дому над кручею», усе ж таки надавав перевагу українській інтерпретації «Гімну», виконаній Я. Славутичем:

Так сумно, Боже! Красною дугою
Ти розливаєш блиски на просторі
І в синіх водах тьмариш підо мною
Вогнисті зорі!
Хай неба й моря погасання гоже, –
Так сумно, Боже! <...>

V

Що я гадаю над людською смертю,
Що я не бачу батьківського дому,
Що я по мандрах битий круговертю
В обладі грому,
Але й не знаю, де кончина зможе,
Так сумно, Боже! [19]<...>

VIII

І на веселку блисків, що дугою,
Звели під небо янголи ніжніше
Поглянуть люди смертною порою
Сто літ пізніше,
Моє ж блукання на ніщо не схоже, –
Так сумно, Боже!

На досвідчений погляд І. Качуровського, поета, віршознавця й перекладача, твори «Батько зачумлених» і «Гімн» виказують зацікавлення трактатами і практиками містицизму, та приналежності митця до гуртка містиків Анджея Товянського. І це, на переконання Ігоря Качуровського, не є випадковість, а особливий, закономірний інтерес до філософії взагалі й, зокрема до філософії містики. Тим то, на переконання українського поліглотта й мислителя: «... в колі світової містичної літератури, побіч з Франциском Ассійським, Данте, Вольфрамом фон Ешенбахом, Хуаном де ля Круз, Сведенборгом, Красінським, Володимиром Соловйовим, височіє постать Юліуша Словацького»^[20].

У кожній країні були і є періоди, коли гуманістичні ідеї наповнювали її буття глибокими смислами, культурними й науковими здобутками. Були вони, і є і будуть у Польщі й в Україні, а саме: часи правління Ярослава Мудрого та гетьмана Мазепа, Тараса Шевченка, Олега Ольжича, Олени Теліги, Івана Світличного й Василя Стуса, часи поетів «Празької школи», шістдесятників, нових поколінь істориків, політиків, митців і літераторів. У різний спосіб вони проявляли себе, стиль своєї епохи й доби, розгораючись чи затухаючи, територіально охоплюючи той чи інший простір, маючи різну амплітуду коливань: від тривких до короткочасних хвиль і навпаки...

Свого часу Арістотель заявляв про те, що філософія, поезія та навіть драма глибші від історії, бо вони надісторичні. На протигагу переконанням грецького філософа та його послідовників, представник англійського Просвітництва Болінброк, автор «Листів про навчання і користь історії» (1735; опуб. 1752), акцентував увагу на значенні неповторності онтологічного буття кожної епохи її ритмів і коливань, висловлював надію на прихід справжніх достойників, з когорта митців, істориків і політиків. Він мріяв про появу на державній історичній арені Короля-патріота, який навчиться розрізняти і поважати особистість, та її духовні цінності, й опінію суспільного буття; він стоятиме за «правдиву і праведну» волю, зневажаючи «нечестиву свободу», вбрану в лицемірні розкішні шати. На його переконання, завдання ж історії, філософії й поезії полягає в тому аби вловити дух тієї чи тієї доби, зрозуміти її «уроки» та помилки, незалежно від того, з якого періоду вони взяті. Головне ж, це – «висловити їхню доцільність в ідіомах свого часу»^[21]. І як тут не пригадати незакінчену містичну поему Ю. Словацького «Король-Дух»?

Настанок хотілося б сказати, що завдяки шануванню історії й поезії, їх науковому пізнанню, перекладацькій практиці, що засвідчив своєю інтелектуальною працею Ігор Качуровський, можливе оприявлення нуртування, зіткнення й взаємопроникнення та урізноманітнення іонаціональних культурних традицій, мистецько-літературних явищ. І так само перлин світового поетичного набутку, серед якого й твори великого польського поета-романтика Юліуша Словацького.

Література

1. Качуровський І. 150 вікон у світ: 3 бесід, трансьованих по Радіо «Свобода». Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 134.
2. Качуровський І. Круг понадземний: Світова поезія від IV – по XX століття. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 312.
3. М. Е. Walka z Chochołem. *Myśl Polska*. 1936. Nr. 13. S.3.
4. Качуровський І. Про долю польських поетів XIX віку. *150 вікон у світ...* Київ, 2008. С. 134.
5. Бажан М. Твори: у 4 т. Київ: Дніпро, 1985. Т. 2: Переклади. С. 345.
6. Бажан М. Твори: у 4 т. Т. 2: Переклади. Київ, 1985. С. 345.
7. Словацький Ю. Мій заповіт / Пер. Г. Кочура *150 вікон у світ...* Київ, 2008. С. 137.
8. Качуровський І. Строрфіка. Мюнхен: Інститут літератури ім. М. Ореста, 1967. С. 61.
- 9] Бажан М. Твори: у 4 т. Київ: Дніпро. 1985. Т. 3: Спогади. С. 258.
10. Дністровий А. Анатомія Орфея: Варіації на тему поетичної творчості й навколо неї. Харків: Акта, 2008. С. 102.
11. М. Бажан Твори: у 4 т. Київ: Дніпро, 1985. Т. 2: Переклади. С. 352.
12. Нечепоренко В. Філософія надії, або роздуми над можливостями гуманізму в сучасному світі й Україні. *Київ*. 1998. № 3–4. С. 133.
13. Бажан М. Твори: у 4 т. Київ, 1985. Т. 2: Переклади. С. 353.
14. М. Е. Walka z Chochołem. *Myśl Polska*. 1936. Nr. 13. S.3.
15. І. Качуровський. 150 вікон у світ. Київ, 2008. С. 137.
16. Маланюк Є. Вибрані твори / Упоряд. Олесь Омельчук. Київ: Смолоскип, 2017. С. 563.
17. Бажан М. Твори: у 4 т. Київ, 1985. Т. 2: Переклади. С. 354.
18. Качуровський І. 150 вікон у світ. Київ, 2008. С. 139.
19. Словацький Ю. Гімн / Пер. Я. Славутича. *Нові дні*. 1954. Ч. 48. С. 13.
20. І. Качуровський. 150 вікон у світ. Київ, 2008. С. 139.
21. Болингброк. «Историческая мысль английского просвещения. *Болингброк*. Москва: Наука, 1978. С. 198

Анатолій Авраменко

СПІВПРАЦЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА (НТШ) З КРАСНОДАРСЬКОЮ КРАЙОВОЮ ГРОМАДСЬКОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ «СПІВДРУЖНІСТЬ КУБАНЬ–УКРАЇНА»

Незважаючи на катастрофічну асиміляцію українського населення Кубані внаслідок русифікаторської політики імператорського, комуністичного й сучасного режимів Росії, на початку XXI сторіччя в Краснодарі з'явилася маленька філія Донецького відділення «Наукового товариства імені Шевченка», що надалі безпосередньо контактує з Львівським центром НТШ. Очолив НТШ-Кубань професор Краснодарського державного університету культури та мистецтв філолог Віктор Чумаченко. Ученим секретарем став доцент історичного факультету Кубанського державного університету Анатолій Авраменко. Інші члени НТШ-Кубань – провідний бібліограф та історик книги на Кубані Аркадій Слущкий, доктор наук етнолог Валентина Чурсіна, фахівець у галузі народних промислів Кубані Катерина Вакулєнко та біолог Святослав Осецький. Не маючи власної поліграфічної бази, НТШ-Кубань публікувало свої праці переважно у збірниках Донецького відділення Наукового товариства імені Шевченка, а також у виданнях Краснодарського університету культури та мистецтв.

Логотип сайту «Українська Кубань», що припинив свою роботу в березні 2014-го року

В останні роки відомий краснодарський історик української літератури професор В. К. Чумаченко неодноразово закликав, щоб кубанські наукові бібліотеки закуповували за можливості всі фундаментальні видання, що друкуються в Україні, насамперед з історії, етнографії й культури, і в обов'язковому порядку – ті книги, у яких міститься інформація про Кубань. Це цілком природно, тому що в Україну «ведуть наші історичні й родовідні коріння, багато кубанців у старовину одержували на Україні освіту, брали участь в її культурному житті, національно-визвольному й революційному рухах. Кубань дала Україні багатьох політичних діячів у ранзі міністрів, у той же час третина всіх кубанських селекціонерів, що створювали її аграрну славу, народилися й починали свій шлях у колишніх малоросійських губерніях» [6]. Однак у кубанських бібліотеках зберігається дике становище: українські книги, журнали й газети були майже скрізь знищені, і зараз там набагато простіше ознайомитися з літературою англійською або німецькою мовами. Більше того, серед бібліотекарів широко поширене безглузде повір'я про те, що українська мова – іноземна! Не дивно, що в Краснодарському краї вона давно не вивчається в школах, а в краснодарському Будинку книги є чимало книг, виданих у Кабарді, але немає жодної української, у кіосках даремно шукати українські газети або журнали. Усе це – наслідок політики тупої асиміляції, що здійснювалася на Кубані десятиліттями.

Не маючи практично ніякої підтримки ні від крайової адміністрації Кубані, ні від українських урядовців, кубанські українці представлені невеликими товариствами, діяльність котрих ледве помітна через відсутність коштів, приміщень і т. д. 2006 року в Краснодарі зареєстрована Краснодарська крайова громадська організація «Співдружність Кубань–Україна» (ККГО СКУ), що заснувала й очолила Ірина Скибицька. Основна мета організації – відродження наукових, культурних і громадських зв'язків між Краснодарським краєм і Україною, проведення наукових конференцій, видання збірників статей, сприяння українським дослідникам і діячам культури на території Кубані, а також кубанцям, які прагнуть здійснювати україністичні дослідження або вивчати українську історію, культуру, мову. Від дня заснування наукову роботу в цій організації очолював член НТШ-Кубань А. Авраменко.

Краснодарська крайова адміністрація не зацікавлена в існуванні українських громадських організацій на Кубані, тому за короткий час ККГО СКУ тричі змушена була міняти офіс, не отримуючи будь-якої фінансової підтримки ні від Росії, ні від України. Неодноразові звернення до Генерального консульства України у Ростові-на-Дону та МЗС України з проханням допомоги українській діаспорі Кубані успіху не мали [4]. Однак завдяки ентузіазму І. Скибицької відбулися вісім наукових конференцій: 8 жовтня 2006 р., 24–25 березня й 21 жовтня 2007 р., 15–16 березня 2008 р., 9 травня 2009 р., 15 травня 2010 р., 10–11 вересня 2011 р. і 5–6 травня 2012 р. У їх роботі брали участь історики, філологи, етнографи, природознавці, архівісти, краєзнавці, музейні працівники, учителі, діячі культури й мистецтва, студенти вищих навчальних закладів, представники громадськості. Усіх, хто збирався, об'єднував інтерес до історії та культури України, а також перспективи співробітництва Кубані з нею. На конференціях виступали з доповідями відомі українські вчені й представники громадських організацій з Києва, Дніпропетровська, Донецька, Запоріжжя, Одеси, Харкова, Полтави, Кам'янця-Подільського.

За підсумками були надруковані 6 збірників статей під назвою «Кубань–Україна: питання історико-культурної взаємодії» [3]. Укладачем і науковим редактором п'яти збірників був А. Авраменко, зокрема двох – разом з В. Чумаченком. П'ятий був присвячений пам'яті Тараса Шевченка, шостий – 170-річчю з дня народження кубанського письменника й драматурга Василя Мови (Лиманського), котрий писав українською мовою.

На перших шести конференціях головував А. Авраменко, неодноразово виступаючи з доповідями. Зокрема, він розповідав про історію створення й діяльності НТШ, про державну символіку України, про відображення історії Кубані в її сучасних історичних атласах. На третій конференції 2008 року виникла гостра полеміка між кубанськими україністами й ученими України з одного боку, а також професором Миколою Бондарем і його прихильником з іншого. М. Бондар стверджував, що «кубанська балачка» давно є діалектом російської мови, а прихильники викладання української на Кубані відробляють закордонні гроші й працюють на українських сепаратистів, які прагнуть відірвати Кубань від Росії. Підсумки цієї полеміки відображені в статті А. Авраменка «Третя збірка «Кубань–Україна» і деякі проблеми кубанської україністики», що опублікована в 3-й збірці та на сайті американських україністів [1].

2010 року А. Авраменку також довелося припиняти спроби провокаційних антиукраїнських виступів. З різкою доповіддю тоді виступив заступник отамана Кубанського козацького війська Костянтин Переніжко. У повідомленні «Роль Кубанського козацького війська в зміцненні міжнародних відносин на сучасному етапі» він перейшов до абстрактних звинувачень українських політиків, а

також звернувся до українських істориків з вимогою відмовитися від «фальсифікації» історичної ролі І. Мазепи та С. Бандери, показавши при цьому свою особисту наукову некомпетентність. Не знайшовши розуміння серед слухачів, К. Переніжко незабаром дав вказівку опублікувати в місцевій газеті анонімну наклепницьку статтю «Історичні цінності за курсом долара» [2], назва якої має на оці, що організатори конференції відпрацьовують нібито отримані американські долари. Особливо безглуздим є твердження анонімного автора, що українська мова «для багатьох з тих, хто сидить у залі однакова, як іноземна».

Професор В. К. Чумаченко брав участь у підготовці та науковому редагуванні двох збірників «Кубань–Україна», в останньому створив тематичний блок публікацій, присвячений творчості кубанського письменника й драматурга Василя Мови. Будучи провідним україністом Кубані, В. К. Чумаченко писав статті для сучасних енциклопедій, що видаються в Україні й Росії, здійснював велику організаційську роботу як голова Кубанської групи членів НТШ. На конференціях він розповідав про знахідки й публікації невідомих раніше листів кубанського етнографа М. А. Дикарева (1854–1899), який заповів свій особистий архів НТШ, і нині він зберігається у Львові.

На конференції 2011 року В. Чумаченко виступив з доповіддю про життя та творчість Т. Г. Шевченка і його тісні зв'язки з Кубанню. Він звернув увагу на необхідність пропаганди творчої спадщини великого Кобзаря в цьому краї, пошуку пов'язаних з ним культурних артефактів і необхідність почати заздалегідь підготовку до святкування 200-річчя від дня його народження.

В особистій бібліотеці В. К. Чумаченка зібрано багато книг про Т. Г. Шевченка, переклади його творів на мови народів світу, видання «Кобзаря» різних років, зокрема надруковані в еміграції. У той же час у Краснодарській крайовій науковій бібліотеці імені О. Пушкіна є тільки розрізнені томи із зібрання творів Шевченка російською мовою. І зовсім немає його книг мовою оригіналу, хоча в 20-ті – на початку 30-х років був цілий відділ української літератури. Це – наслідок свідомої антиукраїнської політики, що здійснювалася в регіоні з початку 1930-х років аж до нашого часу. Саме тому публікації про Т. Г. Шевченка в збірниках «Кубань–Україна» й доповіді В. К. Чумаченка про великого Кобзаря викликають великий інтерес.

Відомий історик книги А. Слуцький виступав і публікував повідомлення про українсько-кубанські книжкові зв'язки, а також про свої дослідження долі бібліотеки Києво-Межигірського монастиря на Кубані. За допомогою фінських колег йому вдалося знайти деякі книги із цієї бібліотеки в Гельсінкі, чому він присвятив спеціальну публікацію.

Етнолог В. І. Чурсіна опублікувала в збірнику «Кубань–Україна» результати своїх досліджень динамічних процесів у родинній обрядовості чорноморських козаків і їх нащадків. Біолог С. І. Осецький опублікував порівняльне дослідження асортименту рослин Північно-Західного Кавказу і Східних Карпат.

Серед українських членів НТШ, котрі публікувалися в збірниках «Кубань–Україна», слід виділити Івана Ковальчука й Надію Супрун-Яремко. Один із провідних географів України, І. П. Ковальчук багато років працював у Львівському університеті, а нині працює в Києві. Н. О. Супрун-Яремко народилася й отримала освіту на Кубані, зараз – доктор мистецтвознавства, професор кафедри музичного фольклору Ровенського державного гуманітарного університету. Вона здійснила фольклорні експедиції в 62 поселення історичної Чорноморії, де записала більше 1000 народних українських пісень [5]. У збірниках «Кубань–Україна» вона опублікувала статті «Репресовані». Історичні пісні про події 20–30-х років ХХ століття на Кубані і «Виконавські локальні стилі українсько-кубанської етнопісенної традиції».

Серед інших українських учених, котрі брали участь у роботі конференцій або публікувалися в збірниках «Кубань–Україна», слід назвати Президента Національної асоціації україністів, провідного наукового співробітника Українського етнологічного центру Інституту мистецтвознавства, фольклористики й етнології ім. М. Т. Рильського НАН України Галину Бондаренко, заступника директора Інституту історії України НАН України Станіслава Кульчицького, виконавчого директора Інституту суспільних досліджень Владислава Грибовського (м. Дніпропетровськ), докторів історичних наук Анатолія Бойка, Тараса Чухліба, Віктора Брехуненка, Сергія Сегеду, Вадима Задунайського, Дмитра Білого, кандидатів наук Олександра Олійника, Людмилу Маленко, Олега Репана, Оксану Юркову, голову правління Одеської регіональної організації Національної спілки журналістів України та голову оргкомітету Загальноукраїнського конкурсу «Українська мова – мова єднання» Юрія Работіна.

Конференції мають на меті також пропаганду української культури. Тому на кожній з них учасники знайомилися з персональними виставками української вишивки кубанських майстринь Галини Палиці та Ольги Ляпунової. Перша народилася на Лемківщині, тривалий час мешкала в Самборі, а зараз живе в станиці Тбіліській. Друга народилася у Львівській області, а зараз мешкає в

місті Кропоткін на Кубані. Але обидві майстрині не забули малу батьківщину й виражають цю пам'ять своєю творчістю. На конференції 2011 року були представлені стародавні рушники з традиційною вишивкою, привезені з Полтавщини доцентом Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка Ларисою Шаповал.

Таким чином, наукова діяльність кубанських членів НТШ як організаторів конференцій «Кубань–Україна», редакторів і авторів наукових збірників відбувається в тісній взаємодії з Краснодарською крайовою громадською організацією «Співдружність Кубань–Україна». Але для продовження успішної діяльності необхідно залучати молодих вчених. Зараз наймолодшому члену НТШ-Кубань 55 років. Пропаганда досягнень української науки на конференціях приваблює молодих кубанських дослідників, але вони не вивчали українську мову, а тому необхідні стажування в навчальних закладах і наукових центрах Києва та Львова.

Під час конференції були висловлені пропозиції та рекомендації, серед яких доцільно відзначити такі: 1) боротися проти розгрому історичного центру Краснодару, що продовжується під виглядом «реконструкції», вимагати знесення незаконно зведених будівель, відновлення зруйнованих архітектурних пам'яток та історичних об'єктів коштом винних; 2) необхідно виявити публікації (українською та російською мовами), видані на Кубані до війни 1941–1945 рр., щоб зробити копії для архівів і бібліотек, а найцікавіші перевидати; 3) організувати збір спогадів про українізацію, Голодомор 1932–1933 рр., про життя кубанських українців у радянську добу; 4) створити недільну школу української мови та культури в Краснодарі, а також факультативні курси української мови у вищих навчальних закладах і школах краю; 5) зробити доступною для жителів передплату на українські журнали та газети; 6) створити пункти продажу українських книг і журналів у книгарнях краю; 7) створити українську бібліотеку в Краснодарі, а в перспективі – Український культурний центр; 8) створити пам'ятники жертвам голодомору 1932–1933 рр. у найбільш постраждалих станицях; 9) організувати в станичних музеях експозиції, присвячені жертвам політичних репресій радянського періоду; 10) відновити українське відділення філологічного факультету Кубанського університету, що існувало до 1932 р., або створити відділення української історії та культури при історичному факультеті Кубанського університету, можливо, при Краснодарському університеті культури та мистецтв; 11) необхідно спроектувати кафедру українознавства в Кубанському або в Краснодарському університеті культури та мистецтв для підготовки фахівців з історії та культури України.

Зараз у дев'яти вищих закладах освіти Росії (Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова, Московському державному лінгвістичному університеті, Московському державному інституті міжнародних відносин, Дипломатичній академії, Воронежському, Красноярському і Тюменському державних університетах, Томському державному педагогічному університеті, Уфимській філії Московського відкритого державного педагогічного університету) україністику викладають у складі блоку слов'янської філології. Крім цього, наразі потрібні також фахівці із сучасного українського законодавства, економіки, соціології, політології, лінгвістики, літератури тощо. Краснодарський край, де величезна частка мешканців має українське походження, найбільш придатний для організації російського українознавства, що ніяк не можуть зрозуміти в Москві (а місцеве краснодарське керівництво панічно боїться такої перспективи й чути про це не хоче). Нечисленні україністи Кубані сподіваються на продовження сумісних наукових і культурних контактів з Україною на користь обох держав.

Діяльність кубанських україністів звернула на себе увагу навіть за межами Росії та України. Німецький дослідник Ян Ягелло-Шонфельдер опублікував у 5-му збірнику статтю про український Голодомор 1932–1933 років. Голова Асоціації україністів Канади Роман Сенькусь постійно надсилає у Краснодар важливу наукову інформацію. Нещодавно організація отримала допомогу від Юрія Яворського з Торонто.

Але подібної підтримки кубанські україністи не мають від українських чиновників, що відповідають за зв'язки з діаспорою. На сайті <http://zakon.rada.gov.ua> можна ознайомитися з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2008 р. № 668-р – це план першочергових заходів на 2008–2009 рр. стосовно зв'язків з українцями, які проживають поза межами України. Тут згадуються заходи, що торкаються українських громадських організацій у Краснодарському краї: організаційно-методична підготовка відкриття кафедри українознавчих дисциплін на базі Кубанського державного університету і, разом із Краснодарською крайовою громадською організацією «Співдружність Кубань–Україна», реалізація таких проєктів, як вивчення українського етносу на Кубані, створення української бібліотеки в Краснодарі, а також підготовка монографій «Українці на Кубані: аналіз етнодемографічної історії», «Українці в 1932–1933 рр.: досвід виживання у тоталітарному суспільстві», «Кубанські українці

в пошуках ідентичності: історія та сучасність». Цілком імовірно, що всі ці проекти були б реалізовані, якби українські організації, що знаходяться на території РФ, одержували реальну підтримку.

2010 року ККГО СКУ як колективний член Міжнародної асоціації українців подавала заявку на Міжнародний конкурс російсько-українських проектів «Український етнос на Кубані: історія, культурні традиції й сучасність» разом з Інститутом мистецтвознавства, фольклористики і етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Основну роль у підготовці обґрунтування проекту виконали члени НТШ-Кубань. Але цей грант не був отриманий. Якщо українські наукові фонди все-таки сприятимуть роботі НТШ-Кубань і ККГО СКУ, кубанська україністика в найближчі роки зможе розвиватися успішніше.

Література

1. Авраменко А. М. Третя збірка «Кубань–Україна» і деякі проблеми кубанської україністики. *Кубань–Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия*. Краснодар, 2008. Вып. 3. С. 6–15.
2. Исторические ценности по курсу доллара. *Кубанский казачий вестник*. 2009. 16 мая (№ 18). С. 3.
3. Кубань–Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия. 2006. Вып. 1; 2007. Вып. 2; 2008. Вып. 3.; 2010. Вып. 4; 2011. Вып. 5; 2012. Вып. 6.
4. Скибицкая И. М. Из истории одной переписки, или Нужны ли украинцы Кубани Генеральному консульству Украины в Ростове-на-Дону? *Кубань–Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия*. Краснодар–Киев, 2010. Вып. 4. С. 326–335.
5. Супрун-Яремко Н. А. Украинский субэтнос на Кубани. *Культурная жизнь Юга России*. Краснодар, 2003. № 3 (5). С. 55.
6. Чумаченко В. К. Новые издания по кубанской украинистике. *Культурная жизнь Юга России*. Краснодар, 2005. № 3. С. 74.

Олена Дацько

ВІДНОВЛЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ УСТАНОВИ МІСТА НІЖИНА В ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ (1946–1950)

Після Другої світової війни почалося відродження культурного життя населення. Саме такі заклади, як бібліотеки, сприяли зміцненню інтелектуального, морального духу людей, підвищенню їхнього освітнього й культурного рівня. Сьогодні звертаємося до бібліотечних установ, що були справжнім джерелом культури [17, с. 2] та брали безпосередню участь у вихованні й навчанні населення в післявоєнний період.

Розглядаючи питання відбудови роботи бібліотечних установ у цей час, варто відзначити статтю Л. Ковальчук, І. Громовенко «Сторінки історії розповідають... Відновлення публічних бібліотек м. Києва у післявоєнні роки» [11, с. 20–22], де автори висвітлюють долю українських бібліотек під час фашистської окупації, працівників, які рятували культурне надбання народу, захищали Батьківщину й відновлювали свої книгозбірні після визволення столиці України, та дають оцінку стану бібліотечної роботи в післявоєнні роки. У статті В. Кіреєвої та О. Силки «Бібліотека Черкаського педагогічного інституту в повоєнні роки (1946–1955)» показано роботу бібліотеки Черкаського педагогічного інституту в цей період. Розкрито особливості відновлення та функціонування закладу в 1946–1955 роках, комплектації книжкового фонду, а також основні форми організації роботи книгозбірні [10, с. 121–126].

Післявоєнний період розвитку бібліотеки досліджувала О. Лук'яненко. У статті «Зародження та розвиток шкільних книгозбірень Луганщини в роки перших п'ятирічок» [14, с. 41–44] автором висвітлено деякі аспекти історії зародження та розвитку шкільних бібліотек Луганщини перших десятиліть радянської влади. С. Калібовець у своїй статті «Пересувки – дієва форма роботи бібліотечних установ Лівобережної України у 1943–1950 роках» [9, с. 85–89] проаналізувала нестационарні форми роботи бібліотек Лівобережної України в зазначений період – пересувну діяльність, розкрила значення мобільних бібліотек у формуванні культурної пам'яті населення цієї території в повоєнний період. Про розгортання широкої пропаганди книги йшлося в статті К. Ходарченко «З історії вивчення читацьких інтересів на Чернігівщині» [25, с. 97–100]. Авторка дослідила читацькі інтереси, склад читачів, книжкові фонди в земських та народних бібліотеках-читальнях Чернігівщини.

Проблеми, що нами досліджуються, висвітлені в кандидатських дисертаціях, узагальнюють діяльність бібліотек для забезпечення культурних потреб населення в повоєнний період. Пояснюючи

питання мережі, фондів, основних напрямків та змісту роботи книгозбірні України, автори прагнули показати в основному роль бібліотек та їх культурологічну спрямованість. Кандидатські дисертації С. М. Калібовець [8], О. Г. Шамрай [26], М. О. Орешкіна [16] присвячені роботі бібліотечної мережі України, ефективності функціонування бібліотечних закладів, їхньому внеску в культуру.

Отже, з історіографічного аналізу видно, що проблема розвитку й діяльності бібліотечних закладів України в післявоєнний період викликає науковий інтерес. Існує низка питань, серед них – роль міської бібліотеки в підвищенні культурно-освітнього рівня населення.

У статті зроблено спробу проаналізувати становище й роботу міської бібліотеки Ніжина в повоєнне п'ятиріччя. Розкрито особливості відновлення та функціонування книгозбірні в 1946–1950 роках, основні форми організації роботи бібліотечного закладу в зазначений період.

Коли відгриміли бої і Ніжин знову став вільним, у 1943 році завідувачкою міської бібліотеки була Маргарита Георгіївна Єрченко. Її викликали в міську Раду депутатів трудящих і поставили нагальне завдання – відновлення роботи бібліотеки та бібліотечної справи. Першочерговим була відбудова й подальше розширення матеріальної бази та книжкових фондів постраждалих під час війни міської та дитячої бібліотек.

Двоповерховий будинок, розташований на центральній вулиці міста, розпочав роботу: ремонтувалося приміщення і меблі. У листопаді 1943 року завдяки діяльності Державного фонду літератури зі збору книг серед місцевого населення поповнювався книжковий фонд бібліотеки міста. Крім того, держфонд літератури Москви надіслав 1500 книг до Ніжинської міської бібліотеки. Отже, починаючи з 1946 року, вона регулярно поповнювалася новою літературою (книги, газети, журнали) та новим устаткуванням, за допомогою якого проводили різноманітні виставки, фотомонтажі, поширювали лозунги та плакати. Уже в листопаді 1946 року міська бібліотека нараховувала понад 9 000 книг [17, с. 2]. 1947 року – 11 587 примірників [7, с. 2]. Наприкінці 1947 року книгозбірня одержала велику кількість політичної, наукової та художньої літератури. Так, із політичної надійшли твори Й. В. Сталіна, четверте видання творів В. І. Леніна, нові видання біографій засновників більшовицької партії й радянської держави. Із наукової бібліотека одержала монографію «Рослини і проміння рентгену» доктора біонаук Л. П. Бреславця, професора М. М. Вороніхіна «Рослинний світ океану», професора Л. С. Литвинова «Як рослина створює врожай», академіка С. І. Вавілова «Ломоносов і російська література» та інші. Особливо поповнилася міська бібліотека художньою літературою. Тут з'явилися «Повість про справжню людину» Б. Польового, «Молода гвардія» О. Фадєєва, «Люди з чистою совістю» П. Вершигори, «Дні і ночі» К. Сімонова, «Професор Буйко» Я. Баша та інші [22, с. 2]. Станом на 26 листопада 1948 року в бібліотеці налічується 13 363 книг [7, с. 2]. Отже, з кожним роком книжковий фонд поповнювався.

За рахунок роботи держфонду, спрямованої на збільшення літератури в книгозбірні, і відроджувалася бібліотека. Однак поновлення книжкового фонду стало лише першим кроком на шляху розгортання відновлювальної роботи міської бібліотеки. Зусиллями колективу – завідувачок книгозбірні М. Г. Єрченко і В. І. Ходаковської та бібліотекаря А. П. Алексєєва [12, с. 2] – на кінець 1949 року здійснювалася планомірна робота з відновлення повноцінного функціонування бібліотеки. Працівники робили все можливе, щоб найактивніше використати наявні фонди книг, своєчасно донести їх до читача. З цієї метою вони запроваджували найрізноманітніші форми обслуговування клієнтів.

На 1949 рік до послуг ніжинців була бібліотека, що мала обладнаний читальний зал, який щоденно відвідували 150–180 чоловік. Особливо людно в ньому було після закінчення робочого дня. Щонеділі читальний зал був заповнений робітниками, колгоспниками приміських артілей й інтелігенцією. Станом на 1948 рік бібліотека налічувала вже 4 720 читачів. Для кращого обслуговування відвідувачів її працівники організували доставку (й обмін) книг безпосередньо на виробництво, а інвалідам Вітчизняної війни доправляли їх додому [13, с. 1]. Щотижня колектив відвідував міські заводи (обозбудівний, клінкерний). Вони завжди прислухалися до читацьких інтересів, запитів і вимог робітників та намагалися задовольнити їх [4, с. 1]. Серед ніжинців був великий попит на праці В. І. Леніна і Й. В. Сталіна, а також на твори радянських письменників, найпопулярнішими серед яких були: повість «Непокоренные» Б. Горбатова, роман «Два капітана», «Иван Никулин – русский матрос» В. Каверіна й інші [21, с. 2].

Велику увагу бібліотека приділяла масовій роботі зі своїми читачами, пропагувала нові форми співпраці: книгоношення, читання вголос, лекції, читацькі конференції за окремими книгами й тематичні книжкові виставки, бібліографічні огляди літератури. Від початку 1946 року працівниками щотижня організувалися різноманітні тематичні лекції для читачів, наприклад, літературні: «Горький – великий патріот», «О Маяковском», «Образ В. І. Леніна в творчості Маяковського» [12, с. 2]; природ-

ничо-наукові: «Походження життя на землі», «Строение Вселенной», «Атомная энергия», «Природні багатства СРСР» та інші [13, с. 1]; медичні: «Сон и сновидение», «Борьба за продление жизни» [2, с. 2]; суспільно-політичні: «Про радянський патріотизм і національну гордість радянських людей», «Виховання свідомості, честі й обов'язку радянської молоді» [13, с. 1], «Герой громадянської війни Микола Олександрович Щорс», «Микола Щорс – легендарний полководець, герой громадянської війни» [7, с. 2], «Вечір пам'яті народного героя М. О. Щорса». У травні 1949 року відбулася лекція, присвячена пушкінському ювілею «150-річчя з дня народження» [3, с. 2]. А 5 червня 1949 р. бібліотека організувала колективне читання творів поета, для школярів була прочитана казка «Про рибака і рибку» [23, с. 2].

Бібліотека залучалася до загальної організації процесу самоосвіти. Працівники проводили лекції серед читачів, що займалися нею, допомагали складати конспекти, добирати відповідну літературу [17, с. 2].

Працівники міської бібліотеки тісно співпрацювали з викладачами Ніжинського педагогічного інституту, культосвітнього технікуму, з педагогами училищ та шкіл міста [7, с. 2]. Для читання лекцій запрошувались освітяни різних навчальних закладів. Так, до річниці В. Белінського викладачем педінституту тов. Дев'яшиною була проведена лекція на тему «Белінський і класична російська література» [18, с. 2], а науково-освітню лекцію «Походження життя» прочитала вчителька середньої жіночої школи № 3 тов. Леонова [2, с. 2]. Спільними зусиллями на початку 1948 року було проведено літературну конференцію серед читачів за книгою Б. Польового «Повість про справжню людину». У конференції взяли участь понад 90 робітників, інтелігенції, колгоспників міста [20, с. 1]. Наступна літературна конференція відбулася в серпні 1948 року на тему «Книги сучасних радянських письменників». Конференцію проводила вчителька середньої школи № 1 тов. Борисовець [24, с. 2]. Так, завдяки плідній співпраці міської бібліотеки з культурно-освітніми установами міста, 1948 року було прочитано 18 лекцій, проведено 3 літературні конференції для читачів.

У 1947–1948 роках працівники міської бібліотеки систематично влаштовували такі заходи: а) виставки книжкових новинок («Література для вивчення історії ВКП(б)», «Великий план четвертої сталінської п'ятирічки», «Про життя і діяльність В. І. Леніна і Й. В. Сталіна», «29 річниця Великої Жовтневої революції», «Полководці нашої Батьківщини» [6, с. 2], «70-річчя Й. В. Сталіна» [12, с. 2]) та фотовітрини [1, с. 1] з ознайомлення трудящих міста з біографіями організаторів більшовицької партії й радянської держави В. І. Леніна та Й. В. Сталіна; б) фотовиставки з різних історико-політичних тем, що давали відповідь на всі питання, що цікавили відвідувачів читального залу бібліотеки, наприклад: «100-річчя з дня смерті Віссаріона Григоровича Белінського», «Про життя народного героя М. О. Щорса»; в) фотовітрини, куди ввійшли вибрані твори Белінського, газетні статті, висловлювання В. І. Леніна про Белінського, твори сучасників – Пушкіна, Гоголя, Лермонтова [18, с. 2], а також твори про життя народного героя М. О. Щорса.

Крім книжкових виставок, фотовиставок та фотовітрин, міською бібліотекою проводилися літературні вечори про життя й діяльність Леніна і Сталіна, диспути за художніми творами Фадєєва «Молодая гвардия», В. Василевської «Просто любовь», доповіді «Про 29 річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції».

Важливе значення для урізноманітнення роботи бібліотек, залучення нових читачів мало розгортання пересувної роботи. Ніжинська бібліотека обслуговувала не тільки населення міста, а й колгоспників навколишніх сіл. 1947 року 60 книгопересувок працювало в них. Було організовано широку сітку пересувок для колгоспів. Для цього виділено велику кількість художньої, політичної та сільськогосподарської літератури. Найкраще працювали вони в приміських колгоспах і в колгоспах сіл Титівки, Талалаївки, Вертіївки, Дрімалівки [19, с. 2]. Так, колектив бібліотеки докладав усіх зусиль, щоб обслуговувати читачів периферії – у колгоспах, клубах, хатах-читальнях, де були відсутні бібліотеки. На листопад 1948 року в селах району було організовано 43 пересувки [7, с. 2].

На період збиральної кампанії (серпень 1950 року) для обслуговування колгоспників на полі міська бібліотека укомплектувала 7 бібліотечок-пересувок. 5 обслуговували хліборобів приміських колгоспів «Червоні партизани» ім. Петровського й інші. 2 пересувки були відправлені в колгоспи сіл Талалаївка, Григоро-Іванівка [5, с. 1].

Для кожного етапу сільськогосподарських робіт працівниками міської бібліотеки підбиралася політична, сільськогосподарська й художня література. Так значно посилювала свою роботу міська бібліотека під час весняної посівної кампанії. Була організована спеціальна книжкова виставка сільськогосподарської літератури.

Широко міська бібліотека розгорнула культурно-масову роботу серед населення в передвиборні дні (грудень 1947 року). Працівники надали велику допомогу в розповсюдженні літератури серед виборців. Крім цього, вони обслуговували їх на ділянках – передовиків сільського господарства та інвалідів Вітчизняної війни. У цей період працівниками міської бібліотеки було підібрано для своїх читачів велику кількість передвиборної літератури, організовано дві книжкові виставки [15, с. 1].

Працівники бібліотеки проводили консультації з книгоношами, наприклад, щодо організації бесід, читання вголос, виставок, лекцій, організували фотомонтажі, семінари та інше. Крім того, надавали велику допомогу в упорядкуванні книжкових фондів у приміських колгоспах [4, с. 1].

Отже, у перше повоєнне п'ятиріччя працівники міської бібліотеки зосередили свою увагу на питаннях відновлення матеріальної бази, здійснювали кропітку роботу з постійного поповнення книжкового фонду. Саме відновлення книжкових фондів стало лише першим кроком на шляху розгортання масової роботи бібліотек. Книгозбірні робили все можливе, щоб найактивніше використати наявні фонди книг, своєчасно донести їх до читача. З цією метою вони запроваджували найрізноманітніші форми обслуговування читачів. Бібліотечні працівники займалися просвітницькою роботою серед міського й сільського населення, стежили за знаменними подіями, завжди висвітлюючи їх, проводили велику роботу серед читачів, завжди допомагали відвідувачам підібрати відповідну літературу, давали цінні поради [17, с. 2]. Для відвідувачів організовувалися літературні конференції, лекції, доповіді, виставки. У післявоєнний період велика роль у зростанні кількості читачів належала пересувкам. У цей час ніжинська міська бібліотека була справжнім джерелом культури.

Література

1. Білан С. Трудящі міста вивчають біографії В. І. Леніна та Й. В. Сталіна. *Радянський Ніжин*. 1947. 16 трав. (№ 61). С. 1.
2. В міській бібліотеці. *Радянський Ніжин*. 1948. 27 черв. (№ 76). С. 2.
3. Гора О. В ювілейні дні. *Радянський Ніжин*. 1949. 5 черв. (№ 68). С. 2.
4. Для кращого обслуговування читачів: [працівники міськ. б-ки влаштовують книжкові виставки безпосередньо на робочих місцях – на заводах, у колгоспах тощо]. *Радянський Ніжин*. 1949. 17 черв. (№ 73). С. 1.
5. Єрмілова О. Бібліотеки-пересувки. *Радянський Ніжин*. 1950. 18 серп. (№ 99). С. 1.
6. Єрмілова О. Лекції про Щорса. *Радянський Ніжин*. 1949. 31 серп. (№ 104). С. 2.
7. Збільшується книжковий фонд бібліотеки. *Радянський Ніжин*. 1948. 26 лист. (№ 141). С. 2.
8. Калібовець С. М. Відбудова та діяльність культурно-освітніх закладів Лівобережної України (1943–1950 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2010. 17 с.
9. Калібовець С. Пересувки – дієва форма роботи бібліотечних установ Лівобережної України у 1943–1950 роках. *Українознавство: науковий громадсько-політичний культурно-мистецький релігійно-філософський педагогічний журнал*. 2011. № 3 (40). С. 85–89.
10. Кіреєва В. Бібліотека Черкаського педагогічного інституту в повоєнні роки (1946–1955). *Вища школа: наук.-практ. видання*. 2016. № 4. С. 121–126.
11. Ковальчук Л. Сторінки історії розповідають... Відновлення публічних бібліотек м. Києва у післявоєнні роки. *Бібліотечна планета: цокувартальний науково-виробничий журнал*. 2010. № 2. С. 20–22.
12. Куниця М. Лекції для читачів. *Радянський Ніжин*. 1949. 11 груд. (№ 147). С. 2.
13. Лекції для читачів. *Радянський Ніжин*. 1948. 14 бер. (№ 31). С. 1.
14. Лук'янченко О. Зародження та розвиток шкільних бібліотек Луганщини в роки перших п'ятирічок. *Вісн. Кн. палати: наук.-практ. журн*. 2012. № 9. С. 41–44.
15. Міська бібліотека – до виборів. *Радянський Ніжин*. 1947. 12 груд. (№ 146). С. 1.
16. Орешкіна М. О. Вплив ідеологічного фактора та командно-адміністративних методів управління на діяльність бібліотек УРСР у 40–80-і рр. XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Луганськ, 2011. 21 с.
17. Острівська Т. Джерело культури. *Радянський Ніжин*. 1946. 1 лист. (№ 135). С. 2.
18. Охріменко Т. Лекція для читачів. *Радянський Ніжин*. 1948. 2 черв. (№ 65). С. 2.
19. Пересувки для колгоспів. *Радянський Ніжин*. 1947. 11 квіт. (№ 45). С. 2.
20. Петров І. Літературна конференція. *Радянський Ніжин*. 1948. 26 бер. (№ 36). С. 1.
21. Попит на художню літературу. *Радянський Ніжин*. 1946. 19 трав. (№ 70). С. 2.
22. Поповнюється книжковий фонд бібліотеки. *Радянський Ніжин*. 1947. 12 верес. (№ 109). С. 2.
23. Пушкінські читання. *Радянський Ніжин*. 1949. 5 черв. (№ 68). С. 2.
24. Робота з читачами. *Радянський Ніжин*. 1948. 20 серп. (№ 99). С. 2.

25. Ходарченко К. О. З історії вивчення читацьких інтересів на Чернігівщині. *Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал*. 2013. № 2. С. 97–100.

26. Шамрай О. Г. Культурно-освітня сфера та духовне життя українського села в 1943–1950 рр. (за матеріалами центральних областей УРСР): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2009. 20 с.

Марія Якубовська

ПАРАДИГМИ ПАВЛА РОМАНЮКА

Уперше ніжинці дізналися про творчість українського поета в Румунії Павла Романюка 2007 року. У числі 27–28 газети «Український дім» редакція опублікувала його поезії зі збірки «Елегії Заратустри» та рецензію керівника української громади в цій країні Степана Ткачука.

А нещодавно Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою отримав подарунок до 20-річчя заснування – двотомник «Парадигми» (Видавництво «ЕКІМ» Сигіт Мармороський, 2013). Ознайомившись з автобіографією автора, читачі зацікавлено переглянули статті й наукові дослідження Марії Якубовської. Упевнені, що їх активно використають вчителі та викладачі української літератури в Україні та закордонних навчальних закладах.

БІОГРАФІЯ

Павло Романюк – сучасний українсько-румунський поет, прозаїк, перекладач, член Спілки письменників Румунії (1990) та Національної спілки письменників України (1994), педагог, науковець, громадський діяч.

Народився 2 вересня 1953 року в українському селі Рона де Сус (Вишня Рівна) Марамороського повіту Румунії в селянській сім'ї. Закінчив місцеву восьмирічку (1968) та український відділ ліцею імені Драгоша Воде в місті Сигіт (1972). Після служби у війську (1972–1974) розпочав педагогічну діяльність учителем початкових класів у селі Репедя (Кривий) та викладачем української мови в рідному селі. Упродовж 1975–1979 років навчався на філологічному відділі (секція українська-російська мови) Бухарестського університету, після закінчення якого отримав посаду професора української мови в селі Русь-Поляна, де викладав до 1981 року, завідуючи кафедрою української мови. Від 1981 року й до сьогодні працює у Вишні Рівній: спочатку на посаді виховного директора й викладача української мови та музики (має музичну освіту по класу акордеон-гітара) та директора Будинку культури й бібліотекаря, наразі має перший ступінь професора. Закінчив аспірантуру Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича за спеціальністю українська література (2000).

Із юних літ збирає фольклор – пісні, легенди, казки; у ліцеї долучився до активної творчої діяльності, виступав на сцені як музикант і поет. Уперше опублікувався 1972 року – з віршем в українській бухарестській газеті «Новий Вік». 1976 року, будучи студентом, видав першу збірку поезій – «Замок перелітних птахів» (бухарестське видавництво для меншин «Критеріон»). Згодом у цьому видавництві побачили світ ще кілька книг митця: «Непорочність мовчання» (1978, поезії), «Неповернення» (1981, роман, премійований Товариством імені Івана Франка в Чикаго 1982), «Спектри» (1986, поезії), «Неспокій плинності» (1994, поезії), «Сорочка Несуса» (1997, роман-есе, румунський варіант – 2010), «Дзвони полудня» (1999, вибране, поезії). Також у творчому набутку письменника – «Елегії Заратустри» (2004, поезії, видавництво «Мустанг», румунський варіант – 2007), «Монолог в Пантеоні, або Райдуга над Стіксом» (2009, поезії, видавництво «РЧ Едіторіал»), «Червоні коні серця» (2013, поезії, видавництво «РЧ Едіторіал»).

П. Романюк переклав із румунської українською поезії Нікити Стенеску, Екіма Ванчі, з української румунською – Василя Махна. Його власні вірші перекладалися румунською, польською, англійською, німецькою, мадярською мовами, ввійшли до різних антологій, як-от: «Beyond tradition», An Antology of Modern Ukrainian Poetry in Diaspora; Canadian Institute of Ukrainian Studies and Ukrainian Studies and Research Endowments, University of Ottawa-Kiev, Toronto, Edmonton, Ottawa 1993; «Зерна», «Carpathian World», Jurnal of regional studies, history, literature and arts, Ujgorod, Ukraine, 2008; «Archeus», 2, revistă de artă, №№ 1–3, ianuarie-martie 1994; «Antologie literară», Editura didactică și pedagogică, 1999, București; Mica antologie a poezie ucraiene contemporane din Romania: Șt. Tcaciuc,

M. Mihailiuc, I. Covaci, V. Corsiuc, P. Romaniuc, I. Negriuc, în revista «Dzvin» (Clopotul), Lvov, Ucraina, (№ 8, 1997); «Naș Holos». Revistă literar-artistică a scriitorilor ucraineni din Romania (№№ 118–119, 122–123, 124, 125–126, 130, 131–132, 133–134, 135, 136, 139, 141, 147, 2006–2007); Revista social-culturală «Nașa Dumca» («Gândul Nostru»), Suceava, Anul I (№ 2–3 (4), 2006) тощо.

П. Романюк має досвід кореспондентської та редакторської роботи, він один із засновників Союзу українців Румунії (1990), активний учасник міжнародних наукових конференцій, симпозіумів.

Творчість літератора відзначено преміями: імені Івана Франка, 1982, Чикаго; Corona Carpatica – 2006, Ujgorod; імені Богдана Лепкого, 2008; імені Остапа Грицяя, 2009.

Філософсько-естетичні засади: архетип культурологічної світобудови творчості Павла Романюка

Сказати, що поезія Павла Романюка розкішна, пишна, заврунена, завітчана, вигойдана, ви-плекана – не сказати нічого. Вона жива, світла, несподівана, настояна на сонці і травах, на пахоцях чебрецю й гірської м'яти, на маминій колисковій і батьківській опришківській.

Гей-га! Заходьте до хати! Будемо гостювати на святі поетичного розмаю, де лише відстань душі вимірює несподівані піруети світанку й надвечір'я, де легіт верховин опускається на долоні марморського села хвилями світанкового плеса. Біжать із високих гір блискавиці слова, черкають гострими лезами піднебесся високого ранку, співають високу легенду про таїнство життя і смерті, кохання й радість, зустрічі й розлуки, про таїнство росяного надвечір'я і спрагу серпневого вечора, про...

У еретичному Євангелії Х. Борхеса сказано: «Бажаєш побачити те, що ще не бачили очі людські? Подивись на місяць. Хочеш почути те, що ще не чули вуха людські? Послухай голос птаха. Хочеш доторкнутись до того, до чого ще не торкались людські руки? Помацай землю. Істинно кажу, що Бог ще не створив світ». Кожного дня митець, відчуваючи «волення тисячі галактик», прилучається до творення світу. Він напоєний сонцем і світлом місяця, запахуций, як трава в росі, нестерпний, як бажання вийти на найвищу гору й оглянути таїну світу.

ДВІР ПІД ХМАРОЮ НЕБА

Ой за двором –
в серці –
хмара,
пісня крику –
біль-отара.
Серце неба –
думи-рої,
серця пташка,
у двобої,
пісню вітру завиває,
двором бродить
вічна кара:
жити-знати,
що вмирати
треба,
в вічність
йти за грати...
Ой за двором –
в душі трелі,
неба колір –
акварелі,
всі уяву
переносять
в двір під небом,
пензлем косять
з віри віру про надію,
в те що нам носить
лиш мрію,

про безсмертя
й воскресіння,
з цього тіла –
біле тління...
Ой за двором
в серці плуги
орють простір,
сіють туги...
Лиш за серцем двора
гори,
джаз-оркестр
і смерті море...
(П. Р., 5 серпня 2013)

Можливо, симфонія «ДВІР ПІД ХМАРОЮ НЕБА» найповніше показує нам прийоми, засоби творення поезії митцем, водночас демонструючи і життєвий хід подій письменникового життя, і зміщення в одному творі майже всіх тем та проблем, що турбують протягом життя, також поєднує-нашаровує екзистенційні, історіософські, інтимні мотиви; відображає прагнення й очікування поета в земному бутті, тим паче, що це, власне, є твір, який пишеться ввесь час. Тому звучить текст так могутньо і щиро. І, як краплина води відображає океан, так «ДВІР ПІД ХМАРОЮ НЕБА» відтворює художній світ Павла Романюка.

ЯМА У ОЦІ
Тіло спустили у яму
ока землі,
накрили тіло глини,
засіяли фіялки,
окропили слізьми,
мої два сини...
Вдарив грім
з глибин,
наповнений громом
моє око-тіло,
моє тіло-око,
що так далеко,
що так далеко...
Виросла осика
край мого зору,
сова заскиглила
коло мого двору –
двору-темне око,
око темне зору,
темно в горизонті,
в оці спить гітара,
та, що застигла
край ями-примара...
Темно в оці тіла,
сіро в оці зору,
сова прилетіла,
взяла в дзьоб
шум бору...
Грають сни-музики
в ополонці луга,
діти плачуть світом,
в небі плаче туга...
Яма в небі світу,
оком позіхає,

не тужить за мною,
самота карає,
сам ув своєму оці,
птах у крику долі,
рушили на спомин,
зелені тополі...
(П. Р., 5 серпня 2013)

«Щоб зрозуміти поета, треба піти в його край», – сказав колись Гете. Радше за все, ідеться про край поетового дитинства, що дає йому оберіг пам'яті на дорогу в широкий світ. Краєм дитинства, юності і зрілості Павла Романюка є Мароморщина (Румунія) з її тривкою етнокulturурою найзахіднішої (а може, й найдревнішої?) гілки українського роду.

ЛІТНІ ЧОРНО-БІЛІ ЕСКІЗИ

На вертольоті літа,
смерть загостила
на моє,
широко відкрите
вікно душі...
Я думав,
що то спізнілий лелека,
очі бачили,
що то чорний ворон
Кра...
Вертольот
і Кра,
синє око
і я,
той, що
біло-чорну смерть
тримає,
мов чорну лілею,
під ескізом
підвіконня душі...
Літня,
чорно-біла душа,
дзвін передсмертя
і Кра...
Пора.
(П. Р., 5 серпня 2013)

... Павло Романюк – на долонях великого Всесвіту зі своєю розхристаною й такою вразливою душею, відкритою усім вітрам і всім сонцям. Рає у слові, живе у слові. Він сам став Богом, володарем Високого Слова. Здається, що він дихає магією його, напоєного усіма запахущими карпатськими вітрами. Пише – як дихає. Живе у слові. І слово є його білим вітрилом, і золотою арфою. Сьогодні і ми минули. Майбутнім, пережитим і не пережитим раєм усіх пращурів, котрі визбирували кожен звук, кожне зеренце, ховали у пазуху, як найбільший скарб. Карпати – це не тільки діапазон фізичної природи української землі, а і її історичної пам'яті, діапазон української психоемоційності, ментальності. Це й розростання кореневої системи поетового світу.

ПТАХ-ЛІТО

Як буду літати
над цитаделями
потойбіччя, –
не думайте,
що то мої думи, –

то тільки крик
птаха-літо!..
(5 серпня 2013)

Як той птах, Павло Романюк ширяє на небокраї української й румунської літератури. Його душа, напоєна скарбами усього світу, пише золоту книгу сучасності. Більше того, саме ця душевна транспозиція, погляд із карпатського загір'я дали можливість поетові побачити український світ гостріше й пережити глибше, ніж це здебільше буває з призвичаєним до своїх, хоч яких фантастичних, місць людом.

КАСКАДИ ПІСНІ

Каскади пісні
сурмлять потоками.
Смереки йдуть їм
навздогін.
Камінь рушив увись,
думав
веселку зупинити,
щоби скелі не плакали
за її косою...

(П. Р., 5 серпня 2013 року)

У всякому разі жадоба й запал, із якими поет відкриває кожного разу і для себе, і для всього світу Україну – то високий архетип сучасного світовідчуття. А ще в цій поезії – велика любов до Бога, але така, у якій християнськість поєднується з язичницьким світовідчуттям, книжне слово проповідника найвищої любові й віра у Царство Боже корелюють із вічним і сокровенним знанням, з найглибиннішими архетипами культури, без яких людина не є людиною. Смысл іще буває сенсом, тобто смыслом відчутним. Тому й ніхто не визначить, де логіка смыслу, а де логіка чуття. Осмыслення дару – це наділення його смыслом чи відкриття смыслу в ньому?

Але вже входить у його поезію море – спершу як джерело небуденних вражень, а потім і як стихія позаособових викликів та коригуючий вектор національного покликання: український степ манить до моря, степова культура тяжіє до середземноморської. Починає звучати мотив історичної пам'яті, з'являються запитання до минулого задля його реконструкції та визначення.

АРФА

Взяв би я арфу вітру
і заграв,
бо дружив з морем,
над яким
розплелись струни
крайнеба... (П. Р.)

У світову всепроминальність болісно вписуються сюжети українських втрат. Така, здавалося б, проста, віковична печаль: втеча часу й сили, а за нею – страх зміни, втрати, зникання. Та все це ще й неодмінно пов'язане із відчуттям життя як найвеличнішої субстанції часу. Давні віки стають сув'яззю минулого і прийдешнього, срібною китицею злото-синіх хмар на овиді небокраю української душі.

У творчості Павла Романюка маємо живе й пульсуюче проявлення слова-як-сутності (значущими є і паузи-мовчання), слова, на якому тримається все (не ми творимо мову, а мова творить нас), бо:

ХОРАЛЬ

З пергаменту світла
впала перша тінь
мого первістка
монади,
з жбану потойбіччя
світла.
Летять

невидимі птахи
крізь і повз
мою
прозору матерію.
Регочуть протіберанці сонця
з ущелин
припам'ятті:
пір'я вогню
крилатого півня
з піднебесся
слова
ще не народжене,
гайвороном каркає
на межі,
між елементами –
там зліплюються чайки
примор'я,
кигичуть
на островах
хоралів сіяння.

(П. Р., 5 липня 2013 – село Вишня Рівна).

Українство у творчості Павла Романюка виступає вічною Атлантидою, до якої поет наближається у міфологемі свого тривання як до безкінечного абсолюту. Це той культурний символ, завдяки якому українська історія вписується в еллінсько-скіфський історично-культурний простір. Водночас це й символ минулості найвищих злетів людського духу, минулості, якої нікому не уникнути:

ДЕНЬ

Чорно-біла дама,
біло-чорний цвіт,
туги чорна рама,
райдужний зеніт.
Полуда із смутку
впала з веретена,
тінь, в чорнім закутку,
жовто спить, – зелена...
Шпилі світла роняць
по листові тиші,
тінь тополь, в нейронах,
танцює в спориші.
Чорно-біла дама,
біло-чорний цвіт,
туги чорна драма,
жовто-чорний цвіт (П. Р.)

Один із наскрізних мотивів Павла Романюка – протистояння пам'яті нестримному плинові часу. Він витворює архетип часової перспективи, своєрідної землі обітованої, до якої, як до абсолюту, має долетіти поетова душа. За гротеском історичних контамінацій – глибший план: взаємопідсвічування епох.

ПЛЯЖ

Сиджу
на пляжі візерунків
неба,
оголений,
мов мушля з звуку
моря потойбіччя.

Осторонь мого серця:
черешня,
заселена птахами,
капають твої сльози
звуки...
Сиджу співчутливий,
дозвільний,
єдиний,
на захмареній опорі:
пляжі черешневій...
Озираюсь:
пляж,
пляж,
пляж...
В післяобідну пору
сонце заломлює
чоло своє
набакир,
затінюючи дух
мого пляжу...
Ввечері
зірки,
в'ївшись
в тендітну шкіру
дівочих перс,
мерехкотять,
полонюючи
мою симфонію
синіх очей...
Піски думок...
Озорений пляж,
джаз,
червоне вино
літа
бурштиниться
в ополонці зору... (П. Р.)

Не тільки минуле озивається в сучасному, а й сучасне кидає свій погляд на минуле. Поет увесь час у своїх медитаціях звертається до якоїсь неясної, неперсоналізованої (для читача), «стоїмної» коханої, ніби закликаючи її у свідки своїх переживань, а власне, переносючи з нею разом, – і це надає його візіям та ювеналіадам знаку правдешності й інтимності. Ця таємнича Беатріче мандрує у поезії Павла Романюка зі стоїчною мужністю та шляхетною вишуканістю. «Шевченківська» енергетична зарядженість поезій Павла Романюка створює свою міфологему наближення до вічного абсолюту, істини як духовної субстанції. Його поетичні тексти насичені – в режимі рухливої дистанції – фактами історії та культури, що створюють інтелектуальну напруженість, яка розряджається пружною афористичністю поетичної мови.

Павло Романюк видобуває свій голос наче із надр прадавньої історії. Побратим Ігор Римарук вторить йому: *Старим обрусом столу не застелим – помислимо... і спалим, перед тим процитувавши голосом веселим, що навіть дим солодкий. Навіть дим...* (І. Р.)

Міфологемний світ творчості Василя Герасим'юка і Павла Романюка: парадигма творчої взаємодії

Кінець ХХ – початок ХХІ століття у світовій літературі позначився домінуванням метафоричної поезії, у якій на перший план літературного тексту виходить внутрішній світ ліричного героя, його

намагання переосмислити реалії об'єктивної дійсності, відбувається на рівні інтуїтивного мислення пошук виходу із кризової суспільно-громадської ситуації.

Міф починається тоді, коли творча свідомість митця виходить не з подібності об'єктів світу, що позначаються в художньому творі, а з їхнього дійсного споріднення. До представників міфологічної школи в сучасній літературі слід віднести Ігоря Римарука, Василя Герасим'юка, Тараса Федюка, Павла Романюка та ін. У цих поезіях живе водночас і прагнення осмислення світу, і пошуки свого місця у вічному кругоплині часотривання, і намагання поєднати своїм духовним проривом розірвані шматки часу, і намагання захистити світ від несподіваної катастрофи.

Дерево тремо об дерево,
доки не народиться вона.
Вона помирає тільки раз,
тому бережемо її.
Ми знову виведем наші отари на наші гори
і за древнім полонинським звичаєм
проженемо крізь неї –
щоби ніяка пошесть не напала,
щоби жоден хижак не внадився,
щоби громи із блискавками не розігнали,
щоби підступний гад вим'я не виссав,
щоби злий дух у провалля не завів.
(Василь Герасим'юк)

ПЛАЧ

Плачуть зорі,
плачуть сльози,
плачуть риби,
плачуть лози,
плачуть нулі,
плачуть рози –
і фіалки весняні,
плаче олово й залізо,
плачуть глеки глиняні,
плачуть амфори і труни,
плачуть цвяхи,
 списи,
 руни –
 і Голгофи,
 і верба,
ще й Тріяда молода, –
вже заплакане й Весілля
повертання в самоЯ,
плаче Атом і Змія!
(Павло Романюк)

Крім ліричного героя, у ліриці Василя Герасим'юка і Павла Романюка є автор-оповідач і власне автор. С. Бройтман називає це ліричним «я», що не збігається з ліричним героєм. У творах з автором-оповідачем для лірики характерна ціннісна експресія, що відбивається через позасуб'єктивні форми авторської свідомості: висловлювання належать третій особі, а суб'єкт мови граматично не виражений.

Ми бережемо живу ватру.
Ми заледве не стали отарою
на високім пасовиську.
Але коли ми навіть, як отара,
пройдемо крізь неї,
тоді дамо іншим дорогу до Сінаю.
Нас оберігає жива ватра,
але ми добре знаємо,

що кого жде
на високім пасовиську.
(Василь Герасим'юк)

ВИР
Розперезаний вир
у ірії небосхилу
і дзбан пристрасті,
і хлюпотіння
райдужних кольорів маків
на підвіконні
моєї пам'яті
про тебе,
де
переповнений зойк радості
зривається з гніздечка,
а
пір'їнодзвонна ластівка
падає сльозою в невід:
вечірнє павутиння,
огорнена луна.

(Павло Романюк)

Власне, сучасна міфологічна література, сучасне мистецтво дозволяють формувати не лише змістово-інформаційне поняття про те чи інше явище, а найголовніше – мисленнєво-оформлювальне, тому при укладенні програм пропонується стильовий принцип на основі вільного вибору текстів для ознайомлення за стильовими чи ще якимись іншими спорідненими явищами, відійшовши від схематизму в дидактиці.

Василь Герасим'юк та Павло Романюк є одними з найяскравіших представників сучасного поетичного мистецтва. Кожна їхня книжка – особлива поезія. Естетичною особливістю поезики є історична асоціативність мислення.

За переконаннями Ніли Зборовської, література як вияв сучасного мистецтва й сучасного буття нації несе в собі збереження коду духовного буття, тому звернення до її осмисленого вивчення як проблеми гуманітарної підготовки студентів технічних університетів має багатогранне значення.

Пабло Пікассо наголошував: «Немудрий художник, якщо він має тільки очі, або музикант, якщо він має тільки вуха. Художник – це одночасно і політична особа, яка постійно живе потрясіннями, сумними чи радісними, на які він кожен раз повинен давати відповідь. Як можна не відчувати цікавості до інших людей і вважати своїм достоїнством спокійну байдужість, відособлення себе від життя, яке так багатогранно відкривається перед нами. Мистецтво – зброя для атаки і перемоги»¹.

Інтернет-газета «Молодий буковинець» розповідає: «... з'ява В. Герасим'юка в літературі на початку 70-х років минулого століття ознаменувала нові віяння в поезії, де переважали не романтичні оспівування карпатської краси, а суворий погляд на історію рідної Гуцульщини. Уже перша збірка «Смереки» пахла... віковими болями та трагедіями краю, де народилося опришківство... де в 50-х роках минулого століття горами нишпорили «заготівельники» гуцульських душ, вивозячи в сибіри всіх, хто не корився поневолювачам».

Павло Романюк, як і його побратим по перу Василь Герасим'юк, поєднує високий інтелектуалізм із міфологією, рельєфно випуклим художнім мисленням. Як стверджує Любов Василик, «П. Романюкові відводиться роль найбільш «радикального» експериментатора в українській поезії Румунії. Проаналізовано сюрреалістичні впливи в його художній практиці, зокрема вербалізацію підсвідомого та занурення в аксіологічне поле мовлення, експерименти у мові, визначено рівень поетового метафоризму як «вищу алгебру метафор» (за Ортегою-і-Гассетом), акцентується увага на дотичних лініях експерименту П. Романюка та естетичних концепцій У. Еко (відкритий текст), Т. С. Еліота (межі поетичної свідомості), Я. Мукаржовського (порушення літературних норм у тексті). Підкреслюється, що П. Романюк дав зразки сміливого творчого пошуку, його поезія, викликаючи різні відгуки, оновлювала літературний процес, стимулюючи пошук художньої істини».

В. Герасим'юк – поетичне надбання доби постмодернізму, коли відомі фольклорні, літературні образи переосмислюються по-новому. Жива ватра – це живий вогонь, що добувають первісним

¹ Пікассо П. С веком наравне. Москва, 1990. С. 5.

способом – тертям дерева об дерево. Для гуцулів – жителів Карпат – худоба, вівці – це і робота, і добробут, і майже члени родини. Коли на літо їх відганяють на високогірні луки – полонини, то освячують вогнем. Автор закликає не стати отарою, пройти очищення полум'ям, щоб досягти «Сінаю». «Поетом приємно бути хоч би тому, Що поезія – мстива», – стверджує Василь Герасим'юк. «Поезія є живою ватрою в духовному житті світу». Поети намагаються створити портрети сучасника й сучасності. Їхні твори реальні, етичні й водночас символічні. Це досягається незвичною формою, яку Юрій Ковалів створює поєднанням численних ілюзій (літературних, історичних, культурних) та символів, що поет використовує для вираження відчаю, відчуженості між людьми. Вічні питання, що постають перед нами, не можуть знайти відповідей через моральну, духовну вичерпаність сучасної цивілізації. Їхні вірші пройняті гіркотою іронії та інтелектуалізмом, прослідковують кровний зв'язок людини з рідною землею, краєм батьків і дідів, ведуть мову про ті духовні набутки, що витримали випробування історичним часом і сьогоднішнім днем.

За нашу днину я тобі віддам
ці гори, ці черешні між лісами.
Вони тремтять, вони цвітуть між нами,
й це може називатися життям
у царстві божім. Хай – єдина мить.
Один лиш подих. Крок лише єдиний.
Неізречений черешневий іній
над небесами темними тремтить!

(Василь Герасим'юк)

Саме культурологія більше, ніж будь-яка інша сфера внутрішнього світу, забезпечує соціальну стійкість системи відносин людини й суспільства, людини й інших людей, вона також ефективно впливає на формування свідомості, самосвідомості, соціально-професійних якостей студента технічного університету. Василь Дмитрович Герасим'юк створив у своїй поезії власну абетку символів, вичитавши їх у чотирьох стихіях. Стихія повітря – це там, де перебуває поет, це наш теперішній час. Слово – теж стихія, поезія – спільна мова минулого й майбутнього. Абетка символів В. Герасим'юка: Віра, Характер, Вірші, Мова, Мати, Світогляд, Стихія, Авторитет. Поет наголошує: «Реакція на вірш має бути на сенсорному рівні, а якщо такої реакції нема, то все інше не має сенсу. Можна вірші розшифровувати при бажанні. А ні – то сприймайте мою збірку на інтуїтивному рівні».

Василь Махно у статті «Про поезію Павла Романюка...» наголошує: «У художньому процесі 80–90-х років привертає увагу творчість П. Романюка. Підкреслюється національна специфіка поетового модерну, споріднена з неофольклорною традицією в ранньоукраїнському модернізмі, з творчістю сучасної київської школи поезії. Генеза поетового фольклоризму виводиться з анімістичного світогляду його Гуцульщини, її багатой етнографії та пісенності, що інтегруються в модерний твір. Обстоюється положення про фольклоризм як прикметну рису модернізму в літературі переважно «молодих» націй, простежуються різні рівні рецепції автором фольклорного матеріалу (стилізація, ремінісценція, алюзія), аналізується пантеїзм його художнього світу, споріднений не лише з українським, а й з румунським фольклором. Підкреслюється широкий культурософський синтез, актуалізація різних художньо-культурних пластів, їхня індивідуальна авторська рецепція».

Культурологія освіти є одним з основних чинників гуманізації суспільства, оскільки через систему освіти забезпечується процес соціалізації, професіоналізації індивіда, і саме в цій структурі він засвоює норми, правила та цінності духовної культури суспільства.

Модернізація освіти спонукає звернути серйозну увагу на гуманітарно-культурологічні підходи в підготовці до життя молоді, на розвиток молодих людей як суб'єктів не лише професійної, а й гуманітарної культури суспільства.

Якісні зміни у розвитку сучасного мистецтва, як основного фундаменту для гуманітаризації студентів технічних університетів, змушують по-новому подивитися на дидактичні можливості цих духовних явищ суспільства. Василь Герасим'юк наголошує: «... я лише з'ясовую проблеми світогляду: адже завжди треба на щось опиратися. У творчості я стикаюсь з верхнім світом, заповітом... В загальному тут йдеться про гуцульський симбіоз язичництва і християнства.

Ці ветхозаветні навіть не сюжети, а схеми я пропускав через своє сприйняття, відчуття».

Змальовуючи глибинну єдність свого ліричного героя з людьми, звичаями, природою гуцульського краю, Герасим'юк утверджує думку про особливу роль, яку в житті кожного відіграє мала батьківщина. Нерозривний зв'язок із родовою традицією зовсім не заважає йому вільно почуватися у світовій культурі. Звертаючись до світових образів та мотивів, поет оригінально й художньо пере-

конливо розкриває їх нові грані в національному духовному контексті. У даному художньому аспекті його творчість переплетена із творчістю Павла Романюка.

Василь Махно наголошує: «Мабуть, справедливим буде твердження, що Романюкові вірші в контексті української поезії виділяються тією незаперечною особливістю, яка виявляється у тому, що поет постійно перебуває у двомовній та двокультурній ситуації, а те, що це накладає на нього певен відбиток, сумніву, здається, не підлягає. І тут усе-таки варто згадати румунську поезію, котра мала вплив – прямий чи опосередкований, – на Павла Романюка: дещо іншим виміром поетики та інакшими діалогами, аніж тими, котрі присутні в українській поезії. До слова, румунські автори завдячують приналежністю до західної культури через посередництво французької, італійської чи іспанської культур та літератур, тому про цю обставину, котра також присутня у Романюковому поетичному світобаченні, не варто забувати. Невипадково, пишучи про Нікіту Стенеску, я шукав паралелі чи відповідники в українській поезії, знаходячи їх у віршах Антонича і київської школи, ця подібність радше концептуальна, себто спільним є хіба що спосіб бачення світу і себе, але відмінність у поетиці та версифікаційній техніці суттєва. Що ж до віршів Романюка, то переплетення різних елементів – від філософських та релігійних понять до місцевого фольклору та його незмінних символів, від блискавичних метафор (часто парадоксальних) аж до простоти вислову творить враження досить широкого діапазону, інколи часто суперечливого, однак в авторському виконанні, мабуть, логічного та вмотивованого. Попри використання відповідної символіки і знакових елементів з історії, Біблії, східних релігій, Павло Романюк вельми вдало, з елегантною врівноваженістю використовує сучасну лексику, котра, як контраст, творить якийсь надто живий і неповторний поетичний вислів. У будь-якому випадку поезія Романюка – це все те ж балансування поміж життям і смертю, поміж дитячою наївністю і неминучістю призначення, поміж видимою реальністю і метафізикою, поміж внутрішнім світом та зовнішньою предметністю. Мабуть, внаслідок цього його поетична структура переповнена енергетикою дії та подій, постійним переінакшенням станів ліричного суб'єкта, його постійною змінністю, плінністю, невловимістю. Інколи це нервові перетривання, перетворення світу у поетичний текст імпресіоністично недовершене, рване, фрагментарне, але зворушливе, наче пританцювання щасливого шаленця.

«... в шуканні Царя у сандалях – із небес
ізкроєних
із копита вогню,
із вітру
й блискавки
монад,
розчеплених
на впаутинену паву:
мій порох впав,
а я не упаду!...»

– каже поет, наче пропонує нам також це зробити, «летіти на сполох див», бо тільки цей вихід може дозволити прочитати вірші Павла Романюка адекватно. Отож, проблукавши разом з поетом «в шуканні царя у сандалях», тими лабіринтами слів, які він нам промовив, виходимо із враженням магії: у тому уявному царстві усе незвичне – від предметів та символів до обставин їхнього існування. Безумовно, що Павло Романюк, творячи свою енциклопедію видінь та снів, переносить, нас, читачів, в іншу якість буття та світоіснування».

Сучасний студент потребує емоційного зацікавлення в пізнанні цих явищ. Більше того, інноваційне використання окремих предметів гуманітарного циклу буде корисним не лише для особистісного виховання студента, а і для активізації мисленнєвої діяльності, пошуків внутрішніх ресурсів для ефективного навчання, а згодом і для продуктивної праці.

Як історичний досвід, так і практика сучасного життя показує, що часто ми маємо синтез творчості технічної й математичної в одній особі. Досить згадати імена відомих професорів-математиків, біологів, лісівників Миколи Дроня, Василя Чабана, Василя Рябчука, Лесі Матешук, Ореста Гаврилів, які є провідними фахівцями у своїй галузі знань, але в їхньому доробку є й добрі художні тексти. Гадаємо, що цей феномен невтомної людської діяльності потребує не лише наукового осмислення, а й мусить бути використаний у педагогічній інноваційній практиці.

Є потреба узагальнення змісту, засобів та форм організації творчого культурологічного мислення як основи досягнень у технічних галузях знань; тут потрібно враховувати всю складність

розумових дій і операцій студента в процесі пошуку розв'язку завдань у технічних галузях; спрямовувати навчальні дії студентів не лише на розгляд окремо взятого, вирваного з контексту технічного завдання, а й бачити його у широкому узагальнюючому спектрі.

У даному випадку зміст і структура методики культурологічної підготовки студентів технічних університетів повинні зазнати якісних змін, щоб шляхом культурологічного підходу підсилити розвиток інтересу студента до технічно-творчої діяльності, а також активізувати його навчально-пізнавальну діяльність. Важливу роль у даному напрямку відіграє увага до глибин художньої творчості у її світовому вимірі.

Василь Герасим'юк, наголошуючи на творенні людського характеру, стверджує: «Мої гуцульські вірші значною мірою зумовлені особливостями характеру: я не можу повірити собі, поки не відчую прямого зрощення тексту з реальністю. У мене все реальне. У мене немає жодної вигадки, а моя фантазія починає працювати лише після зіткнення до реальності».

У творчій манері Василя Герасим'юка та Павла Романюка відчувається бажання поєднати досвід духовного життя українського народу із загальнолюдськими культурними надбаннями. Поезії митців засвідчують його значний інтелектуальний потенціал, схильність до філософських роздумів.

Професор Торонтського університету Данило Гусар Струк у рецензії на другу збірку Павла Романюка «Непорочність мовчання» (1978), зауважив, що поет «звертається до теми буття, народження й існування – не тільки людини, але й речей та слів... це ліричні спостереження дуже чулого поетового «я». У поетіці Романюка чітко простежуються дві, на мій погляд, головні образотворчі тенденції: 1) абстрактні та універсальні символи, знаки, коди, імена зі світової історії, релігії, філософії, культури; 2) символи, предмети, образи, що походять із марамороського пейзажу, світу поетового дитинства, що проривається в його поетичні тексти фольклорною символікою та музикою.

МАКИ СЕРЦЯ

Вечір, – мов чорниця.

Вже зійшла зірниця.

– Знай! Любов до тебе чиста,

Мов водиця.

Серце твоє знає,

Хто тебе кохає,

Ти ж приходиш здалека,

Душа так палає!

Будемо з тобою,

Мов квітка з росюю,

Танок ранку ждати,

Щоб злитись з красою,

Нас сонце зігріє,

Мак в серці доспіє,

Засяє між нами

Й повік не змарніє!

Ждала, ждала, хлопця ждала,

Він прийшов на стежку,

Де їх доля звала.

(Павло Романюк)

* * *

До яблуні прийшла вона під ранок

і на коліна впала

й не дістала

коліними землю.

Дівчина не впала –

не дав, –

немов хотів підвести, –

зашморг.

І дерево дрижить під небесами,

і дівчину гойдає.

Біля мами
лягти вона хотіла. І до мами
в повітрі добігала вже...
над нами.
Ми й поминальнийвиліпили пряник,
щоб не забути,
як ми розгойдали,
щоб не забути,
як ми відрізали
невісту, доколисану під ранок.
(Василь Герасим'юк)

Є потреба створення динамічно та ефективно діючої педагогічної системи культурологічної підготовки студентів технічних університетів. Під час засвоєння та передачі знань за умов переорієнтації освіти від пояснювально-ілюстративних аспектів у навчанні до розвитку творчої особистості студента. Важливо створити психолого-педагогічну систему гуманітарної підготовки навчальних технічних завдань і раціональну методику впровадження її до навчального-виховного процесу.

Пропоновані нами інноваційні курси «Мистецтво ділового спілкування», «Сучасне мистецтво», «Сучасна українська література», «Українська мова за професійним спрямування», «Українська мова як іноземна» за своєї суттю є інтеграційними. Вони вбирають найновіший досвід досягнень у відповідній галузі; ці набутки дозволять студентам максимально самостійно осмислювати мистецькі явища, що є хорошою базою для людського спілкування, в т. ч. і ділового. Синтез досягнень світової літератури допоможе студентам подивитися на явища культурології як надзвичайно необхідні у процесі становлення світогляду студентів ВНЗ.

Практичний матеріал, що ляже в основу цих курсів, буде базовою фундаментальною основою і для проведення виховних заходів у технічному університеті.

Як показує досвід, діалектичне поєднання навчання та виховання створює основу для ґрунтового засвоєння фундаментальних знань студентами технічних університетів.

Відомий культуролог зі світовим іменем Степан Ткачук у статті «Корні з-під серця Павла Романюка» наголошує: «Перегортаючи численні критичні статті, написані протягом років видатними літературними критиками, як з Румунії, України, так і з діаспори: Михайлом Михайлюком, Миколою Корсюком, Магдалиною Ласло-Куцюк, Богданом Бойчуком, Данилом Гусарем-Струком, Степаном Ткачуком та іншими, з них виходить, що Павло Романюк не простий працівник на літературній ниві поезії, а таки її хазяїн... Про це свідчать і збірки поезій, які належать його перу: «Замок перелітних птахів» (1976), «Непорочність мовчання» (1978), «Спектри» (1984), «Неспокій плинності» (1993), «Дзвони полудня» (1999), «Елегії Заратустри» (2004), а також романи «Неповернення» (1981), – відмічений Товариством ім. І.Франка в Чикаго (США, 1982), та «Сороча Несуса» (1997). Окрім українських публікацій Румунії та літературних журналів України («Всесвіт», «Дзвін» та ін.), поезія та коротка проза Павла Романюка друкувалися в «Нашому слові» (Варшава), журналі «Дукля» (Пряшів, Словаччина), «Вищі українські студії» (Торонто, Канада), «Поza традиції» (Торонто), «Зерна» (Цвікау, Німеччина), «Українське слово» (Париж). Як бачимо, його модерну сюрреалістичну поезію Захід друкує, а читають її ті кола, які розуміють символи, шифрування і глибину думки, передану через слово як таке, але вагоме у формуванні світогляду модерної людини XXI століття. Тому й не дивно, що я, як «молодий» письменник-журналіст, став розглядати поступовий ріст поета, беручи – як мотто – його ж мотто-слова з першої збірки віршів «Замок перелітних птахів»:

«Я – знак,
зарубаний
долотом часу,
на початку дороги,
в безмежному полі!..»

І правда, що Павло Романюк знаходиться завжди в пошуках нових доріг в поезії... Тому він виносить з глибин своєї думки нові й нові шокуючі поетичні рефлексії, бо «у грудях Павла Романюка грає орган часу, а не б'ється-тіпається людське серце. Він належить до поетів, що народжуються, живуть і стуляють очі тільки в світі тайни, а їх злети і падіння може розгадати тільки той, хто вмів

читати в їх очах саме тоді, коли на їх денцях плачуть чи сміються свічі, насукані з радості і смутку, супроводжуючи наші душі, що шукають край дитинства, і той ірїй, звідки починає свій пасторальний танок кожна весна, куди прямують тільки Чумацьким шляхом ті зоряниці, що знають на чім світ стоїть», – закарбував у своєму «Слові про побратимів».

Не біжи так, хлопчику, полонинськими стежечками,
Бо окревавиш ніжку...
Не слухає хлопчик – біжить щораз стрімкіше...
Не заходи, легінику, у студену водицю,
Бо потягне-понесе тебе вир – у прірву...
Не слухає легіник – перебрєдає найстрімкіший вир.
Не іди, опришку, у темний ліс проти ночі...
Не слухає муж, бо чекають друзі-побратими.
Обніматиме яблуню у саду, вдихатиме пахощі сїна,
Аби встигнути вдосвіта одне-єдине:
Вигонити страх – зі своєї душі, із моєї, із нашої...
(Марія Маткобожик про творчий
архетип Василя Герасим'юка)

Його талант має яскраво виражений епічний характер: ідучи від враження, рефлексії, духовного потрясіння, В. Герасим'юк прагне концептуально завершеної картини світу, незалежно від формальних масштабів твору. Це може бути й розлогий вірш («Старий завіт»), а може бути й мініатюра, що не відмінняє головного – епічної широти поетичного змісту. Як у даному образі понищеного отчого краю, оплаканого людьми й свічками, але ще живого своєю гуманною, миролюбною етичністю, – може, тільки тим уже живого:

– Що таке, мамо, Космач?
Скільки присілків у нього?
– Сину, це материн плач.
В неї нема нікого.
– Хто його, мамо, зіткав?
Звідки воскової плити?
– Сину, це з жовтих отав.
Бог не велів їх косити².

Одна зі збірок Василя Герасим'юка називається «Діти трепети». Трепета (осика на Гуцульщині) є символом страху. Позбутися його – ось найважливіша заповідь, що встала перед народом, якого морили голодом, косили війнами, затуркували тупими барабанними словами майже упродовж століття.

Коли праліс поліг,
А молодого лісу ще не було,
Великий зруб страшно зіяв між горами
І здавався бездонним проваллям...³

Так образно описує суспільний стан свідомості Василь Герасим'юк у поезії «Молодий ліс». Та глухе провалля поступово зростає травною, згодом – кущами ожини, малини, суниці, чорниці, що ховала «під собою нічний страх і бездонне дно». Сільські жінки й молодіці йдуть до лісу, ведуть за руки дітей, аби наповнити порожні кошелі цією дивовижною ягодою. Село завмирає до ночі. А ввечері з'являються поважні заготівельники.

І вперше з села вивозили не людей, а повні діжки ягід (с. 103).

² Історія української літератури ХХ століття. Київ, 1998. Кн. друга. С. 101.

³ Герасим'юк Василь. Діти трепети. Київ, 1991. С. 102. Тут і далі при посиланні на цю книгу у дужках вказуватиметься лише сторінка.

За конкретним життєвим малюнком у Василя Герасим'юка приховано цілий алегоричний підтекст. Звичайний ескіз, де мало би розповідатися про збір лісових ягід, перетворюється на алегорію-символ. Затягається травою-ягодами зруб – символ поступового пробудження народу. Жінки з дітьми збирають ці ягоди. А де чоловіки – запитуємо. Чоловік – це воїн, борець, охоронець. Не чоловічих це рук справа – збір ягід. І, крім того, можливо, він загинув, так, як ці молоді й міцні дерева, що росли на місці зрубу.

Пробудження народу розпочинається з одухотвореної щоденної жіночої праці, що сходить жовтогарячими півниками в пахучому вишитті; дурманливими пахощами коріння, зілля, чебрецю, м'яти із маминої печі; словами простої співанки, у яких промовляють гори й полонини; у дитячій купелі, де кожна мати вичакловує для дитини долю.

Конкретний життєвий малюнок перестає бути звичайною зарисовкою – як і на картинах його побратима за мистецьким почерком та однодумця за художнім змістом Романа Безпалківа – набуває філософського звучання. Поруч, як у гуцульській легенді чи співанці, встають таємничі мотиви. Весільна дощана підлога, настелена на місці зрубу, маленький хлопчик (юнак), який намагається крізь шпарину в дошках розгледіти траву, де колись з мамою рвав ожину; ноги, що самі просяться до танцю... Якась невидима містична сила підносить дитину над землею, несе на крилах уяви (чи мрії, чи передчуття), і в останній момент польоту він ще встигає побачити, як падають молоді дерева, а інші – ходять, рвуть ягоди, сміються, співають... Остання фраза поезії – як удар гонга, як перший цвях у домовині на цвинтарі, як засторога біди. Ждуть заготівельників – виписано графічно, повільними літерами, що далеко відбігли одна від одної. Передчуття лиха – і наша безпечність. Крила біди – і наша знетямленість. Безодня смутку – і наша байдужість. Антитеза присутня не у словесному виразі, а в самій тканині твору, у недомовленості, що кричить сильніше від дзвонів.

Так поруч і вживаються у поезії Василя Герасим'юка дві вражаючі лінії: пересторога, гарячкове термосіння людей за плечі – з проханням, вимогою, закликом – прокинутися і – притча, замовляння, вичакловування народної долі за допомогою магічного слова.

Картина його поезій нерідко побудовані на містично-епічному сюжеті, що ніколи не можна розшифрувати однозначно, бо це значною мірою збіднить художню палітру твору.

Ми на камінь поклали мечі
і в ріці наших коней купали,
а чужинці прийшли уночі
і на березі табором стали.
Ми ховались у хвилях сумних,
перша хвиля голодного війська.
Ми шукали старий оберіг,
нас шукала
зневага чужинська.
Виглядали дружину з імлі,
а діждались чужої навали.
Ми не винні, що зайди прийшли
і на березі табором стали.
Ми не ждали хвали чи хули
і погібелі злої сьогодні –
не по славу чужинці прийшли,
не по голови першої сотні.
Ми на камінь поклали щити
і в ріці своїх коней купали.
Нам сьогодні отут полягти.
Ми сьогодні чужинців не ждали (с. 115).

Вірш – прозорий, як дитяча сльоза. Вірш-пересторога, де легкий (за фоном оповіді) смуток переростає в трагічну хвилю. Безпечність, безоглядність стає причиною (пересторогою) для кожного, хто забуває, що шлях до волі лежить лише через боротьбу. Інертність, безвольність, романтична залюбленість стають для нації у вирішальну хвилину фатальними. Віддаємо зброю, сподіваємося на світову справедливість, мрійливо чекаємо на допомогу, у душі поети й романтики, ми купаємо в ріці коней. Народ, який не навчився перемагати, а вмів лише мужньо помирати. Василь Герасим'юк не оспівує «героїчну» смерть першої сотні – йому сумно й гірко, бо народ, який ще не здобув перемоги,

не має права класти на камінь мечі. Мінорність поезії межує з невимовним трагізмом і смутком. Автор хоче знайти (і не знаходить!) у нинішньому нашому бутті силу переможця, бо для того, щоб навчитися перемагати, потрібно встати з колін, перестати бути рабом. А це непросто, коли тебе вбивали протягом багатьох століть. Коли ти ішов на плаху з тими, невинно убієними, замученими, уполіудженними вже багато-багато разів.

Вірші Василя Герасим'юка потрібно відчитувати на рівні відчуття, дотику, ілюзії. У цій трагічно-епічній картині напружено чекаєш; яку крапку поставить автор у кінці оповіді. І нарешті знаходиш –

Притулилась до неба вода,
В небесах наших коней гойдає... (с. 115).

Ми перейшли в інший вимір. Порубані, знівечені, потяті – повертаємося до нащадків купальськими вогнями, тінями забутих предків, хвилями високої води, у якій полощуться наші страждаючі душі, аби загасити пекельний вогонь, котрий їх мучить упродовж багатьох століть. Бо скільки разів в історії ми втратили свій шанс на перемогу. Втратили, а доля давала нам новий шанс, і ми його наївно протринькували.

І з'явилась лисиця руда
з-поміж хмар
на північному краї (с. 115).

Образ захисника нації у творчості Василя Герасим'юка знаходить втілення в подібні давньо-руського воїна, безсмертного опришка, січового стрільця, вояка УПА... Поет уникає буквалістичного опису – він виводить внутрішню суть героя, за якою відчитуємо апокаліпсис боротьби цілого народу.

Не зло і не зламане в хаці крило
хитнули у вірі,
а те, що піднесло, а потім пішло
морозом по шкірі.
Хай програно бій, наступив супостат
на груди ногою,
а пам'ять стоїть, як останній солдат, –
не кидає зброю (с. 91).

Поезії Павла Романюка та Василя Герасим'юка – немов філософські трактати у віршах — наближать кожного читача до відкриття власних неповторних істин. Поети не просто висловлюють почуття, описують певні історичні події тощо, але ставлять досить складні питання, на які й намагаються самотужки знайти відповідь чи принаймні окреслити шлях пошуку цієї відповіді. Читач сам не помічає, як залучається до філософських пошуків, аналізує та розмірковує разом із автором, ставлячи і собі глобальні питання, шукаючи та розчаровуючись і знов шукаючи власної істини...

Експериментуючи, шукаючи нові форми виразу, Павло Романюк, хворіючи на хмари й на зірки, карбує слово за словом по всій своїй звивистій дорозі, виводячи його «на поромі просвітлення»:

«я став хворим на хмари,
я став хворим на зірки,
з неба внутрішнього,
порепаного серця,
безкровного,
але – все в крові,
розіп'ятого... »

– сповідається у своїй новій збірці «Червоні коні серця» Павло Романюк, а його коні, це –

«червоні коні,
стрибаючи пливають,
мов вітер,
в настінній іконі,

їржуть, що аж небо гуркоче,
а в серці лошатки
травицю життя
і
тайну невпалої зірки
трамваї блискучі
жують,
ще й в душу тихо гнуть,
ой коні-трамваї!
червоні ой коні! –
дитинство й розлуки
лишіть на припоні!,
бо ангел вечірній
плаче в небосклоні!»

Поезія Павла Романюка, глибока як вечірнє, безхмарне синьорівнянське небо, що дякує сонцеві за казковий день, у якому «... надлітають хмари з кіньми», вона завжди пахне розквітлим садами, васильком і батьківським порогом... у ній плачуть тополі, коли жоржина смутку проходить вулицями мислей, у ній Тарас і Довбуш різьблять словом одвічну смереку людського смеркання... У ній поет Павло Романюк, побратавшись з «червоними кіньми», летить «вітровим опришком», щоб помститися часові за незагоєні батьківські рани, за ненаписані легенди, за неспівані пісні... стоїть чумаком серед шляху життя й небо руками підпирає, і раз у раз вигукує: «Подорожні! Дивіться в мої очі!»

Поезія Павла Романюка – це шум тополь і осик біля рідних воріт, дзюрчання струмка Шепу-ського, що протікає коло батьківської хати, пісні копальників та женців на нивах, музика на весіллях, танець дощу на даху, барвисто-райдужні кольори трав, яблук, груш, запах винограду, літній грім, веселка на крайнебі, – усе, що закарбувалось у пам'яті русявого хлопчика з ровенськими очима.

Павла Романюка постійно турбує основне питання існування: життя і смерть, а це все міститься в легендах, казках, баладах.

Смерть без життя не має місця у слові. «Але переборовши смерть, ми б стали неіснуючими. Бо життя – це боротьба. Бо світ стоїть на протилежностях, на таїнах. А людина, якби й жила 300 років, як крук, все одно була б незадоволеною. Своє незадоволення вона передає в основному у пісні, що має тимчасове задоволення», – сказав поет в одному зі своїх інтерв'ю. Велике проходження, таїна сфери, у якій ми живемо, якій радіємо і в той же час сумуємо, шукаємо нашу сутність на землі, роль усього навколишнього в нашому житті, шукання Бога в самому собі, зіставлення двох світів, двох полюсів життя – усе це основна тематика поетичних творів Павла Романюка, те, що спонукує його до поезії. «Питання загострюється тоді, коли втрачаєш рідних, першу чи другу любов. Жаль за втраченим дає поштовх до роздумів. А головне – неспокій, непорозуміння із самим собою. Елементи, які складають видиме, інколи стають невидимими. Тоді поштовх іде з середини себе як поета без твого дозволу чи питаючи в тебе. Він, поштовх, просто йде! Тоді поезія сама виливається на папір», – зізнається поет, в якого поглиблений філософський підхід до всього, що лягає йому на душу й перо, нібито відчуває свій борг перед минулим і майбутнім, перед усім на світі сущим, – високими осиками й низенькими прадідівськими хатками, шелестінням тополь і сміхом весільної скрипки, бо й сам, не раз взявши в руки гітару чи акордеон, заграє на щастя закоханим.

Павлові Романюку перейти від рівнянської коломийки «Закувала зазулечка» до постмодерної поезії як рукою подати, бо постмодернізм, на думку поета, – це етап нового світу не тільки в поезії, а і в музиці, танцях, навіть у хорі і в мові, в живопису та скульптурі. «Вогники модернізму вже давно були запалені «досвітніми огнями» Лесі Українки, а тепер уже горять по всьому світові, як революції – тобто еволюції, модерн-пост, тобто жити й творити якимось інакше: видумуючи не тільки роль атому, а й слова, виразу, душу з середини людини, пробудивши її для нового життя. Ще колись-то Ш. Бодлер сказав: «Опишіть мені червоні поля, червоні яблуні», тобто хотів, щоб поет увійшов у контрасти невидимого. А зараз такого роду символів повен світ: і в архітектурі Америки, Парижа, і в художніх полотнах Ф. Гойя, В. Кандинського, і в музиці Пінк Флойда і т. д. Для розуміння історії постмодернізму потрібна сукупність двох генерацій мислителів, опісля, можливо, появиться ще якась течія, бо світ твориться, перетворюється. І ми з ним» (Михайло Гафія Трайста).

Філософія народного буття, коли задекларовано поразку, – де знайти сили для того, щоб встати і дати ворогові останній, рішучий бій. На допомогу зраненому роду приходять одвічні символи –

жіноча молитва в тиші світлиці, що словом відігріває й пам'ять, руки, що стискають меч в потойбіччі; похилена трава-хоругва повзе до отецьких воріт, аби вистелити дорогу тим, що знову вийдуть першими; матері, які заціпеніли у смутку, бо ж благословляли вже на бій, а ви прийшли з поразкою. І ти вже не знаєш, як воювати. І – як останнє знамення – піднімаєш «свій зранений рід», аби перемогти в останньому, нерівному бою.

Щоб ти не хитнувся у вірі своїй,
останній вояче,
ми рід свій погубимо – приймемо бій,
і ворон докряче (с. 91).

Філософія переможеного, але не зламаного, неупокореного, стає домінуючим мотивом поезій Василя Герасим'юка.

Рівноапостольний Святий
Князь Володимир Великий
тримає над Києвом хрест важкий –
не відпускає.

Освятиється святість боротьби до переможного кінця, право кожного вступити в це змагання за волю всіх.

Але він є князь!
І в нього є Бог,
Який бачить вас.
Який відпускає кожного з вас,
Хто прошмигнув під горою (с. 90).

І напівнатяком, напівтоном виводить образ того «хтось», який нечутно хоче уникнути гострих сутичок із ворогом, із собою, із часом – прагне прошмигнути – але внутрішнє веління, духовна суть нації не випустить нікого, хто захоче опинитися осторонь, бо байдужість розтоптує у першу чергу тих – хто осторонь.

Василь Герасим'юк подає у своїх творах скорбний шлях нації до своїх вершин.

не ті що стріляли у спину
не ті що прийшли як святі
а потім свою Україну
від себе ховали
не ті
що знали як вої вмирали
а потім цвіли в забутті
на площі бо сурми заграли
не ті моя рідна не ті (с. 112).

Письменик шукає в житті справжніх героїв і вказує на них пророчим перстом: героями він називає не тих, котрі чесно полягли у важкому бою з ворогом, а тих, які зуміли заховати «зброю в дахи», «стискаючи попіл у жмені...», готуючись до нового походу.

Поезії Василя Герасим'юка можна розглядати як своєрідний оберіг нації, молитву за її пробудження. Не випадково збірка «Діти трепети» обрамлена одним-єдиним словом – «Маріє...» Звернення до Матері Божої Марії – як останній прихисток страждаючого люду.

Маріє,
За мертвими виють пси.
Так виють, ніби за тими,
що вмерли у всі часи,
й між ними – ми.

Не за ними.
На сивому тлі трави
тонко, мов конокради,
проціджують ніч волхви
імені твого ради (с. 3).

Письменник шукає свого місця та місця власного народу у безкрайній дорозі життєвого шляху і знаходить їх – поміж мертвими. Що ж потрібно, аби воскреснути й зупинити собаче виття на обочині історії. «Імені твого ради» – рядки із молитви до Пресвятої Богородиці стають словами-знаками, словами-заклинаннями. Голоси народу – безмовні – живуть очима, губами зривається пелюстка зради, опадає трава, невидимий галоп невидимих коней. Народжується опір – на рівні відчуття. На рівні однієї миті. Але це вже опір сваволі. Душа горне бруд, аби вимести ніч, і знову: виють голоси – за мертвими і живими. Бо однаково – безвольні на своїй землі. Бо однаково – бояться повстати проти тьми.

Із психологічної точки зору, студент, переключаючись із одного виду діяльності на інший, може продуктивніше засвоювати навчальний матеріал точних наук.

Більше того, часто відкриття з точних наук «приходять несподівано, як осяяння, у моменти несподівані, коли вчений займається іншим видом діяльності, часто це мистецька діяльність». Отже, поєднання культурологічних знань різних народів дає можливість досягти вищої ефективності як у навчальному, так і у виховному процесах.

Надія Онищенко

ЗОЛОТА ЦЕГЛИНКА У СПОРУДІ ТЕПЕРІШНЬОГО І МАЙБУТНЬОГО (ОГЛЯД ГАЗЕТИ «ПРОСВІТА»)

«Рада обласної організації Товариства «Просвіта» зареєструвала на правах районного об'єднання інститутську «Просвіту». Щиро вітаємо всіх просвітян!»

Таким вступом починався перший номер газети Товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка Ніжинського педінституту, заснованої 23 листопада 1992 року.

Редакторка, а це була Марія Миколаївна Астаф'єва, у «Слові до читачів» пояснила потребу в новому періодичному виданні. «На історичному повороті усім відомої жовтневої революції істина виявилася безпритульною сиротою в новому державному домі, її нагородили стусаном і виставили за двері. Щодо періодичних видань, то вони стали схожими один на одного, як дві краплі води: від заклику пролетарів усіх країн до єднання й популярного профілю до осанни переконливим перемогом і запорочливим успіхам радянського народу під керівництвом мудрої, чесною і совісною партії. У нашому місті залишилася одна газета, що сумлінно виконувала й виконує це партійне замовлення.

Не претендуючи на роль виразника абсолютної істини чи глашатая просвітництва, хочемо, однак, частково заповнити вакуум в інформаційному просторі, представляючи читачам різні погляди на ті чи інші питання національно-культурного та політичного життя, бо лише множинність точок зору наближає нас до істини».

Запропоновану програму редакція виконувала протягом чотирьох років, а саме – до квітня 1996.

У першому номері привертають увагу роздуми Павла Михеда «Куди йде вища школа?» Цитую: «Уже на рубежі 60–70-х років західні соціологи забили тривогу з приводу того, що спеціаліст, озброєний сучасним потенціалом знань, скерований природною цікавістю до таїни життя, користю чи політичними лозунгами, але без Бога в голові й душі, виступає не як будівничий, а як руйнівник органічності життя, його форм як природних, так і культурних. Вища освіта, таким чином, що виховує еліту, перестає бути високою в значенні її причетності до найвищих цінностей.

Гуманітаризація – це зовсім не розширення на природничих чи технічних факультетах предметів гуманітарного циклу в механічному сенсі. Це спосіб гуманізації знання, спроба, якщо не через віру, то через пізнання абеткових наукових знань і мистецтв, що об'єктом уваги мають людину, її екзистенційну суть, достукатись і вплинути на той матеріал, з якого ліпиться моральний світ людини».

Такі думки тоді ще викладача й науковця є актуальними й тепер. Вони стали темою дискусій учасників ІХ Міжнародного конгресу українців у Києві, у яких я брала участь торік у травні.

Професорка Вроцлавського університету Агнешка Матусяк підкреслила, що важливо вписати сучасну україністику в систему нової гуманітаристики, що залежить від студентського попиту, а отже, не боїться нових інструментів і методів аналізу соціокультурного контенту, різних виявів перформативних трансформацій мистецтва, соціальних медіа включно з «Фейсбуком», «Твіттером» та ін. На її думку, сучасна гуманітаристика має бути міждисциплінарною.

1992 року ще не було «Фейсбуку» та «Твіттера», і творці газети «Просвіта» намагалися надолужити наші прогалини в абеткових знаннях. Уже в першому номері історик Іван Костенко подає історію інститутської Свято-Олександрівської церкви. Етнограф Олена Чекан розповідає про культ архистратига Михаїла на Поліссі. Науковець Ніжинського краєзнавчого музею Олександр Морозов пише про московський погром у нашому місті 1668 року. Торік кафедра історії України на чолі з професором Євгеном Луняком відзначила 350-річчя цієї події науковою конференцією та реконструкцією.

Читаємо про візит Ігоря Качуровського в рідний Ніжин через пів століття. 2018 року Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою нашого університету багатьма заходами вшанував 100-річчя з дня народження нашого видатного земляка, згадуючи той перший приїзд, організований товариством «Просвіта».

З початку заснування члени «Просвіти» виступили захисниками української мови. Вартий уваги допис ніжинського Артура Конан-Дойля «Великодержавний туризм, або Життя, смерть і воскресіння пана Валуєва. Слідство веде Шерлок Холмс».

З останньої сторінки дізнаємося про створення радою «Просвіти» педінституту недільної школи національно-культурного спрямування та українознавчого лекторію. Звертаю вашу увагу на тематику: демократична ідея в українському державотворчому процесі (доцент П. П. Овдієнко); Україна і Росія: діалог упродовж віків (доцент П. В. Михед); українська тюремна лірика 1970–1990-х років (доцент О. Г. Астаф'єв); «українська школа» в російській музиці (кандидат мистецтвознавства Ю. І. Чекан); література української діаспори (доктор філологічних наук О. Г. Ковальчук); архітектурні пам'ятники Ніжина (доцент М. М. Астаф'єва).

Усе це писалося, читалося і творилося в позаробочий час, безгонорарно. Цікава деталь: автор допису Іван Костенко пожертвував на газету 30 купонів.

Отакі невеличкі внески, а ще грошова підтримка доктора медицини Анатолія Лисого і його брата Володимира, наших земляків зі США, дозволили збільшити наклад другого номера, що вийшов у квітні 1993 року, з 990 примірників до 7000. Це для того, аби ми всі прочитали велику розвідку «Де забарився, Одиссею?» Ігоря Рудика про поета, прозаїка, перекладача, професора Українського вільного університету Ігоря Качуровського, дослідження Віктора Ємельянова «З когорти нескорених» про трагічну долю українського й чеського патріота, професора Ніжинського педінституту Є. А. Рихлика. Олександр Морозов історичними документами і власними археологічними розкопками переконує в існуванні Ніжина в XIV столітті.

У «Хроніці подій» невеличка замітка «Як називається вулиця?» повідомляє таке: «За ініціативи працівників Ніжинського краєзнавчого музею та громадських організацій виконком міської ради народних депутатів ухвалив повернути вулицям міста їхні історичні назви». Отже, декомунізація в нас почалася ще 1993 року, і ми свідки й учасники тих історичних подій.

У квітні вийшло і третє число газети. Увагу привертає «Заява парафіян» на останній сторінці. «Відбулися збори парафіян другої у Ніжині громади Української Православної Церкви Київського патріархату, зареєстрованої в обласній держадміністрації в листопаді минулого року. Понад 30 членів – викладачі, студенти, інтелігенція міста ще не мають свого храму. На зборах прийнято текст заяви до облдержадміністрації з проханням передати громаді Всіхсвятську церкву по вулиці Євгена Гребінки, 31». 7 січня 2019 року після Святокової літургії отець Сергій Чечин, перший настоятель названого храму, вітав парафіян з визнанням Української церкви Вселенським Патріархом.

У третьому числі Ігор Качуровський описуючи «Життєвий і творчий шлях Петра Одарченка» – ніжинського випускника й викладача, вперше називає ніжинців – видатних діячів науки й культури української діаспори, котрих знав особисто. Це була початкова спонука для Олександра Астаф'єва до створення 1999 року в нашому виші Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою, до написання докторської дисертації «Лірика української еміграції: еволюція стильових систем». Тоді ж Олександр Григорович вперше почав друкувати в Україні, саме в газеті «Просвіта» спогади ще однієї ніжинки з діаспори Ольги Мак «3 часів єжовщини».

На початку 90-х років ми багато чого робили вперше, на противагу багатьом «хатискраєнкам», вперто ступаючи у сліди наших великих україноборців, котрі впевнено ходили коридорами й аудиторіями Гоголівського вишу, вулицями нашого міста, милувалися давніми храмами. Університетську,

тоді ще інститутську, інтелігенцію підтримував ректор, академік Ф. С. Арват. «Українознавство – не лише галузь знання, – стверджує він в інтерв'ю «Щоб освіта стала національною». – Воно покликане стати політикою і філософією нації і має систематично та планомірно впроваджуватися в систему національної освіти на всіх рівнях. Тільки за такої умови процес національного відродження стане незворотним».

Уперше на рідну землю через газету поверталися імена Вадима Доброліжа – художника з Канади, поета Леоніда Полтави з Канади, Івана Кошелівця з Мюнхена. Про його приїзд з дружиною Еммою Андієвською прочитали ті, хто не зміг бути присутнім на зустрічі в інституті 1993 року. Через 25 років поетку Емму Андієвську нагородили Національною премією України імені Тараса Шевченка, а наш Центр разом з Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України виконав передсмертну волю покійного Івана Максимовича – 2018 року за рахунок обласного бюджету ми видали збірку його найкращих літературознавчих статей.

Наклад газети змінювався залежно від пожертв на її друк. Однак незмінною залишалася українська націєцентрична позиція її творців. 5–6 числа вже редагує та підписує Олександр Астаф'єв. Олександр Морозов продовжує низку публікацій про ніжинських полковників часів Хмельниччини й після них. Ольга Мак описує жахи ежовщини, а Іван Костенко – силуети жертв і злочинців Голодомору. Марія Астаф'єва як голова громади УПЦ Київського патріархату з'ясовує «Для кого пишуться закони» з приводу загублених у Ніжинському міськвиконкомі заяв про передачу в користування релігійній громаді Всіхсвятської церкви.

У першому числі газети за 1994 рік на першій сторінці член Спілки письменників України, доцент Олександр Астаф'єв і історик, завідувач історичного відділу Ніжинського краєзнавчого музею Віктор Ємельянов вибрали актуальну тему для спілкування, а саме: «ОУН у Ніжині».

«Комуністична пропаганда всіляко компрометувала масову героїчну повстанську й підпільну боротьбу за волю та державну незалежність України, що в період гітлерівської окупації вела ОУН проти німецьких і більшовицьких загарбників. І пропаганда мети своєї досягла, – читаємо в інтерв'ю. – Але в архіві колишнього обкому компартії збереглася доповідна записка тодішнього начальника НКВС області «Про діяльність українського націоналістичного підпілля на Чернігівщині в період фашистської окупації». Цей документ свідчить про те, що похідні групи ОУН почали діяти в області з перших днів окупації, згодом тут утворилися свої осередки. У Ніжинському, Носівському, Остерському, Бахмацькому, Борзнянському районах вони створили спортивне товариство «Січ», відновили роботу товариства «Просвіта», заборонене радянською владою у 20-ті роки, а також відновили діяльність Української Автокефальної Православної Церкви. Мета цієї культурно-просвітницької діяльності, як писали у донесеннях самі фашисти, – підірвати довіру до Німеччини, налагодити службу інформації, пропагувати ідею незалежності України та ідею створення української армії для боротьби з німецьким вермахтом і більшовиками. З цією метою оунівці проводили таємні збори, приймали присягу, видавали газети й листівки, створювали місцеве управління та міліцію, закликали населення не здавати німцям зброю».

Організаторами й керівниками ОУН у Ніжині були випускники українського відділення філологічного факультету нашого педінституту Дмитро Чичковський і Микола Поляченко. Ніжинці розказували, що за їхньої ініціативи в місті було вчинено кілька диверсій, про справжній перебіг фронтних подій мешканці дізнавалися з листівок за підписом оунівців.

Ніжинські просвітяни були серед тих перших львів'ян, тернополян і киян, котрі вшановували героїв Крут, і яких журналісти партійного «Ніжинського вісника» назвали петлюрівцями. Іншу точку зору висловила у фоторепортажі «Крути: пам'яті полеглих» Марія Астаф'єва: «Думайте, люди! Муравйови відійшли, їм на зміну прийшли жириновські...» Застереження є болючим і сьогодні. На зміну жириновським прийшли путіни, мураєви, новінські...

Я звернула увагу на те, як доречно відповідальний секретар Олександр Безпалый використовує газетну площу. За підписом Олександра Гадзінського він подає у двох замітках «Видає «Просвіта» інформацію про щойно опубліковану книгу Ф. Д. Проценка «Мистецькі спомини. 1880–1930», упорядковану М. П. Шкурком, та «Основи аналізу мовних форм. Стилїстика» І. В. Качуровського. Газета ставала популярною не тільки в колі інтелігенції. Родичі покійної чорниці Васси Химач показали Марії й Олександру Астаф'євим фото та вітальні листівки своєї тітки й бабусі, що стали інформаційним приводом для написання історичного нарису «Анфас і профіль Введенського дівочого монастиря» 1994 року ще поруйнованого й нежилого. Читаємо: «Васса жила у цілковитій гармонії із собою і людьми і зуміла всі речі привести до повної згоди із формою свого духовного «я». Вона жила такими високими ідеалами, що перед ними тьмяніли держава, політика, революції, війни, чвари,

катаклізми й інтриги. Вона була вільною і щасливою. І всіх довкола робила такими ж. Молодшим родичкам передала «Рецепт від гріха», що й сьогодні слугує нам усім моральною абеткою. *Накопай коренів покірності, збери квіток душевної чистоти, нарви листків терпіння, наברי плодів щирості, усе це висуши постом, поклади в каструлю добрих справ, додай води сліз покаяння, посоли сіллю братолюбія, додай щедрот милосердя, у все це поклади порошок смирення, приймай щодня по три ложки страху Божого, одягайся в одяг праведності і не впадай у пустослів'я, а то застудишся і знову захворієш гріхом».*

Відкриттям для колег і студентів нашого вишу стала публікація доцента кафедри історії України Ольги Ростовської «Людина в опалі, або Роздуми на полях доносу» («Просвіта» №№ 4–5, 1994). Переглядаючи архіви КДБ 1956-го року, авторка звернула увагу на справу завідувача кафедри російської та зарубіжної літератури, доцента Григорія Петровича Васильківського, котрого звинувачували в «націоналізмі» й «антирадянщині». Гуманіст Васильківський не прийняв офіційної версії про події в Угорщині 1956 року, трактовані як контрреволюційний заколот хортистів. Його міркування йшли всупереч коментарям санкціонованих політиків. Справедливо відгукнувся безпартійний громадянин Г. П. Васильківський на становище в Комуністичній партії СРСР: «Есть только свобода соглашаться с мнением сильных мира сего». Керівники інституту, парткому, профкому, подаючи в Ніжинський міськком партії характеристику на колегу, пишуть про наукову глибину його лекцій і праць, ідейну витриманість, педагогічну майстерність, громадсько-корисну активність і рекомендують занести його портрет на міську Дошку пошани.

1986 року Григорій Петрович пішов із життя, залишивши про себе пам'ять і любов тих, хто його знав. Символічно, що Музей рідкісної книги університету, скарбниця мудрості людської, увічнений його ім'ям.

У цьому ж номері цікаво прочитується архівна розвідка тоді студента, а тепер вже доцента кафедри всесвітньої історії Юрія Давиденка «Школа державності в чужій державі. З історії Ніжинської «Просвіти». Дослідник чи не вперше оприлюднив документи Центрального державного історичного архіву України з 1907 до 1923 року.

Мовою документів описує події антибільшовицької війни на Ніжинщині старший науковий співробітник філіалу держархіву Чернігівської області в Ніжині В. І. Симоненко.

Павло Михед аналізує вибори у Верховну Раду України, як він сам зазначає, з близького погляду. Впадає в око його пророча думка, висловлена 1994 року: «Спроби загнати Україну до Союзу (а це робитимуть у Верховній Раді депутати-комуністи від Луганська і Донецька) можуть призвести до великої біди, до громадянської війни».

Молодий читач, котрий переглядатиме газету, переконається в тому, як непросто українці виборювали незалежність у державі, що проголосила себе незалежною.

Голова церковної громади Марія Астаф'єва публікує на першій сторінці «Відкриту заяву» про дворічну бюрократичну тяганину, пов'язану з передачею релігійній громаді Всіхсвятської церкви.

«Уже другий рік від одного християнського свята до іншого ми терпляче чекаємо, поки наші, з дозволу сказати, керівники і блюстителі законів, задовольнять наші законні вимоги. Найдивніше, що усі ці високопоставлені особи, які з цинічною впертістю зневажають законодавство України, заповзято і наполегливо знову балотуються на найвищі посади (а дехто вже й обраний) і запевняють виборців у своїй непохитній готовності будувати правову, та ще й українську, державу».

Отака наступальність редакційного колективу викликала неоднозначний резонанс серед читачів, рядки з листів яких публікує газета. «Коли читаєш «Просвіту», впадає в очі її націоналістична спрямованість та деяке антикомуністичне забарвлення», – пишуть члени міської ради.

«Ваші гострі публіцистичні статті дуже актуальні: вони дають рішучу відсіч тим численним ворогам України, які всіма силами намагаються шкодити українському народові в його боротьбі за відродження національної культури. Дуже дякую за працю В. М. Ємельянова про мого вчителя Є. А. Рихлика, визначного вченого, талановитого педагога і прекрасної людини». Це з листа Петра Одарченка з Вашингтона.

«Якщо попередні номери були занадто ліберально-просвітянськими, то останній мене дуже порадував. Редактор О. Астаф'єв наче почув мою критику і зробив цей номер революційно-наступальним. «Ніжин прес-інформ» своєю в'їдливістю, сатиричністю втрапляє в самісіньку ціль. Молодці, просвітяни!» Так вважав І. О. Кияшко, випускник Ніжинського педінституту 1940 року.

У наступному числі (№ 6–7 за 1994 рік) Іван Кияшко, інвалід війни, гвардії майор, у відкритому листі до свого друга в часи навчання, офіцера Степана Проценка описує страшну правду про національно-визвольний рух на Західній Україні в часи сталінщини, або про так звану бандерівщину. У рубриці «Повернуті імена» ніжинськими спогадами ділиться Олександр Бондаревський, голова фунда-

ції Симона Петлюри в Лондоні, випускник Ніжинського інституту соціального виховання 1937 року. Серед своїх однокурсників він називає Йосипа Позичанюка, талановитого письменника, політичного референта Головного командування УПА. Про нього вміщено окрему велику публікацію з фотоілюстраціями. У числі 16–17 за 1995 рік знову читаємо про героїв, на крові котрих виросла безсмертна легенда воюючої поневоленої нації, а саме: про Спиридона Довгала, Павла Шандрука, про літераторів Анатолія Галана й Петра Одарченка, мовознавця Івана Миронця, іхтіолога Федора Великохатька.

Віктор Ємельянов добув із архівів КДБ «Справу ніжинських священників» Миколи Фомина і Григорія Якимовича.

«Чи повернеться із небуття Всіхсвятська церква?» – знову риторично запитує Марія Астаф'єва. «Будинок Заньковецької: поки не пізно», – застерігає автор цих рядків. Маємо сьогодні Православну церкву в Україні, а будинок Заньковецької приватизувала теперішня влада, що стояла на майданах.

Останнє 18 число «Просвіти», редаговане Олександром Астаф'євим, вийшло у квітні 1996 року. Часопис відіграв мобілізуючу роль українських сил у Ніжині. Маємо сьогодні українську церкву, Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою, повернуті імена правдивих українських патріотів, пам'ятник Героям Крут.

Григорій Самойленко

МИКОЛА ГОГОЛЬ І СТУДЕНТИ ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В ГІМНАЗІЇ ВИЩИХ НАУК КН. БЕЗБОРОДЬКА В НІЖИНІ

Трагічна доля грецького народу в період окупації Османською Туреччиною їхньої Батьківщини змусила частину сімей емігрувати в інші країни. Так, деякі родини греків опинилися в Одесі. Почесний попечитель Гімназії вищих наук, довідавшись про долю цих людей, дозволив грецьким юнакам навчатися в Ніжинській гімназії. Це були Іван Агало, Костянтин Базилі, Степан Гютен, Єгор Ксеніс, Філіп Котопулі, Іван Сканаві. Таким чином, 1822 року вони стали учнями гімназії, де вже отримували освіту М. Гоголь, Н. Кукольник, Є. Гребінка та багато діячів культури, відомих у майбутньому. Студентам у навчальному закладі давали енциклопедичні знання й готували з них чиновників для праці в різних закладах Російської імперії.

Поміж студентів-греків вирізнялася особистість Костянтина Базилі, з яким у Гоголя були найтісніші зв'язки не лише під час навчання в гімназії, а й після, його завершення, коли той став дипломатом та автором багатьох науково-публіцистичних праць про країни Близького Сходу, а М. Гоголь – відомим письменником. Життєві та творчі зв'язки останнього періоду їхнього спілкування засвідчують теплоту і дружність взаємин, що були закладені ще в гімназійні роки.

На початку XIX ст. імператор Олександр I здійснив освітню реформу в Росії. 1802 року були відкриті гімназії в усіх губернських містах, а також засновані університети та інститути в Петербурзі, Казані, Харкові. 1805 року за клопотанням графа Іллі Безбородька імператор підписав указ про заснування в Ніжині Гімназії вищих наук кн. Безбородька. На будівництво приміщення та внутрішнього обладнання витратили один мільйон двісті сімдесят п'ять тисяч шістсот вісімдесят один карбованець двадцять сім копійок (1 275 681 крб, 27 коп) як самого Іллі Безбородька, так і його померлого брата канцлера Росії князя Олександра Безбородька. 1820 року Гімназія вищих наук почала функціонувати [7].

Це був унікальний навчальний заклад, у якому 9 років навчалися хлопці із дворянських та інших заможних сімей. Протягом перших 3-х років вони отримували початкову, у наступні 3 роки – середню гімназійну і в останні 3 – вищу освіту. У Гімназії давали енциклопедичні знання й готували чиновників XII, XIV розрядів для Російської імперії.

1821 року сюди вступив Микола Гоголь, а 1822 – почесний попечитель Гімназії вищих наук О. Г. Кушельов-Безбородько дозволив зарахувати до навчального закладу за його кошти групу греків-емігрантів, які оселилися в Одесі. Архівні документи засвідчують, що 7 вересня 1822 р. до Ніжина прибули такі юнаки: І. Агало, К. Базилі, С. Гютен, Ф. Котопулі, Є. Ксеніс, І. Сканаві. 1822/1823 року до навчального плану було включено факультативне вивчення грецької мови, що викладав учитель Ніжинського Олександрівського грецького училища Х. М. Ієропес. Згодом він став професором гімназії. Почесний попечитель О. Г. Кушельов-Безбородько в листі до директора гімназії І. С. Орляя зазначав,

що введена мова буде читатися «грецьким дітям зверх комплекту в Гімназії розміщеній». Навчальний заклад відвідували не лише діти емігрантів, а й місцевих ніжинських греків, зокрема, Ананій та Петро Артині, батько яких був заможним фабрикантом.

Гімназія вищих наук кн. Безбородька давала не лише хороші енциклопедичні знання, а й сприяла всебічному формуванню гімназистів, які брали активну участь не тільки в навчанні, а й у творчій літературній та театральній діяльності.

У М. Гоголя налагодилися тісні взаємини з гімназистами-греками, особливо з К. Базилі, С. Гютеном та Є. Ксенісом.

Костянтин Михайлович Базилі (1809–1884) народився в Константинополі 3 лютого 1809 р. (цьогоріч відзначаємо 210 років) у сім'ї грецького патріота, борця за визволення Греції [8]. Батько К. Базилі був засуджений турками 1821 року до смертної кари, але йому вдалося втекти завдяки допомозі російського посла графа Г. А. Строганова. Сім'я потрапила до Одеси. К. Базилі отримав гарне домашнє класичне виховання. Він з дитинства володів французькою мовою. У Ніжинській гімназії К. Базилі опанував російську мову, подружився з М. Гоголем, М. Прокоповичем, Н. Кукольником та ін. Він детально розповідав своїм товаришам про ті біди, що йому та його сім'ї довелося пережити на Батьківщині. Ця оповідь опублікована в книзі «Гімназія вищих наук и Лицей кн. Безбородко» (1881) [3].

Гютен Степан (Стефан) Антонович (1810–?) був сином француза, який служив у французькій місії в Константинополі, і гречанки Сіріані.

Ксеніс Єгор Спиридонович (1814–після 1863) – син константинопольського грека.

Агало Іван Анастасійович (1812–?) теж був греком-емігрантом. Улітку 1831 р. виїхав із Ніжина в Одесу й у гімназію більше не повертався.

Котопулі Філіп Дмитрович (1811–?) – син грецького купця із Яніни в Епірі. 1831 р. мати забрала його з Гімназії через від'їзд до Константинополя.

Сканаві Іван (1812) – син гречанки-емігрантки Маріори. 1830 року на прохання матері відрахований у зв'язку з переїздом у Грецію.

Таким чином, із шести грецьких юнаків гімназію закінчували лише троє, з якими в М. Гоголя були дружні стосунки, але найтіснішими вони все ж залишилися лише з К. Базилі.

Під час навчання студенти захоплювалися літературною творчістю, писали вірші, прозу, перекладали з німецької, французької та латинської мов. Саме під час цих занять формувалися творчі здібності майбутніх відомих письменників: М. Гоголя, Н. Кукольника, Є. Гребінки, А. Бородіна, В. Любича-Романовича та інших. Професор П. Нікольський на заняттях зі словесності та піітики вимагав від гімназистів писати власні вірші відповідно до того теоретичного матеріалу, що вони вивчали. У зв'язку з цим накопичувалося чимало творів різних жанрів. Гімназисти розміщували їх у своїх рукописних збірниках та альманахах, зокрема, «Северная заря», що видавали М. Гоголь і К. Базилі. Подібних альманахів виходило близько десяти [6]. У спогадах, записаних дослідником творчості М. Гоголя В. Шенроком, К. Базилі згадував: «У вихідні збирався наш гурток, чоловік 15–20 старшого віку й читали твори, вели балачки та дискусії. На одному із таких зібрань Гоголь читав свою повість «Брати Твердиславичі». К. Базилі порадив йому по-дружньому: «У віршах вправляйся, а прозу не пиши, дуже вже безглуздо вона виходить у тебе, белетрист із тебе не витанцюється: це вже видно». Це ж підтверджував й учасник цих зібрань В. Любич-Романович. К. Базилі також писав вірші, поміж них були й такі, що заслуговували на увагу, але він їх не друкував. Анонімність творів у рукописних збірках не дозволяє визначити автора.

Товариш Миколи Гоголя та Костянтина Базилі Іван Халчинський, згадуючи навчання в гімназії, говорив про свого друга Костянтина: «Від уроків шостого класу він був майже повністю звільнений, тому що до екзаменів встиг пройти все те, що викладалося, і тому присвятив себе винятково літературі, з пристрасстю почавши писати російські вірші, котрі, до речі, ніколи не були надруковані, хоча поміж ними й було кілька вдалих творів у дусі байронівської поезії» [3]. Це було 1827-го, коли К. Базилі виповнилося 18 років.

Літературна творчість захопила й Степана Гютена. Відомі його студентські вірші «К творцу», «Отъезд из Константинополя», «Київ» та інші.

К. Базилі разом з П. Редькіним, В. Тарновським, В. Любичем-Романовичем працювали над упорядкуванням «Повної всевітньої історії» з перекладних творів, бо лекції проф. М. Білевича не задовольняли їх. К. Базилі доручили перекладати матеріали про єгиптян, асирійців, персів та греків, і він це робив із різних зарубіжних джерел, що складала понад тисячу сторінок тексту.

М. Гоголь у гімназії написав найбільше творів. Це були вірші, епіграми, поеми, повісті. У деяких із них присутня тема ніжинських греків та героїчної боротьби Греції за свою свободу. У своїй сатирі «Нечто о Нежине, или Дуракам закон не писан» перші два розділи – «Освячення церкви на грецькому цвинтарі», «Вибори до грецького магістрату» – юний літератор присвятив життю грецької громади. На початку XIX ст. в Ніжині проживало 1800 чоловік грецького походження. На околиці міста в північній частині поруч із загальноміським Троїцьким знаходився Грецький цвинтар, на території якого стояла невеличка дерев'яна церква. Однак на початку XIX ст. відомі грецькі купці-меценати брати Анастасій та Микола Зосими вирішили на її місці побудувати кам'яний храм Святих рівноапостольних Костянтина та Олени з дзвіницею. На це вони отримали благословення архієпископа Чернігівського й Ніжинського. Проте 14 січня 1819 року Анастасій Павлович помер, його поховали біля недобудованої церкви.

Микола продовжив будівництво, що було завершено 1822 року й освячене у присутності великої кількості греків. За ніжинською легендою, під час цієї важливої події виявилася соціальна нерівність. Ті греки, які були біднішими, прийшли на урочистості раніше, ніж багаті купці. Останні не могли змиритися з тим, що опинилися на задніх рядах, і почали протистуватися вперед. Відбулася штовханина, чулися непристойні слова, дійшло до кулачних боїв. Свята справа втратила свою святість. Свідком усього цього був Микола Гоголь, і саме цю сцену він сатиричними прийомами зображення відтворив у повісті.

У другому розділі сатири «Вибори до грецького магістрату» розповідалося про обрання до нього бургомістра, тобто одного із найавторитетніших членів грецького братства. Вибори являли собою досить складне явище, бо магістрат був повноправним господарем грошей, що надходили в його казну від процентів капіталу, внесених заможними греками на потреби братства. Крім цього, у касу магістрату йшли пожертвування, що здійснювали грецькі купці, і «в результаті цього невеликого щорічного внеску вони звільнялися від будь-якої громадської служби і пов'язаних з нею обов'язків».

У зв'язку з тим, що про кошти, які заносилися до журналів, у магістраті не звітували, були помітні зловживання. Це викликало незадоволення греків. Тому під час виборів виникали сутички, суперечки, безладдя тощо. Микола Гоголь був свідком цих подій і в листі до свого гімназійного товариша Г. Висоцького від 19 березня 1827 року описав подібні вибори нового правління. Це і стало основою для написання другого розділу сатири. Деякі епізоди з життя грецьких купців знайшли відображення також у третьому розділі «Всеїдний ярмарок», який присвячений одному із трьох ніжинських міжнародних ярмарків, що був перед Великим постом і тривав цілий місяць у січні-лютому.

На жаль, та повість не збереглася, і ми можемо тільки за заголовками та епізодами того історичного часу відтворити історико-побутову основу цієї сатири.

У Ніжині М. Гоголь написав також поему «Ганс Кюхельгартен», що була опублікована в Петербурзі. У творі основний герой, охоплений романтико-патріотичною ідеєю, їде у Грецію, щоб узяти участь у боротьбі проти турків, які поневолили цю прекрасну країну. Однак він запізнівся зі своїм приїздом. Турки вже зруйнували міста та села, поневолили колись вільний край. Романтичні наміри й думки Ганса були затьмарені розчаруванням: він не зміг допомогти грекам здобути свободу. Герой гоголівської поеми близький до тих персонажів творів різних письменників та реальних подій, з якими були пов'язані імена борців за свободу Байрона та Пушкіна.

У гімназії діяв також аматорський драматичний театр, що відкрили завдяки почесному попечителю цього навчального закладу О. Г. Кушельову-Безбородьку та директору І. С. Орлаю. Театр функціонував з 1824 р. Найбільший успіх він мав 1827 року, коли під час канікул показали декілька вистав. У репертуарі були твори зарубіжних та російських драматургів. Керували цим театром М. Гоголь та Н. Кукольник. У зв'язку з тим, що в гімназії не було дівчат, усі жіночі ролі грали юнаки. Пізніше К. Базилі згадував: «Розігрували ми трагедії Озерова «Едіп» і «Фінгал», водевілі, якусь малоросійську п'єсу, написану тоді Гоголем, від якої глядачі надривалися від сміху. Найкраще вдавалася в нас комедія Фонвізіна «Недоросток». Бачив я цю п'єсу і в Москві, і в Петербурзі, але переконаний, що жодній актрисі не вдавалася роль Простакової так добре, як її зіграв тоді шістнадцятирічний Гоголь. Не менш вдало п'ятнадцятирічний тоді Нестор Кукольник, худорлявий і задовгий, грав Недоростка, а Данилевський – Софію. Завдяки моїй надзвичайній у той час пам'яті діставались мені найдовші ролі: Стародума, Едіпа та інших».

1826 року К. Базилі заслужив право вписати своє ім'я до «Книги честі» гімназії «Liber Honoris». У жовтні 1827 р. разом з І. Орлаєм він переїхав до Одеси для завершення навчання у Рішельєвському ліцеї (1827–1830).

Отримані в гімназії знання дозволяли її студентам влаштуватися на роботу. С. Гютен служив в Одесі в канцелярії новоросійського генерал-губернатора, а Є. Ксеніс був старшим членом Ізмаїльського комерційного суду. Останній згодом отримав підвищення і в 60-х роках XIX ст. став старшим членом Кишинівського комерційного суду Бессарабської губернії. Найвищих звершень досяг К. Базилі. Він став відомим дипломатом і письменником.

Після закінчення ліцею К. Базилі служив у Міністерстві іноземних справ Росії, мав титул тайного радника, був російським генеральним консулом у Сирії та Палестині. Він написав книги «Архіпелаг і Греція» (1834, у 2-х кн.), «Нариси Константинополя» (1835), «Босфор і нові нариси Константинополя» (1836) та ін. Це були оригінальні твори політичного змісту. Так, у книзі «Архіпелаг і Греція» були «описи сучасних подій, у яких брав участь російський флот. Ця книга, що зображає долю народу, спорідненого з православною релігією повір'ями та співчуттям, викликала в петербурзької публіки велику зацікавленість. Захоплювало іноземне ім'я автора, який писав красиво й легко російським стилем» [3].

Прихильне ставлення до першої праці надихнуло К. Базилі на нові твори. 1835-го з'явилися його «Очерки Константинополя», а в наступному році – «Босфор и новые очерки Константинополя», створені на науковій і документальній основі.

Історико-нарисова, документальна проза отримала позитивну оцінку в періодичній пресі представників різної суспільно-літературної орієнтації. В. Белінський писав, що «Очерки Константинополя» читаються з інтересом, неослабим ні на хвилину», у книзі ми бачимо «... живу Туреччину з її згаслим, але іноді спалахуючим фанатизмом, варварським ладом, боротьбою старого з новим, забобонів з реформою і, нарешті, її дивним Махмудом (султан у 1808–1839, прихильник європеїзації Туреччини), на якого книга п. Базилі дивиться зі своєї точки зору» [1].

Російського читача нариси К. Базилі привабили як новизною матеріалу, так і своєрідною художньою специфікою. Він відкрив для росіян і Грецію, і Константинополь, і Босфор. До того ж біографічні деталі робили книгу привабливішою.

У 30-ті роки К. Базилі брав участь у виданнях «Энциклопедического лексикона» Плюшара та «Военной энциклопедии», де було вміщено багато його статей на історичні та літературні теми.

К. Базилі відомий також і як перекладач. За сприяння Башуцького та Строева він переклав з французької «Путешествие вокруг света» Дюмон-Дервіля.

Хоча творчість К. Базилі має специфічний характер, його не потрібно відривати від ніжинського літературного середовища, його системи формування естетичних смаків письменника, що проявилися вже в перших літературних спробах. Можливо, що й під час створення в гімназії «Повної всевітньої історії» К. Базилі не обмежувався перекладом першоджерела, а додавав від себе ті відомості, що були відомі йому про Грецію та інші держави. Ці заняття розвинули в Базилі потяг до вивчення історії. Гімназійний досвід став добрим уроком і в пізніших історичних студіях [5].

Після закінчення навчання К. Базилі підтримував зв'язки з Гоголем та «ніжинськими однокоритниками» в Петербурзі. Коли К. Базилі був генеральним консулом Палестини та Сирії, то супроводжував Гоголя святими місцями цих країн. Саме тоді той ознайомився з рукописом нової книги К. Базилі «Сирия и Палестина под турецким правительством в историческом и политическом отношениях» (1847, надрукована 1862), про яку сповіщав В. Жуковському із Єрусалима: «Базилі написав чудову річ, яка покаже Європі Схід у його найкращому вигляді, знань тьма, інтерес сильний» [8]. Разом з К. Базилі Гоголь повернувся в Одесу і продовжував з ним спілкуватися. Після від'їзду з міста Гоголь листувався з К. Базилі та його дружиною Маргаритою Олександрівною, виражав йому своє співчуття у зв'язку з її смертю 1849 року.

1865 року К. Базилі пішов у відставку і продовжував жити в Одесі, де виконував різні громадські доручення. У цей час 1862 року він видав в Одесі книгу «Сирия и Палестина под турецким правительством в историческом и политическом отношениях», написану ще 1847-го. Це було одне з найсерйозніших досліджень даної проблеми в XIX ст. Книга не втратила свого значення й сьогодні.

Він також написав спогади про Гоголя, упорядкував листи письменника з дружиною (опубл. у кн.: Шенрок В. И. Материалы для биографии Гоголя. Москва, 1892. Т. 1; 1897. Т. 4). Листи Гоголя до К. Базилі надруковані у кн. Гоголь Н. ПСС. Т. XIV).

Отже, саме такими багатогранними були зв'язки М. Гоголя з греками та їхньою батьківщиною.

Література

1. Белинский В. Г. Полн. собр. соч.: в 13 т. Москва; Ленинград: АН СССР, 1953–1959. Т. 2. С. 112.
2. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: в 14 т. Москва, 1952. Т. XIV. С. 52–53.

3. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 331.
4. Самойленко Г. В. Літературне життя на Чернігівщині в XII–XX ст. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2003. С. 47–75.
5. Самойленко Г. В. Нежинская литературная школа I пол. XIX в. и видные ее представители. Нежин: НДУ им. М. Гоголя, 1993. С. 58–60.
6. Самойленко Г. В. Николай Гоголь. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2009.
7. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя; Аспект Поліграф, 2009. 420 с.
8. Яковлев В. Базили Константин Михайлович. Венгеров С. А. *Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней)*. 1891. Т. 2. Вып. 22–30. С. 52–54.

Ілона Мойсейчук

ЖИВОПИСЕЦЬ НА ІМ'Я ГОГОЛЬ

Постать Гоголя завжди була оповита містичними легендами та історіями. Та це й не дивно, адже чим талановитіша людина, тим більше питань навколо її особистості. Безперечно, Микола Гоголь – геніальний письменник. Проте не всі знають, що протягом усього життя він малював. Та чи було це насправді?

1 травня 1821 р. Миколу Гоголя зарахували до Гімназії вищих наук князя Безбородька в м. Ніжині. А вже, через півтора місяці (з 20 до 28 червня 1821 р.) 24 учні, зокрема і студент Гоголь-Яновський, мали скласти перекладні іспити. Із Закону Божого і Священного писання він отримав відмінні оцінки, решта предметів – задовільні, а з французької граматики та малювання – незадовільні [2]. Екзаменаційна комісія вирішила залишити Гоголя в другому класі, щоб краще засвоїв предмети. Про його прогрес свідчать результати піврічних іспитів за 2-й клас, що проходили в січні 1822 р. Із 10 предметів 7 були оцінені відмінними оцінками, а із Закону Божого й російської граматики поставлено «добре». Лише з французької граматики – «задовільно». Про малювання нічого не зазначено. Проте на липень 1822 р. з цього предмета стоїть оцінка «3». Оскільки в гімназії була чотирибальна система, то малювання від «незадовільної» оцінки піднялося до «добре» лише за 5 місяців навчання.

Принагідно зазначимо, що за розкладом навчальних предметів в Гімназії вищих наук князя Безбородька малюванню було виділено 4 години на тиждень – по дві години в середу (з 8 до 10) та в суботу (з 10 до 12).

Гоголь з малювання отримав «1», а вже наступного місяця – «3» [2]. Аналіз успішності свідчить, що Гоголь навчався недостатньо старанно. Це пов'язано із постійними змінами в усвідомленні студента свого призначення в житті. Боротьба внутрішнього світу особистості відображалася на результатах майже з усіх предметів та нестабільною поведінкою. Так, у класному журналі зазначено: «... 13 грудня Яновський за погані слова стояв в кутку, того ж числа – за неохайний вигляд. 19 грудня Яновський за лінь був без обіду в кутку. 20 грудня Яновський за те, що займався під час класу священника із іграшками, був без чаю» [2].

В останні роки навчання М. Гоголь захопився театром. Так, лист М. В. Гоголя до рідних від 22 січня 1824 р. представляє нам гімназиста як вельми різнобічно розвинену артистичну натуру. Він просить у батьків скрипку, пише про свої заняття живописом, надсилає рідним свої картини [3]. Микола Гоголь справді намагався вчитися живопису. Схильність до малювання була ще з дитинства. Збереглася сторінка із зошита 12-річного Гоголя з ботаніки із зображенням деревію.

У цей же час М. Гоголь почав цікавитись народною творчістю та архітектурою м. Ніжина, що відобразилося в малюванні. У «Книзі всякої всячини, або Підручній енциклопедії», що Микола Васильович розпочав вести в Ніжині 1826 р., наявні такі приклади. Книга являє собою зошит із 490 аркушів у шкіряному переплетенні, де записані всі дані, що цікавили майбутнього письменника, замітки, виписки та малюнки [1].

Також джерелом того, що Микола Васильович захоплювався живописом, можуть виступати листи. Їх із Ніжина збереглося 75 від першого, написаного 10 червня 1821 р., і до останнього 30 травня 1828 р., що переважно адресувалися батькам. Так, у них він розповідає про свої захоплення: грою на

скрипці, танцями та малюванням («ежели бы увидели, как я теперь рисую»). У зв'язку з цим виникають нові прохання до батьків («прошу вас покорнейше прислать мне для рисования тонкого полотна несколько аршин») [2].

Уже після закінчення навчання в Гімназії вищих наук М. Гоголь продовжує заняття живописом у вечірніх класах Академії мистецтв у Петербурзі. Спілкування з Пушкіним та Брюлловим робить його пристрасним шанувальником мистецтва. Микола Васильович присвятив статтю у збірці «Арабески» картині Брюллова «Останній день Помпеї». У ній Гоголь відстоює романтичний погляд на природу мистецтва. Образ художника, а також конфлікт естетичного й морального постає центральним у його петербурзьких повістях «Невський проспект» та «Портрет», що написані в 1833–1834 роках.

Подорожуючи Європою, Гоголь захоплено віддається вивченню пам'яток архітектури, скульптури та живопису старих майстрів. Олександра Осипівна Смирнова-Россет згадує: «Із Бадена Гоголь їздив зі мною та моїм братом на 3 дні в Страсбург – там в кафедральній церкві він намалював олівцем на папері орнаменти над готичними колонами, споглядаючи майстерність майстрів-архітекторів. Я подивилася на його роботу та здивувалася, як чітко та гарно це зображено.

- Ви гарно малюєте.

- А Ви цього не знали? – спитав Гоголь.

Через декілька днів він приніс мені намальовану пером частину церкви, дуже майстерно зроблену» [4].

Наброски Н. В. Гоголя в последние годы его жизни.

Знайомство Гоголя та Россет відбулося влітку 1831 року, коли була написана перша частина «Вечори на хуторі...» Їхнє листування охоплює період з 1842 до 1852 року. Збереглося 65 листів Россет та Гоголя. Якщо сприймати слова Олександри Осипівни серйозно, то можна зробити висновок, що Гоголь і справді був художником. І не просто художником, а майстром олівця та пензля, малюнка та колориту.

1837 року в Римі Гоголь познайомився з російськими художниками Імператорської академії мистецтв: Ф. Йорданом, О. Івановим, Ф. Моллером та іншими, котрі в Італії вдосконалювали своє мистецтво. Біографія Гоголя, який проводив час у Римі в компанії професійних художників, наводить на думку, що в письменника міг бути досвід у живописі. На відомому дагеротипі «Гоголь з російськими художниками в Римі» він розміщений у самому центрі. Хіба це може бути випадковістю? Кому, як не професіоналам, які оточили Гоголя, знати, що собою являє центр композиції! «Гоголь – центральна фігура серед російських художників», – ніби повідомляє нам розстановка персон на фото.

У середині XIX ст. ідея про те, що Гоголь сам ілюстрував свої твори, була настільки популярною для публіки, що не викликала сумнівів, що багато малюнків (наприклад, «Ревізор») цілком необґрунтовано приписувалися Миколі Гоголю.

Належність цього малюнка 1836 р. Гоголю досі залишається дискусійним питанням.

Знадобилися зусилля багатьох дослідників (наприклад, професора словесності М. Сперанського та літератора П. Гнедича), щоб довести: насправді Гоголь не міг бути автором цих ілюстрацій. Він писав пером та олівцем, непогано вмів копіювати, але його майстерність як професійного художника залишалася на рівні дилетанта. У першій половині XX ст. О. Некрасов – мистецтвознавець – доводив, що малюнки до «Ревізора» належать не Гоголю, а художнику О. Іванову.

Самостоятельная рисунки
Н. Гоголя
къ последней страницѣ «Ревизора».

Для другого видання «Мертвих душ» Гоголь власноруч оформив титульну сторінку-віньєтку. Інколи ця ілюстрація повторюється і в сучасних виданнях. Це легко зрозуміти: усе, що вийшло з-під пера генія, апіорі вважається безцінним. Нашвидкуруч написали його пальці чи ні, байдуже – це намалював Гоголь! Вислів «виконано рукою Гоголя» сам по собі діє магічно. Проте мистецтвознавець О. Некрасов зазначає: «... очень плоха по выполнению и крайне бедна по изобретательности виньетки к изданию «Мертвых душ». Составлена из однообразных неуклюжих завитков, виньетка имеет несколько фигурных изображений совершенно кукольного характера, исполненных с тщательностью робких самоучек» [1].

Парадоксально, але в мемуарній літературі про Гоголя набагато більше згадок про те, що він щось малював, ніж його збережених малюнків. Їх зовсім небагато, та й ті – лише замальовки.

Таким чином, мистецтвознавці в малюнках Миколи Васильовича відзначають невпевненість ліній, тремтіння рук, відсутність будь-якої особистої системи або стилю автора як художника. У вузькому сенсі слова художником, як би нам не хотілося виявити зворотне, Гоголь не був. Цікавіше інше. Не будучи ним за фахом, Гоголь вибудовує свій публічний образ художника – те, що в ХХ ст. назвуть іміджем: він робить замальовки протягом усього життя, подорожує по Італії, спілкується в колі професійних художників та цікавиться старожитностями.

Література

1. Вчерашняя А. Что рисовал Гоголь? URL: https://artchive.ru/publications/1364~Chto_risoval_Gogol
2. Самойленко Г. В. Николай Гоголь и Нежин. Нежин: ООО «Издательство «Аспект-Поліграф», 2008. 316 с.
3. Сорока Г. Листи М.В. Гоголя ніжинського періоду. *Ніжинська старовина: збірник регіональної історії та пам'яткознавства*. 2009. Вип. 8 (11). С. 43–45.
4. Фокин П. Е. Гоголь без глянца. URL: <https://readli.net/gogol-bez-glyantsa/>

Ольга Смольницька

«ЛІСОВА ПІСНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ: МАВКА-ПЕРСЕФОНА ТА ІНШІ МІФОЛОГІЧНІ ПЕРСОНАЖІ (КОМПАРАТИВНИЙ ТА ЮНГІАНСЬКИЙ АНАЛІЗ)

Драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня» – надзвичайно популярний в українському й зарубіжному аналізі твір, що розглядається в різних аспектах – від філологічного, етнографічного, педагогічного тощо до філософського і психоаналітичного. Як сакральний текст, у якому наявні казковість, міф, проблеми моралі тощо, він може вважатися культурним кодом української нації. Отже,

цей твір багатозначний і заслуговує на різні інтерпретації. Синтез архаїчності й актуальних для Лесі Українки та її сучасників проблем є оригінальним і водночас суголосним добі fin de siècle.

Бібліографія, присвячена цій драмі-феєрії і взагалі драматургії авторки, широка і весь час доповнюється. Варто згадати праці неокласиків (М. Зерова та ін.) і причетних до їхнього кола (В. Петрова), послідовників їхньої традиції (М. Рильського), а також розвідки В. Агеєвої, В. Вовк (Рюде-Жанейро), Т. Возняка, В. Герасимчук, Т. Гундорової, Т. Заїки [3], О. Забужко [2], Н. Зборовської [4], В. Киселя, Є. Кононенко, С. Кочерги, Г. Левченко (узагалі фахівця з творів цієї письменниці [9]), В. Марка, Т. Мейзерської, М. Моклиці, М. Новикової [10], О. Огневої, С. Павличко, Я. Поліщука, Л. Сірик (Польща), Л. Скупейка, О. Турган, М. Ячменьової та багатьох інших (філософський аспект, зокрема творів Лесі Українки загалом: [2–3; 9; 13; 17]). «Лісова пісня» – придатний матеріал для дослідження аксіології, онтології, ґендеру, жіночого письма тощо. Численні студії свідчать про незмінний інтерес до твору, що виражає національне несвідоме, але до кінця не розгадане. Відтак цей текст залишається актуальним для сучасної аудиторії, чому доказ – і переклади «Лісової пісні» іншими мовами (англійською, французькою, арабською тощо) для іноземного реципієнта, необізнаного з українською міфологією. Важливість детальнішого аналізу образної системи твору зумовлюється й сумісними проєктами, присвяченими «Лісовій пісні». Так, це виявилось в ході англійської лекції професора Патріка Джона Корнесса (Patrick John Corness, Coventry University, Visiting Professor of Translation), перекладача на англійську «Лісової пісні», тема заходу: «Чи потрібно перекладати класику чужого народу?» (27 червня 2018 р., Офіс Програми імені Фулбрайта в Україні, Київ; керівниця – кандидат філологічних наук, професорка, фахова перекладачка-англістка і перекладознавчиня Тетяна Некряч). У ході обговорення (яке тривало всуціль англійською мовою, що створювало окремі цікаві можливості знаходження інших культурних кодів) виявилися незбіги української та британської демонологічних систем, ризики й цікаві знахідки перекладача, варіативність перекладу (бо є шість англійських версій «Лісової пісні»), актуальність Лесі Українки для сьогодення тощо. Важливо й те, що заторкнули образність драми-феєрії та протистояння Мавки і Килини.

Н. Зборовська 2006 р. пропонувала оригінальний розгляд моделі стосунків у компаративному аспекті: «Для мене роман Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу» є тільки прикладом того, як жінка імітує любов. Я завжди даю студентам для порівняння «Лісову пісню» Лесі Українки і цей текст. Дивіться, Лукаш у Лесі Українки – то звичайне сільське чмо, яке не бачить себе, але приходять Мавка і показує йому кризь свою любов, що він поет!» [1]. (Тут можна згадати і п'єсу В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь», де Корній керується інстинктом, але збоку не бачить власного малярського таланту, оскільки живе несвідомим, – його особливості як митця бачать інші, зокрема Рита; у цьому творі є схожі риси: любовний трикутник: Корній – Рита – Сніжинка; егоїзм талановитого чоловіка; дика натура люблячої, але стражденної та здатної до сприйняття високого жінки – образи Мавки й Рити). Лукаш у такій інтерпретації – народницький тип. Його можна розглядати як інфантильний Анімус або Вічного Юнака (Puer Aeternus), нерозвинутий і жорстокий архетип (а поведінка – синдром Пітера Пена). Леся Українка не дарма підкреслює молодість і незрілість цього героя, а також те, що в Лукашевих очах «ще є щось дитяче» [19, с. 187]. Ключове слово – «дитяче»: душевна чистота може змінитися, гіпертрофуватися до стерильності, і недосвідчений інфантильний Лукаш зазнає злого впливу (тому його перетворення на вовкулаку логічне). Отже, підозра виникає з перших слів у ремарці: дитячість Лукаша не та, до якої закликав Ісус Христос (Мт. 18:3). Також у першій дії є натяк на нещирість цього героя: Мавка зауважує, що в нього «голос чистий, як струмок, / А очі непрозорі» [19, с. 216] (і потім Лукашеву зрадливість відзначить Русалка). Мавка пізнає інтуїтивно, наче тварина, первісна людина чи дитина, тобто – «екземпляр», не «зіпсутий» цивілізацією (спочатку ця героїня – архетип Дикої Жінки; про це в різних міфологіях: [12]; література й міфологія, жіночий образ і сексизм у культурах та студії Н. Зборовської: [14]). Саме інтуїція правильно підказує їй чужу сутність. Упізнавання Анімуса через звук (музику та голос) як перше знайомство – давній мотив міфів та інших зразків синкретичного мислення. Голос Лукаша як деградація Анімуса перемінюється на вовче виття, а у фіналі гра на сопілці супроводжує душі Мавки й Лукаша до потойбіччя. Отже, голос як функція пробудження фігурує в тексті тричі. Уперше ж гра на сопілці в Лукаша керується інстинктом; пізнання Анімуса через народницьку естетичну рецепцію може бути першим кроком, але далі Мавка бачить примітивізм: її Анімус не розвивається. Привабливість Лукаша завдяки музичному таланту й мимовільна жрецька функція нагадує казкового Кота-Баюна (недарма цей персонаж – Анімус), який присипляє смертного казками та піснями, а потім загриває. Гра на сопілці у драмі-феєрії може нагадати образ Орфея [10, с. 376], але якщо він – жрець і майже врятував Евридику, то в Лукаша все базується на несвідомому, він викликає грою, сам того не чекаючи, свою дику Аніму – Мавку. Проте й

перше викликання Аніми (гранням) – із верби, і друге (виттям у подобі вовкулаки [19, с. 260]) – з-під землі, із царства Марища («Того, що в скалі сидить»), – нагадує орфеїчний міф, хоча й надто примітивний, деградований, бо Лукашу бракує мудрості й сили почуттів античного героя (чий культ дуже давній і був відомий іншим народам), так само як жертвовності: якщо Орфей спустився до Тартару заради Евридики, то в «Лісовій пісні» – навпаки: Евридика визволяє Орфея. Безперечно, міф тут надзвичайно важливий, оскільки Леся Українка зналася на фольклорі та збирала його, а також досліджувала релігії (зокрема, їй належить підручник «Стародавня історія східних народів», де є передмова «Первісні люде. Світ, відомий давнім людям»; також письменницею здійснено переклад з «Рігведи» тощо). Але міфологію в «Лісовій пісні» треба розглянути й через ритуал, обряд, звичай, а ще глибше – через юнґіанство.

Фактично твір присвячено знайденню і втраті Анімусом Аніми й навпаки. Також описано розвиток, деградацію і знову розвиток Аніми. Якщо Лукаш пробуджує Мавку, то потім вона, намагаючись наслідувати людей, убирається в їхній одяг, проте стає ерзацом, сприймається як служниця – і Лукаш її зневажає. Сакральна Аніма профанізується, оскільки вбрана в буденне. Далі, підкорившись деструктивній Анімі (Килині, про її образ – нижче), деградує Анімус: Лукаш, заклятий Лісовиком (утіленням природи), перетворюється на вовкулаку. Але Мавка рятує його, даючи дух, і тим підноситься над собою (до того вона обіцяла помститися Килині). Вважається, що Мавка (поганство) прагне душі, а Лукаш (начебто християнство) – тіла [10, с. 376], Мавка індивідуалістка (у хорошому розумінні), а Лукаш прагне жити, як усі та його предки [10, с. 376] – цебто він належить до хуторянського типу. Звичайно, можна розглядати Мавку (жіноче) як інтуїтивне, а Лукаша (чоловіче) – як раціональне, проте в останньому випадку є проблема, оскільки цей Анімус недостатньо мужній і не завжди може логічно аргументувати свої думки та поведінку. Отже, завершеної дії Аніма не бачить, натомість їй пропонують ерзац – скандал чи істеріку в сценах, де Лукашева мати конфліктує з сином і Мавкою і коли з'являється Килина (на контрасті з Лукашем Мавка більш виважена).

Узагалі «Лісова пісня» раз у раз показує проблему ерзацу. Ерзац – Мавка, що намагається жити як смертна людина і вбирається по-людському (їй дають поношений одяг «дочки-небіжки» [19, с. 229], тобто покійниці, що вже демонструє зневагу до Мавки, сакральної постаті, і навіть означає блюзнірство). Одяг покійних міг означати захист, але Лукашева мати, звичайно, не це має на оці і фактично пропонує Мавці блюзнірство, стати «нечистою» через дотик із людським потойбіччям. (Зазначимо, що мавки, або нявки, нейки, – це вбиті чи вмерлі нехрещені діти або жертви абортів; можна розуміти пропозицію одягу «дочки-небіжки» і як духовне сестринство з Лукашем, але ясно, що насправді такий учинок «свекрухи» містить знущання). Також Лукашева мати наче підкреслює, що скупиться придбати чи пошити одяг Мавці як зайвий, неважливий, персоні, і натякає на її бідне придане (лише одна сукня; зрозуміло, що до ХХ ст. включно замовити одяг і взуття було дорого через ручне, а не машинне, виробництво, і посаг вимірювався кількістю предметів гардеробу та інших речей). Ерзац – Килина, яка перешла зелену Мавчину сукню на себе й носить [19, с. 267]. Ерзац – спроба Лукаша й Мавки створити сім'ю, так само як родина Лукаша й Килини (і герой це усвідомлює, іронічно називаючи пасерба «мій сину»). Ні Мавка, ні Килина, ні Лукаш не можуть жити як підробки, їм незручно в не своєму статусі, і через те виникає психічний розлад, особисті трагедії, деградація таланту Лукаша. Усі персонажі чужі в замкненому просторі. Це виявляється після смерті дядька Лева, який був стримувальним чинником (до речі, цей персонаж як духовний і фактично наставник Лукаша теж почувався чужим у хаті, натомість відійшов у природу). Цікаво, що в Лукаша немає прикладу сильного чоловіка перед очима: вочевидь, батько героя давно вмер (невідомо, чи пам'ятає його Лукаш), а дядько Лев теж помирає. Єдина, хто почувався своєю, – це Лукашева мати як виразний патріархальний стагнатор, але вона покарана втратою сина й вічними конфліктами з невісткою. Килина намагається дотягнутися до рівня божества (Мавки), але в неї це не виходить, і Лукашева мати й удова хочуть опустити сакральний об'єкт (Мавку) до свого рівня, цебто профанізувати. Так само Лукашева мати винищує сакральне в своєму синові, профанізуючи його. Таким чином, у творі наявні бінарні опозиції: сакралізація об'єкта – десакралізація. Н. Зборовська аналізувала цю драму, зокрема, з позиції десублімації [4, с. 242].

Взаємини Лукашевої матері й Килини – типова народницька модель. Н. Зборовська психологічно достовірно описала народницькі механізми поведінки (від лестощів до жорстокості), і варто детальніше проаналізувати жіночу комунікацію у творі. Доки Килина чужа й не вступила до іншого простору, майбутня свекруха поводить з нею улесливо (оскільки це матеріально вигідна невістка). Коли ж Килина з чужої перетворюється на свою, то починаються конфлікти (слід ще врахувати, що тут зіткнення інтересів обох лідерів, причому утилітарних, і обох – народницького типу,

ці жінки – як однойменні заряди). Але іншого прикладу спілкування ні свекруха, ні Килина не знають: з Лукашевою матір'ю, певно, так само поводитись її свекруха, а Килина, коли одружиться її син, аналогічно ставитиметься до невістки. Трагедія і в тому, що ці жінки не бачили іншого прикладу поведінки, і в тому, що вони вважають: агресією можна досягти мети. І, звичайно, сама описана модель закладена в натурі цих персонажів. Цілком можливо, що Леся Українка описувала бачене нею на власні очі (поведінку в сільських родинах і брак сильного Анімуса), і Килина своєю в Лукашевому просторі не стає, але вона своя у народницькій жорстокості, розмовляючи зі свекрухою однією мовою (Мавка цим кодом не володіє, а Лукаш, урешті-решт, опирається, виходячи з-під народницького впливу).

Також Н. Зборовська розглядала цей твір крізь призму жіночності та мужності. Тут можна ще додати знання-незнання, ідучи за роздумами психоісторика про національну проблему: «Поява українського селянина Лукаша є кульмінаційним сюжетом у пошуковій драматургії Лесі Українки, адже у цій любовній ситуації відбулося аристократичне поєднання трансцендентного (Лукаш – це національна шляхетна мужність, яка сама себе не знає, але до якої тягнеться Мавка) і доступного (він є звичайним сільським чоловіком, який носить у собі це незбагненне для нього трансцендентне)» [4, с. 242]. З творчістю (чоловічою) пов'язане й олюднення (обдаровування Мавки душею [4, с. 242]) демонологічного персонажа – язичницької Аніми. Тобто Лукаш – певною мірою деміург, а також і Адам, який надавав імена кожному створінню в Едемі (у драмі пробуджений ліс – язичницький рай, це космос, який живе за своїми законами, агресивними й нелогічними для людей, але прийнятними для міфологічних істот).

Тут виразно постає проблема душі як християнської категорії. Вона в «Лісовій пісні» – це й умова творчості, фантазії (відомо, що уява притаманна лише людям, а не тваринам, які діють завдяки інстинкту; вочевидь, до пробудження фантазії не було і в Мавки як в еротичного лісового духа). Як Анітра у «Пері Гюнті» Г. Ібсена, Мавка вимагає душі від Анімуса, вважаючи його мудрішим за себе. Якщо Пер не може дати цього спокусливій арабці (і вона кидає його), то Лукаш мимоволі робить це, не думаючи про наслідки, – мистецтвом. Лукаш цим «не-думанням» нагадує трикстера. В обох випадках – і в ібсенівському творі, і у драмі Лесі Українки (цікаво, що обидва тексти – віршована драма) – Анімус очима Аніми не сформований, не чіткий. Н. Зборовська підсумувала метафізичні пошуки Лукаша і Мавки таким чином: «... Мавка символізує лібідозне несвідоме, яке є носієм українського безсмертя. Як зазначав Фрейд, несвідоме людини не вірить у власну смерть. Саме цю істину *материнського лібідозного коду* несе у чоловічий світ Мавка, здобуваючи у ньому через любовне переживання *батьківську свідому душу*» [4, с. 243] (звідси афористичний вислів Мавки: «Ні! я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає» [19, с. 257]; якщо бачити в чоловікові батька, то душу дав саме Лукаш, і це стверджує сама Мавка; реальний батько, Лісовик, наділив її інстинктом – зокрема відчуттям помсти; Мавка шукала в людях того, що не могла знайти в Перелеснику і Лісовику як демонологічних постатях).

Так само Мавка відбуває ініціацію – посвячення у справжню людину. Але язичницький дух досягає цього завдяки власному досвіду, бо знайомство з Лукашем стає лише поштовхом, але Анімус у даному разі не самодостатній. М. Новикова, характеризуючи «весняну казку» О. Островського «Снігуронька» (1873), зосереджує увагу на тому, що заголовна героїня і закоханий у неї «торговий гість» Мізгірь (чис ім'я дослівно означає «павук») «відбувають – строго за каноном – ініціацію: посвячення в людину справжню, повноцінну; обоє проживають її в два етапи: попереднього «пробного» кохання – і кохання «остаточного», істинного» (тут і далі переклад з російської мій. – О. С.) [10, с. 212]. (Так само завдяки коханню посвячується у справжню людину Ведмідь, перетворений на юнака, у казковій п'єсі Є. Шварца «Звичайне диво» – «Обыкновенное чудо», 1954 р.; докладніше про експеримент над особистістю і людське / нелюдське – компаративний аналіз із «Лісовою піснею»: [13].) Але й лісовий дух, уособлення зими Снігуронька, і смертний чоловік Мізгірь – герої зі сторони у царстві берендеїв (консервативному, навіть ригідному), і обоє гинуть, ідучи у природу, тоді як у «Лісовій пісні» Мавка – буквально зі сторони у людському світі, а Лукаш фізично – людина. Проте він чужий завдяки своїй неусвідомленій творчості (у цьому нагадуючи еротичного сопілкаря Леля зі «Снігуроньки») й дедалі відчужується від матеріального світу. Так само обидва герої, Аніма й Анімус, відходять у природу.

На думку М. Новикової, «Лісова пісня», попри язичницький антураж і виразний міфологізм, є християнським твором через «проблему покаяння, розкаяння, прощення» [10, с. 155]. Справді, тут показано прощення, завдяки якому Мавка стає сильнішою та вищою за свій Анімус. Також шляхетний (без сподівання на винагороду) вчинок Мавки – порятунок Лукаша з вовчої подобі – це принцип

діяння. Подяки за цей подвиг героїня не чекає, чинячи безкорисливо. Ще важливий один момент – метафізичне та метафоричне хрещення. Мавка хреститься не водою, а прийняла хрещення духом, вогнем (у фіналі твору), оскільки Лукаш дав їй душу, яку Мавка зміцнила. Згадується євангельське хрещення Духом Святим і вогнем (Мт. 3:11). Також цікаві слова Мавки, звернені до Марища про муки, спричинені їй невдячним Лукашем: «... ту муку / свою люблю і їй даю життя» [19, с. 258]. Це можна розуміти як свідомий мазохізм (і згадується образ Долорес у «Камінному господарі», відтак невірний Лукаш асоціюється з невірним Дон Жуаном; «Той, що в скалі сидить», навіть зовні нагадує Камінного господаря – Командора), але і як християнське прощення: Мавка любить і того, хто її ненавидить, і тим сильніша за слабкий Анімус. Саме в цих словах відбувається перелам, еволюція світогляду Мавки, яка вже не зможе повернутися до язичницького світу. Так само вона жертвує собою, офірує – безневинна, скривджена людьми. Прозрілий, офірує собою Лукаш. Якщо порівняти цей твір із вищезгаданою «Снігуронькою» О. Островського, то там так само спостерігається мотив християнської жертви: заголовна героїня добровільно жертвує собою, «вона, істота безсмертна і *безвинна* [тут і далі курсив М. Новикової. – О. С.], погодилася вмерти в ім'я винуватих людей. Добровільна жертва Мізгіря – у тому, що він теж наважився преставитися *безвинно*, і притому заради «чужих», а не «своїх», кривих» [10, с. 220]. Але питання смерті Мізгіря – складне, оскільки цей персонаж після розтавання Снігуроньки топиться – тобто йде у природу (у воду, на яку перетворилася втрачена кохана!); вода приймає жертву. Але за християнством Мізгірь чинить самогубство – смертний гріх (тоді як у поганському світі твору інші критерії). Якщо ж прийняти вищезазначену тезу про самопожертву, то в обох творах – О. Островського і Лесі Українки – герої завдяки власному християнському світогляду (щоправда, несвідомому у двох молодих персонажів «Снігуроньки») вищі, ніж їхнє оточення, і «випадають» із нього, щоб віднайти себе як архетипну пару – Аніму й Анімус – у сфері несвідомого.

Християнський аспект спостерігається і в інших речах. Так, пробуджений напровесні ліс, де зустрілися Лукаш і Мавка, нагадує Едем – язичницький, але логічний. Міфологічні персонажі там живуть, підпорядковані власному ладу, що для них є гармонійним. Лукаш – Адам, який несе раціональне і надасть імена мешканцям раю. Проте в даному разі цього й не вимагається: духи й люди не мають перетинатися, але цей закон порушено Мавкою. Відтак Лукаш і Мавка – Анімус і Аніма, Адам і Єва. Як і в Старому Завіті (особливо близькому в Біблії Лесі Українці), у драмі-феєрії також наявний мотив гріхопадіння – цього разу Лукаша з Килиною. Спокусництво з боку людей (жінки!) і лісових мешканців – від русалки до Куця – також детально виписане. Але якщо Адама і Єву вигнано з раю, то Мавка може повернутися до себе – проте сама собі забороняє це, бо має вже іншу етику. Натомість нового Адама – Лукаша – справді вигнано, перетворено на вовкулаку, і цей герой чужий як людському, так і демонологічному світу. Утративши Аніму, Анімус переживає кризу ідентичності.

Як доповнення образу Мавки виступає образ Килини. З одного боку, її можна розглядати як протилежність духовності, оскільки це агресивна сексуальність (детальніше про цього та інших персонажів: [2]), утилітарність. Килина язичницка в тому плані, що це тіло без душі, зовнішня красивість і фізична міцність. (До речі, зовнішня красивість – але не краса – зближують її з Лукашем, естетичним у народницькому розумінні, фольклорно-пісенному, але за цією зовнішністю ще немає духовності, Лукаш іще не сформувався, а старша Килина – уже не сформувалася.) Наполегливі й брутальні домагання Килиною Лукаша (тут удова відіграє чоловічу роль) пояснюються цікавим моментом. У драмі-феєрії дуже обмежений набір дійових осіб-людей. Лукаш, його безіменна мати і дядько Лев живуть далеко від світу, у самому лісі, не спілкуючись з людьми. Єдиний контакт – згадані німці, яким продають дуб дядька Лева – сакральне дерево, під чиїм корінням похований герой. Німці («німі» [10, с. 375], цебто які не говорять «нашою» мовою й тому з іншого світу – з «того» світу) означають чужу силу, але фізично в творі не з'являються. Про них тільки згадують – як про нечисту силу. Слід згадати, що в українському фольклорі чорт описується і у німецькому вбранні (такий портрет навів М. Гоголь у «Ночі проти Різдва»), і взагалі часто у демонології він виглядає як іноземець (атавістичний страх перед «чужим» – ось чому у романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита» Воланд удає з себе іноземця, причому німця). Отже, тут – ворожість, чужість.

Німці зрубують дуб, що М. Новикова порівнює зі світовою віссю, Світовим Деревом, Світовим Центром [10, с. 375]. Справді, це легко вкладається в запропоновану М. Еліаде схему. Сама «Лісова пісня» виразно ієротопічна. А дуб як сакральний символ у цьому творі нагадує Іг'драсіль у скандинавів (або германський Ірмінсуль). Аналогічні моделі світового древа є у слов'янській, балтійській та інших міфологіях. Зрубавши Світове Древо, герої стають незахищеними, і починається занепад, що, за скандинавським дискурсом, нагадує Фімбультвінтер (трирічну зиму; недарма заключна дія феєрії відбувається взимку), що передусє Раґнарьоку – сутінкам богів, кінцю світу, коли загинуть найсильніші

боги (Одін, Тор та інші), а на землі лишитьс'я обмаль людей. Нордична схема тут пропонується з огляду на її архетипову чіткість. Також Леся Українка як знавчиня німецької мови цілком могла читати праці з германської міфології (наприклад, Я. Грімма), легенди тощо. Розвиваючи модель Усесвіту в міфологічному ракурсі далі, можна визначити конфлікт між природою й культурою. Спотворюючи власну природу (ігноруючи та принижуючи Мавку й тим самим кривдячи божество), люди деградують: природа помщається за насильство – звідси й перетворення Лукаша Лісовиком на вовкулаку, і Куць та інші, які помщаються худобі, і Злидні, які обсіли хату (що врешті горить), та інші біди. Штучний людський світ, хутір, стане Атлантидою, але не піде під воду (незважаючи на волинсько-поліські болота), а згорить.

Якщо далі аналізувати образ Килини, то виникає враження, що ця засватана Лукашевою матір'ю (відчувається, що між жінками вже була домовленість) антигероїня прийшла зі сторони – як і всі герої-люди цього твору. Мабуть, на неї натякає авторка вустами Лукаша під час знайомства його з Мавкою: «... восени мене хотять женити» [19, с. 199] (але юнак ще не знає, кого йому засватають, – це не було дивиною в патріархальному суспільстві: молоді могли вперше побачити одне одного вже біля вівтаря). На це героїня слушно – але сміливо як на тодішній патріархальний устрій – парирує: «Хіба ти сам собі не знайдеш пари?» [17, с. 200]. Мавка вже тоді відчуває безініціативність свого обранця, але душевно прив'язана до першого людського Анімуса, зустрінутого нею. У Лукаша рабська психологія (і цією рабськістю потім Лісовик дорікне Мавці [19, с. 260], вважаючи, що нижчий опустив до свого рівня вищу істоту), він зник, щоб думали за нього. Далі показано мазохізм Лукаша: він нещасливий з Килиною і авторитарною матір'ю, але нічого не бажає змінювати та навіть не намагається втекти (його вовча подоба – тимчасовий ескапізм, з якого, однак, героя рятують). Несвідомо герой хоче страждати й не розриває садомазохістський ланцюг.

Характеризуючи далі образ Килини, відчувається, що вона чужа всіма своїми рисами, але слабкий Анімус приймає її як свою, не слухаючи інтуїтивної Аніми (Мавки) і приймаючи за мудрість материнські егоїзм та меркантильність. У ньому діє Мати, яка обмежена, а її син – залежний від чужої думки (причому думки старших). Сама мати керується народницьким принципом (наприклад, штовхає сина до сексуального виховання – кажучи проводити Килину і цим натякаючи вдові на інші стосунки, – але про справжню мету такого наказу Лукаш не здогадується, ініціатором стає не він, а нова знайома). Можна згадати «Пера Гюнта» Г. Ібсена (уперше поставлений 1876 р.; і твір, і сам автор були популярні в Російській імперії), де головний герой, на чужому весіллі зустрівши ідеальну Сольвейґ (як і Мавка, ця дівчина-переселенка чужа новому для неї простору), у відчай впирається та збезчещує багату чужу наречену Інґрід (закохану в Пера), а потім, згадуючи Сольвейґ, відторгає вже не цікаву йому жінку як бездуховну, занадто тілесну й доступну (і цим схожу на Килину). Алогічний вчинок – зв'язок з Інґрід після знайомства із Сольвейґ – можна пояснити тим, що Пер лякається тілесних стосунків із новою знайомою (у яку одразу закохується), вважаючи їх неможливими. Зустрівши духовну Аніму, творчий Пер прагне жити інакше. Але із Сольвейґ (на відміну від Інґрід, Жінки в Зеленому – дочки короля тролів – та Анітри) неможливий Ерос. Перший вчинок Пера має паралелі з Лукашевою поведінкою, а обидва твори об'єднає те, що і Пер, і Лукаш (покинувши своїх ідеальних коханих) врешті-решт залишаються зі справжньою Анімою, але Сольвейґ уже стара й сліпа, а Мавка має душу, натомість не має тіла, і відходить у природу разом з Лукашем (який помирає); Г. Ібсен теж натякає у фіналі на скору смерть Пера. Таким чином, в обох випадках тут Аніма вже деградована через небажання Анімуса її розробляти. Важливо врахувати ще й концепт християнського прощення: в обох випадках жінки – і Сольвейґ, і Мавка – прощають чоловікам та виявляють духовну вищість.

Варто детальніше охарактеризувати образ Килини з огляду на її статус удови, що впливає на мотивацію вчинків цієї героїні. У самої Килини обмаль можливостей удруге вийти заміж, її залицання до Лукаша зумовлені бажанням покращити власний статус, оскільки, попри матеріальну заможність (згадану в творі молочну корову «турського заводу» як символ багатства), жінці було дуже важко самій тримати господарство і виховувати сина (тому Килина каже правду: «Вдовиці – хоч надвоє розірвися!» [19, с. 240]). Не слід забувати, що у вдови, яка мала нащадків, було ще менше шансів улаштувати своє життя. Лукаш не може бути доброю партією для Килини ні за віком, ні за матеріальним станом (та явно заможніша, ніж Лукашева родина), але в удови немає іншої нагоди. У замкненому просторі хлопцеві немає конкуренції. Він перший смертний чоловік, якого побачила пробуджена Мавка (яка до того знала тільки Ерос Перелесника), і єдиний, за кого Килина може вийти заміж. Його майбутня дружина виконує чоловічу функцію й наділена великою фізичною силою, яка свідчить, що жінці доводилося все робити по господарству. Проте Лукашева мати й сам Лукаш, не думаючи про цю трагедію, натомість сприймають Килину просто як здорову й тому корисну жінку – як функцію та

майно. Узагалі ставлення до майна й опис шлюбу за розрахунком, хибні материнські поради – частий пісенний мотив, наявний і в інших народів (наприклад, шотландців).

І. Ігнатенко докладно пояснює статус удови у патріархальному суспільстві: «Загалом вийти заміж вдруге було можливо (традиційне суспільство схвалювало другий шлюб за таких умов), але зробити це було важко. Сільська громада була закритою, чоловіки-однolitки були одружені, а шлюб з молодими хлопцями був неможливим, адже це б підривало устрої патріархального суспільства (вдовиця-жінка – старша, з чужими дітьми, досвідченіша, «бита життям» тощо)» [7, с. 201]. Натомість удівці, «на відміну від вдів, мали набагато вищі шанси одружитися вдруге (особливо коли були не дуже старі й добре господарювали) і з молодю дівчиною: «Тато маму поховає – за другою пошукає» [7, с. 201]. О. Кісь так характеризує вибір удовою другого чоловіка: «Найчастіше вдови одружувалися з удівцями, що також мали дітей, керуючись насамперед господарськими міркуваннями. Проте траплялись і випадки шлюбу з молодшими за віком парубками з неможливих родин. На Поліссі розповідали: «Йде до вдови, потому що вон молодий, вон гарний, а землі не має, а у єє дітї – дітї поростут да пойдут, а вон буде жить да багатий буде». При цьому дотримувалися такої звичаєво-правової норми, яка гарантувала вдові у новому шлюбі контроль над тим майном, яке вона отримала у спадок по першому чоловікові» [8, с. 212]. Удова вважалась ерзацом (їй навіть не справляли повного весілля, бо вона вже не дівчина, а просто вінчали й обходилися «невеличким частуванням» [8, с. 215]; тобто, якщо незайману дівчину фактично приносили в офіру, роблячи раз і назавжди іншою – жінкою, – то у вдови, якщо вона мала нормальне подружнє життя, таких фізіологічних змін уже не відбувалося), з якою можна було дозволити собі сексуальні стосунки (особливо на війні, приклад – Еней і Дідона), але не завжди законний шлюб. Отже, у випадку вдівця і вдови бачимо преференцію на честь чоловічої, але не жіночої статі. Найбільше реальним варіантом другого шлюбу було одруження вдівця, який мав дітей, із удовою, яка теж мала нащадків. Для ілюстрації стосунків удівця чи вдови можна процитувати серболужицькі прислів'я, які беруться тут до уваги, бо є найбільше архаїчними з-поміж слов'янського світу й добре демонструють патріархальний лад. Наприклад: «Вдівець скоріше жінку знайде, ніж сироти матір» [11, с. 51] (натяк на злу мачуху) або: «Старі дівки радо в'ються навкруг вдівця» [11, с. 57]. Лукаш не може задовольнити Килини ні сексуально, ні матеріально (вони чужі одне одному – і тому в них не народжуються свої діти, бездітність у цьому творі має символічний зміст – аналогічно бездітні стосунки з Мавкою), але вдова не має іншого виходу. Її одруження з молодим хлопцем уже означає підрив тодішніх норм, проте конкуренції Лукаш не мав (через обмеженість людського населення в цьому локусі). Підсумовуючи, можна сказати, що Мавка – душа українського народу (але лише в інтерпретації Лесі Українки, бо фольклорна мавка, чи нявка, нейка, означає сексуальність), а Килина – його тіло. Віддавшись суто тілесному, орально-анальному (дослідженому в «Коді української літератури» Н. Зборовської, за З. Фройдом [4, с. 16–24]), Лукаш утрачає духовне, свою Аніму, а відтак, і власну ідентичність.

Отже, Килина бездуховна. Узимку зустрівши звільнену з царства смерті Мавку, вона розгублюється, оскільки керується тільки інстинктами, і усвідомлює слова лише в прямому розумінні. Можливо, Килина здибалася свою Аніму, але не готова її сприйняти й тому закликає, повернувши у природу (Мавка перетворюється на вербу, а в міфології верба – оселя чортів).

Є й інші неоднозначні символи. Це калина – кров і Мавки [19, с. 264], і шлюбна кров у традиційному українському розумінні (ознака дівочтва; вислів «поламати калину» – позбавити дівчину цноти; «добути (здобути) калину» [6, с. 78] – евфемізм на позначення статевого акту чи взагалі дефлорації, зокрема неприродним способом під час обряду комори [6, с. 112]). Отже, це жертва. Але також це й поховальний символ: калину, згідно з народними піснями (цей мотив використовували Т. Шевченко, Леся Українка та ін.), саджали в головах загиблих козаків або, рідше, – умерлих жінок. Отже, це Ерос і Танатос. Леся Українка часто згадувала кров у віршах. Але тут варто зупинитися на символі калини, оскільки він має й античне підґрунтя. Адже Мавка потрапляє під владу «Того, що в скалі сидить» і опиняється в підземному царстві. Саме ім'я негативного Анімуса – евфемізм, як у диявола (а підземний локус викликає таку асоціацію з пеклом чи скандинавським царством Хель – Hel, куди потрапляють ті, хто не вмер у бою). Домінує чорна барва (Мавка з'являється на землі, викликана голосом деградованого Анімуса-Лукаша – виттям вовкулаки, – убрана в чорну кирею, накинуту на неї містичним демонічним нареченням [19, с. 258]). Це нагадує Тартар, царство Аїда (врахуймо і те, що античне потойбіччя описується серед скель, як печера або вхід під землю, аналогічно – Дантове пекло). У драмі-фесрії Мавка, неначе Персефона, «спала сном камінним у печері / глибокій, чорній, вогкій та холодній» [19, с. 260], де «темні, мертві води» [19, с. 260]. У цей простір – неначе у замовляннях – не одлунюють голоси. «Той, що в скалі сидить» забирає Мавку, неначе Аїд (Гадес,

римський Плутон) – Персефону (Кору, римську Прозерпіну). Але якщо в першоджерелі богиня не хоче ставати дружиною підземного бога, то в «Лісовій пісні» Мавка, утративши людський Анімус (Лукаш сватається до Килини), сама в розпачі йде до негативного, смертоносного Анімуса-стагнатора. Її Анімус-Лукаш виродився, і на зміну йому надходить агресивний, монструозний, смертоносний. (Приблизно так у казці Г.-Х. Андерсена «Червоні черевички» Карен, відторгнувши Христа своєю поведінкою, позбавляється доброго Анімуса й потрапляє під владу злого – солдата, на якого перетворився диявол, і потім пританцьовує до ката, який відрубує їй ноги, що можна метафорично розуміти і як психологічне каліцтво, неповноту й нестійкість, «неукоріненість» Аніми: ноги в сновидіннях означають саме приживлення). За Еросом іде Танатос. Можливо, і Лукаш, і «Той, що в скалі сидить» – дві іпостасі одного Анімуса. Отже, Мавка обирає несвідоме, царство тіней – і саму Тінь (за К. Г. Юнгом). Цікавий ще момент: у «Лісовій пісні» не фігурує образ, який нагадував би Деметру (римську Цереру) – богиню родючості, яка оплакує дочку, забрану в Тартар (у «Снігуроньці» О. Островського таку роль відіграє Весна, яка відпускає дочку жити між людьми). Верба жива для Мавки, це мати, а береза – сестра. Зауважимо, що обидва дерева – сакральні у слов'ян, германців, балтійців та інших народів. Але у творі відсутній образ доброї матері. Лукашева тиранить дядька Лева, сина, Мавку й Килину; у неї немає родинних зв'язків, як у людей, вона позбавлена материнського захисту (тоді як є батьківський – Лісовик).

Мавчин сон у підземному царстві означає не лише сон весни під час зими. Це і може бути перегук із сюжетом казки про сплячу царівну (принцесу) – одним із варіантів є оповідь про Білосніжку. Але якщо в усіх варіантах героїню будить принц, то в «Лісовій пісні» «детонатором» стає деградований Анімус, який Аніма розвиває до свого рівня. Вовче виття замість співу чи гри на сопілці, поцілунку чи вияву сексуальності тут важливий чинник. Отже, у цьому епізоді є й деградація міфу або міфічного паттерну. Аніма є вищою, ніж її Анімус. Фактично Мавка «переросла» й рівень Лісовика, Перелесника, Лукаша й «Того, що в скалі сидить». Адекватного Анімуса у просторі середина-низ їй немає. У високості (міфологічний верх, гора), повітрі, куди зноситься очищена Аніма, її партнером є Перелесник (вогонь), але тимчасово. У неоромантичному аспекті це політ *ins Blaui*. Тоді Мавка – архаїчне божество, «простонародна Афродита» (за В. Соловйовим), яка підноситься до рівня Софії.

Якщо розвивати антично-український дискурс, то важливі рослинні символи. Так, калину в Мавки (що героїня тримає на грудях, вийшовши на землю взимку, і яку смокчуть, ніби вампіри, вічно голодні Злидні [19, с. 265]) можна порівняти з гранатом Персефони, чю роль відіграє описане іншою українкою, Анною Ахматовою (Ганною Горенко) червоне сухе листя, принесене смаглявою осінню в пелені та просипане на східці – у вірші-спогаді «Вновь подарен мне дремотой...» (уперше перекладений українською мовою мною, докладніше аналіз: [15]) – і смерть, і символічний (містичний) шлюб живої людини з потойбіччям, як Прозерпіни з Плутоном (звідси в А. Ахматової згадується «царство тіней»). У зв'язку зі шлюбом можна згадати слова безумної Кассандри в Лесі Українки про пожежу Трої: «Сюди, сюди отих квіток огнистих! / Гранати зацвіли! Весільний час! / ... То весільна пісня! / Се мати дочок виряджа до шлюбу! / Кассандра все неправду говорила. / Нема руїни! Є життя!.. життя!..» [18, с. 93].

Гранат означає і родючість, і смерть (як атрибут Персефони) – особливо це стосується плоду, з якого випадають зернятка. Цебто це еротично-танатологічний символ. Калина – Ерос, а підземне царство – Танатос. Сам гранат можна розуміти і як кров під час дефлорації, і як ритуальний похорон, офіру (наприклад, жертву зарізали). Адже і Мавка, і Персефона офіровані Тартару. Таким чином, функції та символічне підґрунтя античного граната й української калини збігаються.

Треба сказати, що у Лесі Українки гранат означає і кров, і вогонь (останні два символи у письменниці часто тотожні – через червоний колір). У драмі «Оргія» цікаво – але суто в античному дусі – показано синтез, синкретичне мислення, де в'янення природи – початок і кінець, і тут згадується образ Персефони. Антей, розповідаючи Нерісі про корінфські оргії своєї молодості як справжній сакрум, наводить міфологічний екскурс – природний для еллінів, поетичний опис весни та осені: «Квітки бували в нас лише в ту пору, / коли вони цвіли в садках та в полі, / а як верталась в Тартар Персефона, / то забирала нам усі покраси» [20, с. 178]. Такий опис – зв'язок з національними архетипами (якого римляни, змальовані Лесею Українкою, уже не мають, оскільки живуть утилітаризмом та імперським привласненням чужої культури).

Мавчину ініціацію можна інтерпретувати як алхімічні стадії, досліджені К. Г. Юнгом на прикладі неоплатоніків, «чоловічо-жіночого», сакрального шлюбу Матері-Землі та Отця Небесного тощо [5, с. 113–114]. (Останній момент виразний у міфології, особливо тих народів, які або взагалі не цивілізовані, або ж цивілізація торкнулась їх не так давно.) Так, Мавчина поява в багрянці й калині

[19, с. 253] (шатах, які є захистом з рідного простору) і фінальне згоряння – це рубедо (тобто «червоний»), перебування в світі «Того, що в скалі сидить» і, відповідно, чорне вбрання – ніґредо, а зимове очищення – альbedo («білий»). (Детальніше: [16].) До згоряння Мавку готує вже перша дія, де про перший поцілунок від Лукаша – людський поцілунок – героїня каже: «Зірка в серце впала!» [19, с. 214], зауважує: «Ні, се так добре – / умерти, як летюча зірка...» [19, с. 215] (до речі, зоряна символіка, ототожнювана тут з вогняною, наближає Мавку до Перелесника, якому в міфології також відповідають літавець, чий жіночий варіант – літавиця [19, с. 204] – та вогненний змії, або вогненний бугало). Тобто у Мавки перероджується душа. І на початку, і в кінці героїня зустрічає Анімус – той самий за сутністю та іменем, зовнішніми ознаками, але у фіналі трансформований. Сама ж драма-феєрія містить катарсис, за давньогрецькими традиціями.

У філософському аспекті цей твір (як і взагалі драматургія Лесі Українки) базується на індивідуалізмі (докладніше, як і стосовно проблеми «окультурення» Мавки: [3]). Ще у драмі наявна проблема статусу. Мавка – царівна у своєму просторі, але зрікається себе, ставши служебкою в сільській хаті, цебто профанізуючись у чужому просторі. Це може бути й трагедією природної людини в «цивілізованому» суспільстві (наприклад, селянки в місті). Почувши, що Мавка не помститься за себе і врятувала зачарованого Лукаша (у неї християнське розуміння «справедливої помсти» як «злочину» [19, с. 259], цебто Мавка пориває з рідним язичництвом і тягнеться до християнства, яке для неї уособлюють люди – хоча самі живуть неправедно), Лісовик дорікає дочці «хатнім, рабським» [19, с. 260] духом, – цю проблему вже досліджено у вітчизняному лесезнавстві, – а до того, виряджаючи покинуту Лукашем Мавку восени, сумно іронізує, що царівна «десь бавилась, химерна, / убравшись для жарту за жебрачку» [19, с. 253]. Тут можна згадати полонену божевільну Кассандру, яка зрікається жрецтва й каже, що найметься в переможниці за прислужницю: «Царице, загадай мені роботу, – / я вмю все, окрім пророкування» [18, с. 99], проте чує контраргумент: «Царівна ти і завжди будеш нею» [18, с. 99]. Тобто внутрішньої царственості, таланту, дару, покликання неможливо зректись, оскільки це даність. Сакральна постать не зможе жити як усі, профанно, бо тоді стане імітатором. Лідерство, внутрішня шляхетність, самостійність – те, що О. Кобилянська сформулює в «Царівні». Конфлікт помсти й милосердя, прощення в «Лісовій пісні» можна розуміти і як те, що на зміну Старому Завіту прийшов Новий. Отже, хоча в драмі-феєрії не сказано про християнство, Бога та інші монотеїстичні поняття, але ідея та зміст твору складніші, ніж просто опис язичництва чи демонології.

Отже, здійснений аналіз показує різноманітність образів і змістів у «Лісовій пісні». Так, образ Мавки складний і, попри міфологемність, легко приміряється на сучасність: це може бути і трагедія провінціалки у столиці, і «пейзанка», і демонологічний персонаж як такий, й еволюціонований образ жінки, яка від наївної перетворюється на сильну, тощо. Особливо плідним став юнгіанський аналіз (зокрема дослідження стадій алхімічного процесу як Мавчиної ініціації), доповнений фрейдизмом завдяки працям Н. Зборовської. У юнгіанському аспекті образну систему твору легко аналізувати як триаду *Анімус* (Лукаш, Перелесник, Лісовик) – *Аніма* (Мавка, Килина, Лукашева мати) – *Тінь* («Той, що в скалі сидить», узагалі хтонічний світ, лісові та інфернальні духи, як Куць і Злидні. Несподіваним виявився компаративний аналіз, що продемонстрував інтуїтивну подібність певних розробок образів і сюжетних моделей у сучасників Лесі Українки – О. Кобилянської і В. Винниченка, – інших драмах Лесі Українки («Оргія», «Камінний господар» і «Кассандра»), а також паралелі у скандинавській літературі, відомій українським письменникам того періоду в німецьких перекладах (казки Андерсена, «Пер Гюнт» Г. Ібсена). Виявлено й подібність функціонального символу калини (у Мавки) і граната в Персефони, що імпліцитно розвинуто іншою письменницею українського походження – А. Ахматовою (Ганною Горенко). Головне у здійсненому дослідженні те, що Мавка – носійка інтуїтивного, вона не творить сама (якщо не рахувати її поетичного мовлення й доброго впливу на господарство, естетичного плекання квіток), але пробуджує хист у своєму Анімусі. Натомість Лукаш – інфантильний Анімус, який дозріває тільки після трагічних випробовувань, але ця мудрість збігається з його фізичним кінцем. Фактично твір присвячено доланню Аніми слабкого Анімуса. Сильний Анімус (Лісовик, Перелесник, Куць – утім, останнього, чорта, можна розуміти і як Тінь) – язичницький і вже не може задовольнити Мавку, яка прагне духовності. До того ж такий Анімус деструктивний: хоча він помщається кривдникам Мавки, але не може забезпечити Анімі подальшого майбутнього й тим не розв'язує конфлікту. Сама ж Мавка виявляється як душа між двома світами. Підсумовуючи аналіз ситуації з Анімусом, можна згадати слова В. Теккеря в «Ярмарку суєти», що це роман без героя, зате є героїня. У випадку «Лісової пісні» нею є Мавка. Етнографічний аналіз виявився перспективним у розумінні образу Килини. Виявлено християнський підтекст драми-феєрії, попри язичницький «антураж». Виразно постає проблема простору, твір легко розкладається на бінарні опозиції «свій» / «чужий», сакральне /

профанне, маскуліне / фемініне, смерть (смертність) / безсмертя, душа / тіло (тілесність), природа / культура, верх (у даному випадку так званий «Мідґард», тобто «середній світ», де мешкають люди, але у драмі фігурують і небеса, куди возносяться Мавка з Перелесником) – низ (царство «Того, що в скалі сидить») – а це, власне, і вимагається від міфу. Компаративний і міфологічний аналіз виявив подібність деяких українських, античних і нордичних моделей, змальованих у «Лісовій пісні». Виявлено архетипові паралелі, наявні в давньогрецьких міфах: Орфей (Лукаш) – Евридика (Мавка), Персефона (Мавка), Аїд («Той, що в скалі сидить»), – підкреслені змінами пір року. Отже, твір задумано як містерію, можливо, сезонну. Модель Всесвіту у «Лісовій пісні» показано чітко завдяки дубу, що зрубують, і подальші події твору відсилають до германо-скандинавської міфології про трирічну зиму та «сутінки богів». У такому ключі Лукаша можна в деяких деталях розуміти як Фрейра, а Мавку – як Фрею (а царство «Того, що в скалі сидить» – як Хель), проте подібний екскурс вимагає докладнішого звернення до джерел. Відтак робота має перспективу продовження в різних аспектах.

Література

1. Дубинянська Я. Ніла Зборовська: «Феміністка – мій штучний імідж». *Дзеркало тижня*. 2006. 3 березня. URL: https://dt.ua/SOCIETY/nila_zborovska_feministka_miy_shtuchniy_imidzh.html
2. Забужко О. *Nôtre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій*. Київ: Факт, 2007. 640 с.: іл.
3. Заїка Т. П. Українська література кінця XIX – початку XX ст. в контексті західноєвропейської модерної культурної парадигми: дис. ... канд. філос. наук. 26.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 193 с.
4. Зборовська Н. В. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури: монографія. Київ: Академвидав, 2006. 504 с.
5. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство: посібник. Київ: Академвидав, 2003. 392 с. (Альма-матер).
6. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 224 с.
7. Ігнатенко І. Чоловіче тіло у традиційній культурі українців. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 224 с.
8. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 272 с.
9. Левченко Г. Міф проти історії: семіосфера лірики Лесі Українки: монографія. Київ: Академвидав, 2013. 332 с.
10. Новикова М. Міфи та місія. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 432 с.
11. Серболужицькі прислів'я та приказки / упоряд. та вступне слово К. Трофимовича; пер. з серболужицької В. Лучука; худож. В. Кузьменко. Київ: Дніпро, 1988. 134 с.: іл. (Мудрість нар.; зб. 46).
12. Смольницька О. О. Архетип Дикої Жінки в українській культурі: порівняльний аналіз праць В. Войтовича «Амазонка» та К. П. Естес «Жінка, яка біжить з вовками». *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 173. С. 152–158.
13. Смольницька О. О. «Лісова пісня» Лесі Українки і паралелі в інших літературах: від міфу та казки до фентезі. *Філологічні трактати*. 2018. Т. 10. № 3. С. 105–117.
14. Смольницька О. Психоаналітичні дослідження Ніли Зборовської в річищі неоміфологізму: порівняння з творчістю Віри Вовк. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія*. 2015. Вип. 18–20. С. 350 – 362.
15. Смольницька О. Символіка вірша-сну і спогаду Анни Ахматової «Вновь подарен мне дремотой...»: український контекст і перекладацький коментар. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 3. Т. 2. С. 159–164.
16. Смольницька О. Філософська інтерпретація лесезнавчого дискурсу Ніли Зборовської (на матеріалі есею «Моя Леся Українка»). *Слово і Час*. 2012. Верес. (№ 9 (621)). С. 52–62.
17. Смольницька О. О. Філософсько-методологічні засади літературознавчих досліджень в Київському університеті кінця XIX – початку XX ст.: монографія. Київ, 2013. 208 с.
18. Українка Леся Кассандра. *Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т.* Київ: Наук. думка, 1976. Т. 4: Драматичні твори (1907–1908). С. 93, 99.
19. Українка Л. Лісова пісня. *Українка Л. Вибрані твори*. Київ: Країна мрій, 2009. С. 187, 199–200, 204, 214–216, 229, 240, 253, 257–260, 264–265, 267.
20. Українка Леся Оргія. *Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т.* Київ: Наук. думка, 1977. Т. 6: Драматичні твори (1911–1913). Переклади драматичних творів. С. 178.

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Надія Колошук

ІВАН БАГРЯНИЙ: ДОМІНАНТИ ТВОРЧОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ

Постать Івана Багряного ось уже два десятиліття перебуває в центрі уваги читачів та дослідників української літератури. Попри запізнє на кілька десятиліть повернення на батьківщину, цей письменник посів гідне місце, на яке від початку заслуговував. Однак через запізнення його творчість ще далеко не до кінця осмислена. На часі узагальнення того доробку, що накопичився у справі вивчення Івана Багряного. Саме це завдання і ставить перед собою посібник Н. Г. Колошук: спираючись на численні статті останнього часу, вивести розуміння Івана Багряного на етап цілісного бачення.

Дослідницька манера автора посібника вирізняється багатьма цінними для науковця рисами: завжди глибоке, виважене, коректне й сумлінне в деталях прочитання, послідовне намагання довести тему до логічного й переконливого завершення. Усі ці риси гідно проявили себе в посібнику.

Робота складається з двох важливих частин: аналізу критичної літератури про творчість Івана Багряного та аналізу стильових і ідейно-художніх особливостей творів письменника. Кожен розділ має свою важливість: перший вводить у науковий процес, що складається навколо Багряного, наступні – у творчу лабораторію митця. Аналізуючи критичну літературу, авторка доречно і доказово узагальнює спільний здобуток науковців і критиків, показує складні моменти вивчення, прогалини і, звісно ж, перспективи. У розділах, присвячених творчості, пропонує власне бачення стильових домінант доробку письменника, переконливо показує його належність до модернізму і близькість його стилю до експресіонізму. Це новизна дослідження, що забезпечує посібникові високий не лише навчально-методичний, а й науковий статус. Посібник потрібен і студентам, і вчителям, і всім, хто цікавиться історією української літератури.

Марія Моклиця, доктор філологічних наук, професор Волинського національного університету імені Лесі Українки

«Місто мале...» (Є. Плужник): образ-локус у прозі І. Багряного та Б. Антоненка-Давидовича

*Місто мале. На дзвіницю злізти, –
Видко жита й хутори сусідні.
Виконком, аптека й канцеляристи...
Всі знайомі. Всі рідні.
Житиму тихо. Як осінь гарна, –
Біля воріт надвечір сидіти...
Просто – площа базарна,
А на ній – собаки та діти...
Знаю, як мало людині треба.
Спогадів трохи, тютюну, кімната...
Іноді – краєчок неба.
... Симфонія дев'ята...*

(Євген Плужник, зі зб. «Рання осінь» 1927 р.)

Оскільки з поняттями «місто» й «село» в українській свідомості пов'язані характерні стереотипи, що відбилися на мовному рівні, знайдемо їх і в літературі та літературознавстві. Наприклад, досить стійким є стереотип взаємозв'язку «урбанізм – модернізм» / «постмодернізм»; він

повсякчас актуалізується в сучасному літературознавчому дискурсі України, зокрема у критиці [1]. Тема урбанізму актуальна в дослідженнях про модернізм: починаючи від монографії С. Павличко (перше видання – 1997 р.) до останніх досліджень їй відведено, як правило, окремі структурні підрозділи з однозначно сформульованими назвами (наприклад, у Р. Мовчан: «Урбанізм як ознака модерності» [16, с. 393–398]).

Праць на урбаністичну тему стосовно конкретного міста чи в конкретних авторів (див. для прикладу: [10; 12; 14; 22; 23]) теж чимало: у літературознавчих збірках, часописах, наукових «вісниках» рясніють нововизначення міських «текстів» – «київський», «львівський», «чернівецький» тощо. Очевидно, для більшості науковців є прикладом російські дослідження славнозвісного «петербурзького» та інших «урбаністичних текстів», що почалися ще в 1920-х рр. [4], а в 1980–1990-х потужно постали на основі структуралістської / постструктуралістської методології у працях представників «московсько-тартуської школи» (див. [15; 19; 27]). Загалом методологія **українських досліджень урбанізму** досить еkleктична.

Що ж до власне літературного матеріалу, що розглядається крізь призму урбанізму, то коло авторів і текстів очікуване: здебільшого йдеться про написане «на міську тему» від зламу ХІХ–ХХ століть до сьогодення, особливо ж – про модернізм 1920-х рр. Частина вітчизняних дослідників переконана в переважній «рустикальності» української літератури аж до появи постмодерного покоління¹. Одні зараховують тих чи інших митців до «рустикальних» на підставі «сільського» походження (як-от Н. Зборовська у монографії «Код української літератури», 2006 р.), інші ставлять на заслугу деяким «сільським» інтерес до міста та урбаністичної теми. Питання про початок урбанізму в українській літературі залишається відкритим: спроби знайти його витoki призводять до оглядів літературної історії від Сковороди й Котляревського [21]. При тому лише поодинокі дослідники згадують про локус **малого міста** у прозі українських модерністів [13, с. 8].

Теза про ставлення українських митців до міста як до чужого світу / простору (Р. Мовчан: «... своєрідне ставлення української людини до Вічного міста – як погляд у «щілочку крізь паркан у чужий сад», її неоднозначні відчуття у полоні його атмосфери є симптомами маргіналізації, характерної для українського суспільства загалом» [16, с. 394]) видається досить поверхово обґрунтованою. Аргументація спирається на приклади зі звуженого кола текстів (тематично й за поетикою пов'язаних із хронотопом великих міст в окремих митців) та стереотипізовану історіософію українського модернізму – дослідники погоджуються з узагальнюючими тезами С. Павличко («... ставлення до міста стало лакмусом позиції [модерного – Н. К.] митця, а дискурс міста позначений глибоким і болісним конфліктом. <...> Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя. <...> В українській літературі з її закомплексованістю на народі, природній сільській людині, звернення до міста відбувалося особливо повільно й невпевнено. Мовно й соціально місто завжди було ворожим українцю» [17, с. 210]), не надто ретельно перевіряючи їх стосовно конкретного матеріалу.

Завданням нашої розвідки в цьому розділі є аналіз того матеріалу, що залишається поза увагою літературознавців, які пишуть про місто в українській літературі. Маємо на меті дослідження **топосів малого міста** у творчості представників «розстріляного Відродження», адже цей аспект практично не зачіпається ані в дискурсі літературного українського урбанізму / модернізму, ані в дослідженнях про І. Багряного.

Тим часом він видається нам важливим, оскільки більшість митців указаної генерації були, власне, не «дітьми міста, точніше, дітьми університетів і бібліотек, які можливі тільки в місті» [17, с. 212]², а виходцями (або вихованцями гімназій) із малих / провінційних міст та містечок цілої України³, і це не важко перевірити, зробивши вибірку з їхніх біографій. Так само неточною є теза про

¹ Див. так звану «Малу українську енциклопедію актуальної літератури» – «Плерому 3'98. Повернення деміургів» (Івано-Франківськ, 1998), чимало положень із якої перекочувало до критичних рецензій, монографій про сучасну літературу та про модернізм / постмодернізм тощо. Г. Грабович пише про «загальний «селянський» настрій української літератури» довоєнного періоду (1900–1930-х рр.) [10, с. 15]; Н. Анісімова – про негативне сприйняття урбанізації у поетів-галичан сучасної доби [1, с. 35] тощо.

² Власне, у С. Павличко йшлося про «неокласиків».

³ Див. ще одну тезу С. Павличко стосовно неокласиків, однак часто цитовану в розширеному значенні й тим самим неточно по суті: «Іхнім містом був Київ, який ріс, змінювався, українізувався, бюрократизувався, радянлізувався, модернізувався...» [17, с. 212]. У мемуарному нарисі «шостого в ґроні» неокласиків В. Петрова-Домонтовича «Болотяна Лукроза» (високо поцінованого Ю. Шерехом: «... може, найталановитіші українські мемуари, будь-коли написані» [26, с. 98]) з великою симпатією написано про містечко Баришівку 1920-х рр. – славнозвісну неокласиківську «Лукрозу», а саме про соціальний тип, притаманний малим українським містам і містечкам, що «в недоторканій чистоті зберігали всі відміни 17 віку» і втілюють культуру українського бароко – але не знане досі «старшинське бароко, [а] тепер *посполите*, козацько-ремісницьке. Не мрію, втілену в камінь мурів, а сувору щоденну працю». Йдеться про

місце дії їхніх творів – якимось нібито «скоріше символічне, ніж реальне» [17, с. 212] велике місто, у котрому вони нібито, за виразом Ю. Шереха, почуваються, «як Овідій у дикому дакійському засланні» [17, с. 212]⁴. Безпосереднє враження читача від спадщини «розстріляного Відродження» інше: ці автори та чимало їхніх героїв укорінені в соціумі (етнічно й культурно – питомо українському, хоча й значною мірою зрусифікованому) малих / провінційних міст, чиї образи представлені тогочасною літературою досить різноманітно й незвідно – насамперед у прозі – як знакові, метафоричні, що не виключає конкретно-реалістичних деталей та персонажів.

Але й у велике місто – тодішні столиці Київ та Харків – молоді письменники приходили зовсім не як неотесані селяни з патріархальною «мовою села»⁵, а як сповнені надій господарі нового життя, перед якими відкривалося майбутнє, що потребувало докласти рук та творчості до свого швидкого зростання. Народження нового – українського – міста постає не лише як накинутий комуністичною доктриною штучна утопічна ідея [17, с. 409], характерна для літератури соцреалізму, але й як досяжна, суб'єктивно вистраждана думка нового українського майбуття, заради якої вчорашні провінціали ладні були самовіддано працювати. «О, скільки ще треба праці, роботі! А що ти робиш, що ти робиш досі? Нічого! «Просвіта» й ті засідання?.. Треба дійсної праці, а не засідання й промови. Вихопитися із цього задушливого міста кудись, де щось роблять, де треба працюючих людей, де є справжнє діло!», – міркує автобіографічний герой Б. Антоненка-Давидовича Євген Барабаш у незакінченому романі «Нащадки прадідів» (1926?–1933?) [2, с. 337].

З огляду на вищесказане варто звернути увагу дослідників на terra incognita в нашому літературознавчому дискурсі – провінційні міста й містечка у творах Михайла Івченка та Аркадія Любченка, Уласа Самчука й Мирослава Ірчана, у «червоноградському» циклі Івана Сенченка й повістях, новелах та спогадах Бориса Антоненка-Давидовича... Очевидно, перелік далеко не повний. Усю «географію» й поетикально-образну типологію обраної тематики неможливо охопити, до того ж це буде відходом від предмета нашого дослідження, тому обмежимося прозою Антоненка-Давидовича та Івана Багряного, котрі були земляками: рідне місто, що їх об'єднує, – Охтирка на Сумщині (колишня Полтавська губернія). Антоненко-Давидович (із сім'ї залізничника) опинився там у шестирічному віці, навчався в гімназії, а Багрянний (син муляра) народився й виріс. Про Охтирку з її прадавньою історією та жалюгідним сьогоднішнім обидва писали із синівською любов'ю й болем. У старшого письменника цей образ-локус має реалістичне наповнення, показуючи життя української провінції 1910–1920-х років; у молодшого – тяжіє до романтичного символу незнищенності рідного народу й водночас уособлює його сучасне приниження.

«Від давньої козацької Слобожанщини мало що залишилось у місті. Древня трьохбанна дерев'яна церква, важка пудова Євангелія, що колись був подарував їй Мазепа, та ще назва вулиці – Повстяна. Колись, за давнини, місто було полковим, і це з тих часів, не знати як, зберігся козацький поділ міста на сотні. Перша сотня, друга, третя, п'ята... Але давно чужі самовладні руки покасували козацький устрій, навіть старі діди вже не держали в пам'яті козаків, забули... <...> Сотні залишились, як і за козаччини, та не було в сотенних пожильцях ні козацького звичаю, ні козацького духу; плінна ріка людського життя змила їм і заповзяття й саме їхнє ім'я. <...> ... в місті сонно жили напрочуд живучі, ледачі люди», – читаємо в романі «Нащадки прадідів» про Охтирку [2, с. 345–346]. У спогадах Антоненка-Давидовича важливе місце посідає, окрім цього міста, ще й Київ («Київ гетьманський» [3, с. 515–518]), Кам'янець-Подільський – столиця Української Народної Республіки часів національно-визвольних змагань, у яких він брав безпосередню участь як учасник бойових

соціальний тип ремісника та його родини (прототипами були члени сім'ї чинбаря Цвіркуна, у домі якого В. Петров мешкав у часи свого перебування в Баришівці), де в найтяжчі часи панувала «строга дисципліна праці», де «життя було сутужне й ощадне, і добробут був придбаний упертою й невсипущою працею», де господар иривився «з надрином, до цілковитого самозаперечення, забуття себе доходючи» [див. у збірці спогадів: Київські неокласики / упоряд. В. Агеєва. Київ, 2003, с. 296].

⁴ Насправді Ю. Шерех писав про ситуацію все тих же неокласиків, які почувалися чужаками через звуженість україномовного середовища «на своїй батьківщині», а не в місті [26, с. 112].

⁵ Визначення взято зі статей Ю. Шереха про «Місто» В. Підмогильного (Нью-Йорк, 1955) та пізнішої про В. Домонтовича – «Шостий у ґроні» (1984). Ним автор підкреслював загрознає наростання русифікаторського тиску навіть у найбільш сприятливий період «українізації» 1920-х рр., доводячи це фактами й цифрами у своїй англійській праці 1984 року «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941)» (див. у III т. вказ. видання творів Ю. Шереха). Натомість у статті-рецензії про «Місто» автор заявив, що в романі не йдеться про українізацію чи завоювання міста українським селом, бо письменник спеціально обходить політично-соціальні проблеми, концентруючи увагу читача на проблемах екзистенційних і тим самим де-факто українізуючи екзистенціальний дискурс, оскільки розглядає його як власне український усупереч реальній ситуації, коли насправді українізація була лише розпочата й ніколи в Києві так і не відбулася [25, с. 82].

дій; а також Вінниця, Проскурів тощо – географія переміщень його героїв чи наратора (у спогадах) досить різноманітна й майже завжди точно позначена, хоча здебільшого місце їхнього перебування важливе не як географічний пункт, а як певне соціальне середовище. Якось письменник зауважив, що в повісті «Смерть» – першому творі, що приніс йому визнання і став кращим здобутком дотабірного періоду творчості – «своїх героїв... брав з охтирської дійсності, не міняючи деяким навіть їхніх справжніх прізвищ...» [2, с. 730]. Те саме можна сказати про післятабірні оповідання та спогади, де місцем дії є повітове містечко («Удосвіта», «Курйозні зустрічі на довгій дорозі», «Бабині казки» тощо [3]). У повісті «Смерть» та в інших творах 1920-х рр. Антоненко-Давидович показав реальний стан свідомості пересічних українців, для яких поняття «село» / «сільське» асоціюються не просто з «неурбаністичним» / «архаїчним» чи «несучасним» / «до-модерним», а з «відсталим», «ганебно застарілим» і водночас саме з **українським**⁶ – це яскраво показано в повісті-«сатирі» «Справжній чоловік» (1929), де устами героя-малороса з провінційного міста сформульовано цілком актуальне уявлення та ще й підкреслено характерним суржилом через прийом невласне прямої і прямої мови персонажа:

«<...> Дуже странно: чоловік как будьто серйозний, а – українець!

Степанові Никифоровичу це трохи навіяло сумніву: все в зятеві було як треба, а ця рисочка випиналася потворною герлигою із статечного портрету його. «Чоловік з образуванням, на харошій службі сидить і – вроді дурачка із себе строїть!..» Проте зятеві він сказав інакше:

– Борщ у нас український, мужицький, можна сказати...» [2, с. 225].

Деталі образу-локусу в Антоненка-Давидовича повсякчас скупі, поодинокі (як-от: «невелика площа з високою кам'яною церквою посередині», «самотній електричний ліхтар», «одноповерховий будинок колишнього «дворянського собрания» тощо в романі «Нащадки прадідів» [2, с. 337–338]); письменник уникає розлогих описів і «ліричних відступів», переважають драматично розгорнуті події й виразні діалоги, що яскраво представляють характери персонажів – носіїв соціального типуажу, притаманного саме українському місту чи провінційному містечку, де обивателям уже й не віриться, що від України щось лишилося – швидше її саму «німці та Грушевський вигадали» (повість «Тук-тук...», 1925) [2, с. 242]. «Українізуватися» герой цієї повісті телеграфіст Василь Григорович не зможе – швидше помре. Як і баришня Людмила Різниченко – Люся з «Нащадків прадідів». Адже це означає ламати себе, свою затишну провінційну схованку від суспільних бур і революцій, стати беззахисним і безпритульним: «Может быть, конечно, из этого что-нибудь и выйдет. Но ведь это трудно; это нужно всего человека изломать и лепить сызнова...» – каже коханому Євгенові ця вчорашня гімназистка [2, с. 310]. Вона переконує його, що цього робити не варто, бо «Украина опоздала возрождаться» [2, с. 321], бо «вона прекрасна в абстракції, в минулому, але вона надто нужденна в сьогоднішньому» [2, с. 323]. Навіть дивлячись на велелюдну демонстрацію «революційних сил» на центральному міському Бульварі – «улиці без назви», де увіч переконується, що «таки не вмерла ця міфічна нація! Вона ниділа десь під заржавілими замками, щоб знову повстати до життя. Не вигадка, не фантазія, а насправді – живі, своєрідні люди» (дія відбувається влітку 1917 року), провінційна баришня, вихована на книжках «Пушкіна, Тургенєва, Достоевського, Толстого» [2, с. 320], приймає тверде рішення: «...все одно вона ніколи не стане тепер українкою! Скоріше полькою, готентоткою, бушменкою, ким завгодно – тільки – не українкою. Хай українізується все і всі, хай їхня дубова «мова» заповнить всі кутки людського життя... вона, Людмила Різниченко, лишиться тут останньою росіяною. Так! Останньою росіяною, з «Г», з «а», з Пушкіним, з «Евгением Онегиным», Гоголем, Бальмонтом, з усім, що є тільки діаметрально протилежного рівній ході селянських бабів...» [2, с. 366–367]. Часом здається, що це написано не про революційні роки, а про сучасність чи принаймні про вчорашнє – настільки подібні стереотипи живучі й поширені. Як казав ще один персонаж того ж роману: «Які там ми українці? Перевертні ми, а не українці. <...> ... в нас – босячня одна» [2, с. 332].

На відміну від об'єктивно-відстороненої манери оповіді в Антоненка-Давидовича, розповідач у Багрянного ніколи не буває безстороннім щодо показаного – часом для емоційного забарвлення образу вистачає єдиного слова. Так, у повісті «Огненне коло» місцем дії стає «сонячний Львів», образ якого допомагає письменникові передати всенародний ентузіазм при надії на відродження власної держави. Рідне ж місто головного / автобіографічного героя у цього письменника показане не лише тлом подій – безіменне / умовно назване провінційне містечко на Слобожанщині⁷, повторюване в деталях і

⁶ У словнику «Український жаргон» Лесі Ставицької (Київ, 2005) подано як синоніми: «по-українськи, по-селянськи, по-мужицьки» (с. 439), «мужик, селянин – лох» (с. 414). *Селяк* подається з приміткою «зневажл.» (с. 415).

⁷ Згадується теза Ю. Лотмана про «місто як простір та місто як ім'я» в літературному тексті [15, с. 320] – саме з ім'ям здебільшого пов'язана міфологія того чи іншого урбаністичного тексту. Багрянний навмисне ніде не називає своє рідне

своєрідному іронічно-ностальгійному настрої-пафосі оповіді про нього, є місцем дії у прозових творах письменника від раннього оповідання «Пацан» (опубліковане 1928 року) до останніх романів «Людина біжить над прірвою» (1949) та «Сад Гетсиманський» (1950), – але й самостійним образом-локусом, що визначає ідейну структуру цих творів. Деталі образу-локусу вкотре й найдокладніше (з назвою: «*Називається це місто – Наше*») представлені автором-оповідачем у незакінченій діалогії «Буйний вітер» – перший роман «Маруся Богуславка» (1957) починається розлогим ліричним вступом-екскурсом в історію слобожанських козацьких поселень (тут явно вгадується слід «Нащадків прадідів» Антоненка-Давидовича⁸) з їхнім «*споконовіків*» древнім адміністративним поділом, «*якого немає більше ніде – це поділ на «сотні*», з автентичними назвами вулиць, площ і «*перевалків*», що ретельно перераховуються, та таким же «*прекрасним букетом*» колоритних козацьких прізвищ їхніх мешканців із домішкою прізвищ німецьких, російських та інших; навіть із демографічними та економічними викладками: «... *ливарня, три гуральні, три броварні, цукроварня, трубзавод, шкірзавод, ходовий завод... Цегельні – аж десяток...*»; «... *яких шістдеся – замалим не сто! – тисяч мешканців*» тощо. Наратор ніби розгортає перед читачем карту, де місто «*сплянував якийсь дотепний будівничий*», щоб потім воно «*формувалося протягом століть стихійно, невідомо для чого й невідомо з чиєї волі*», однак цілком розумно й ніби за наперед накресленим задумом «*розпросторилося на землі й існує. Ще й вражає якоюсь оригінальною сплянованістю, сказати б, символікою тієї сплянованости, якимсь своїм таємничим смислом, як загадковий зієрогліф*» [6, с. 81–90].

Оповідач із теплим гумором, а почасти зі щирим співчуттям показує деталі-символи тої «*сплянованости*»: собор у центрі міста (у Нашому місті з «Марусі Богуславки» це Успенський собор із коштовним Євангелієм – подарунком «*славного гетьмана Івана Мазепи*»; в інших творах назва собору не вказана, однак він, навіть зруйнований – як у романі «Людина біжить над прірвою» – все одно височить у центрі схрещення радіальних вулиць міста; його споруда та фрески є важливими мотивами дитячих спогадів автобіографічного героя чи не в усіх романах Багряного); самі магістралі-вулиці «*у всі кінці світу*»; міський парк, що «*все розростається і все пишніє, схожий на праліс*» [6, с. 81, 83, 85]. Подібні деталі-топоси є в «Саду Гетсиманським», у «Людині... над прірвою»; а також є схожі на село околиці в обивательських «*праісторичних вбогих халупах, одвертих і щирих в своїх трагічних злиднях*» («Сад Гетсиманський» [7, с. 42]) – і такі ж «*решта – все халупи та одноповерхові дімочки*» в «Людині... над прірвою» [5, с. 103], такі ж – у ранньому оповіданні «Пацан», «Марусі Богуславці». У романі «Сад Гетсиманський» символічною деталлю стає залізниця зі «*двірцем*» за містом – «*дорога в незнаний світ*» («*двірець*» був важливим топосом для Багряного, переходячи із твору в твір: вперше зустрічаємо його в оповіданні «Пацан»; у «Нащадках прадідів» Антоненка-Давидовича згадано «*невелику затишну станцію*», де кожен прибулий з охоплених панікою фронтів поїзд «*струшував із середини вагонів, з дахів і буферів, як мокрий пісок, грудки зморених, лютих, озброєних людей*» – дезертирів [2, с. 347]).

Упадає у вічі, що деталі образу малого міста в Багряного цілком точно накладаються на скупі й виразні мотиви в тому вірші Євгена Плужника, що взято за мотто нашої розвідки: «*дзвіниця й розкрита з її висоти далина («Коли злізти на Успенську дзвіницю... й побачити все місто як на долоні*» [6, с. 82]), *площа базарна («Крім великого центрального майдану, місто має ще кілька більших і менших площ... як-от: Базарна площа...*» [Там само, с. 84]; «*величезна ярмаркова площа, залита сліпучим сонцем*» у «Людині... над прірвою» [5, с. 390]). Життя патріархально неквапливого, сталого, по-сільському невибагливого соціуму, світ простоти та ще сільської спорідненості мешканців містечка у вірші Плужника (*всі знайомі, всі рідні; житиму тихо; мало людині треба*) показано на тонкій грані з обивательською «обломовщиною», сонною рутинною фізично й духовно обмеженого провінційного животіння, з яким ліричний герой змушений миритися через тяжку хворобу («*Спогадів трохи, тютюн, кімната... / Іноді – краєчок неба*») і з яким урешті не змиряється: ніби випадково згадана бетговенська *симфонія дев'ята* в заключному рядку-пуанті різко змінює увесь настрій поетичного тексту, пере-

місто його справжньою назвою, оскільки для більшості читачів це ім'я нічого не скаже; натомість він намагається представити свій образ-локус як типово українське місто із прадавньою історією (хоча більшість козацьких поселень Слобожанщини по-справжньому *прадавньої* історії не мають), прив'язуючи його до загальноукраїнського історичного й міфологічного простору.

⁸ Очевидно, Багряному були відомі ті фрагменти роману старшого колеги, що публікувалися в 1926, 1929 і 1933 роках. Впадає у вічі перегук деталей і мотивів творчого задуму (зокрема алюзій із часів козаччини): Багряний задумав написати діалогію «Буйний вітер», куди мав увійти роман «Маруся Богуславка», тоді як Антоненко-Давидович хотів створити трилогію «Січ-мати» (інформація про це подавалася в пресі [2, с. 735–736]), першою частиною якої мислився роман «Нащадки прадідів». В обох письменників ішлося про сучасне життя провінційного міста на Слобожанщині, у якому за характерними деталями вгадується Охтирка.

водить його звучання в зовсім інший регістр – у світ безмежних борінь Духу й змагання з вироками Долі. У прозі Багряного подібний конфлікт (у «Саду Гетсиманському», «Людині... над прірвою») передано більш розлого та деталізовано. Він не вказував свого старшого колегу-«ланківця» як попередника теми малого міста, однак у «Людині... над прірвою» Плужникові вірші є виразним (одним із багатьох) інтертекстуальним мотивом. Отже, у Багряного можна відчитати «сліди комунікаційного дискурсу» (Т. Возняк [8]) «ланківців»⁹.

Показує він і прихований за видимим провінційним спокоєм катастрофічний процес руйнування «колосальної вітальної сили» («Маруся Богуславка») й опірної здатності малих українських міст, про що неодноразово читаємо й у Б. Антоненка-Давидовича. Оскільки міста неминуче «вплетені у комунікативний текст влади... є його комунікаційними вузлами і ретрансляторами» (Т. Возняк [Там само]), неабияке місце у формуванні міського образу-локусу посідає *тюрма*. У багрянівських творах більшість подій відбуваються у в'язниці чи то пристосованому до функцій в'язниці приміщенні. Тим не менше в «Марусі Богуславці» письменник не показав її в початковому, узагальнено-панорамному описі – вона відсутня в ідеальному образі його малої батьківщини, на сонячних теренах провінційного міста його дитинства. Порівняймо з описом у спогадах більш об'єктивного реаліста Б. Антоненка-Давидовича: *«Взяти хоч би наше повітове місто Охтирку з тюрмою, поліцейською управою, крамницями та чотирма церквами в центрі, від якого відійди трохи вбік чи назад або вперед – і вже побачиш хати під стріхами, верби, тополі, журавлі криниць. Той панський центр з начальством, панами й офіційною «панською» мовою був ніби позолоченою коростою, яка тонким шаром вкривала стародавнє українське місто, що й досі поділялося в народі, як і за козацьких часів, на десять сотень»* («Удосвіта (3 рукопису книги «Що коштує чорний хліб»)), написано в останні роки життя) [3, с. 510].

Із контрасту між спогадами багрянівського головного героя Андрія Чумака («Сад Гетсиманський») про світлі дитячі дні в рідному місті та похмурою реальністю нової зустрічі з ним зав'язується непримиренний конфлікт з радянською тоталітарною системою – безіменне рідне маленьке місто постає в очах героя *«старцем у лахмітті»*, до якого він таємно повертається, втікши з заслання, і відразу бачить ознаки занепаду й зубожіння: *«Жодної нової будівлі, жодних риштувань, жодного руху вперед»* (II і III розділи першої частини роману [7, с. 13–14]). Ще більш очевидні йому ці риси після нового арешту, коли вранці чекісти доправляють арештанта від міського відділу НКВС до замиської станції, щоб везти до Харкова, і він видивляється на вулиці, якими його везуть, прощаючись із рідним містом, що вособлює для нього все нагло відібране найдорожче – волю, родину, батьківщину, надії на майбутнє. Андрія болісно вражає лицемірно-пафосний червоно-рудий колір, вифарбувавши яким споруди й навіть паркани, влада намагається приховати сліди насильства, руйнування та злидні: *«Бач, бракувало бадьорості й життьової патетики, от чого. Бадьорість і життьову патетику заступила бравада, нудна й придуркувата казенна бравада. І виявилась та бравада в кольорі. <...> І це єдина обнова, єдиний показник «поступу». Ним, тим кольором революційним, цецто кольором червоним, було вифарблено геть усі будівлі в центрі міста і навіть муровані огорожі. Колір пооблазив, пооблуплювався, порудів від дощів і часу, і місто мало вигляд ніби попечений, покалічений, напівбожевільний. <...> Ось бульвар Шевченка – ще не так давно, за часів НЕПу, він пишався розкошами майже столичних крамниць, кондитерських, ресторанів, тепер він геть весь уніфікований, поспіль червоний, ні, рудий до відчаю і пощерблений – в ньому якимось дивом повипадали цілі будинки, немов повибивані зуби. Ось електровня – така сама руда і згорблена, вгрузла в землю, допотопна електровня, і навіть революційний колір не в силі її змодернізувати. <...> Це вже вона конає. Ось, нарешті, велика, ще імператорська тюрма!.. <...> Це декорація, цей фарбований фасад – від політики! Коли всередині зі здобутками революції не гаразд, коли ту революцію підмінено чим іншим, коли треба те «інше» злочинно ховати, тоді ретельно фарбиться фасад»* [7, с. 40–41]).

Таким чином, образ-локус набуває метафоричного значення й ідеологічного підтексту. Через нього виражено важливий аспект авторської позиції, авторське бачення долі українського народу, про яку Багрянний міг би у 30-ті й у 50–60-ті роки ХХ століття сказати трагічними словами Франкового «Мойсея»: *Народе мій, замучений, розбитий, Мов паралітик той на роздорозжю, Людським презирством, ніби струпом, вкритий! Твоїм будущим душу я тривожу, Від сорому, який нащадків*

⁹ Про «ланківців»-«марсівців», серед яких Багрянний з'явився 1926 року (після перейменування київського літературного угруповання «Ланка» в МАРС), недавно опубліковано працю Вікторії Дмитренко: Дмитренко В. І. Літературний дискурс «Ланки»-МАРСу першої третини ХХ століття: монографія / Держ. закл. «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. 280 с.

*пізніх Палитиме, заснути я не можу. Невже тобі на таблицях залізних Записано в сусідів бути
гноєм, Тяглом у поїздах їх бистроїзних?*

Отже, зображення реального українського містечка Охтирки у творах Антоненка-Давидовича та Івана Багряного показує, що образ-локус малого міста вособлює батьківщину, показану з любов'ю й вірою у власний народ, у його відродження, однак і з тверезою оцінкою його загумінковості, культурної деградації в умовах бездержавності й національного приниження. Повітове місто на Слобожанщині передреволюційного та пореволюційних десятиліть постає у цих прозаїків і фоном розгортання дії, і важливим образом-знаком у відтворенні соціально-побутового життя з його животрепетними конфліктами, серед яких неабияке місце посідає суперечність самоідентифікації героя в етнічному й культурному плані, ідейно, політично й морально. В образі малого міста сплелися історія й сьогодення, «народне» і «класове», родинна традиція й дорогі особисті спогади. У творах Антоненка-Давидовича в образі-локусі знаходимо вираження соціально-світоглядного конфлікту через мовну проблему: його герої намагаються самоідентифікуватися, повертаючись до спадщини предків та відстоюючи її як живу цінність, передусім визначаючи для себе мовну проблему. Відстоювання повноцінності української мови через власну словесну практику було для Антоненка-Давидовича (як і для його героя Євгена Барабаша / Барабашова в «Нащадках прадідів») принципом, котрий він обрав лінією особистої поведінки на все життя, хоча міг би легко пристосуватися до більш комфортної в колі його близьких і знайомих російської вжиткової мови. У Багряного в образі малого міста сплелися скептичні й болісні авторські роздуми про обдурений більшовицькими вождями український трудовий народ, про втрачений шанс національного відродження та глибока ностальгія за минулим і залишеною батьківщиною.

Іван Багряний – «традиційник» чи модерніст? (спроба підсумку)

Іван Багряний – вельми особлива, значна й яскрава постать української літератури, сформована короткотривалим спалахом «розстріляного відродження», а виявлена в умовах повоєнної української культурної резервації. Багряний був **одним із перших**, через кого гулагівська тема стала відомою світові, – так би мовити, був із тих, хто торував їй шлях до читача. Звідси й очевидні недоречності в рецепції художника. Усі нинішні порівняння (а через них, як відомо, лежить єдиний шлях до пізнання) видають аберацію зору наших сучасників, бо читають ті, кому вже відомо про Солженіцина, і втискують Багряного в стереотип тематики та використовують у риторичі стосовно національної ідеї (акцентуючи на тематичних пріоритетах чи на художньому «недотягуванні» – як кому зручно). Усі сучасні художникові порівняння виходили чи то з канону пригодницького жанру, чи з вимог «суворого реалізму», бо «гулагівської прози» ще не було, і не враховували, як далеко вона поведе від пригодницької белетристики та яким жорстоким і трагічним доведеться стати реалізму. Тому не було очевидним, як далеко стояв Багряний від них із самого початку.

Основним у сув'язі конфліктів будь-якого твору Багряного бачиться протистояння вільної, гордої, сильної людини (що уособлює народну волю до життя) й тоталітаризму. Тип розв'язки – відкритої в метафоричному сенсі, для майбутнього ідеї, ідеалу – завжди трагічний у сенсі житейському (у цій рисі особливо відчутний вплив на письменника стихійно-екзистенціальних поглядів, притаманних багатьом митцям українського «розстріляного відродження» – Плужникові, Підмогильному, Хвильовому), однак життєствердний за художнім пафосом (типова ознака романтичного типу творчості). Структурно романи й повісті Багряного – доцентрові, «антропоцентричні» (тобто в центрі завжди сильна людина, головний герой, до якого стягуються всі сюжетні й образні лінії розвитку).

Вказані особливості дають підстави стверджувати, що творчість І. Багряного мусить бути прочитана в контексті всеєвропейського модерністського напрямку – експресіонізму (але обов'язково мусимо мати на увазі, що на наших теренах експресіонізм був інакшим – передусім у поетиці, у конкретному образно-тематичному наповненні, спільними ж були світоглядно-естетичні засади й, головне, психологічний субстрат, що виявляється у творчості кожного значного художника). Мусимо це робити не тому, що зараз престижно в усьому прилучатися до Європи, але тому, що суцільні «реалізоцентричні» трактування невідомо спотворюють дійсну картину розвитку нашої літератури, розмивають саме поняття реалізму як художнього напрямку та типу творчості у ХХ столітті. Багряний – представник літератури «розстріляного відродження» – в 1940–1950-х рр. плідно продовжив традиції українського модернізму, зокрема витворив індивідуальний експресіоністичний стиль: одверто суб'єктивований, декларативно-пафосний, напружено-експресивний, лаконічний, опертий на стильові засоби образного й конфліктно-сюжетного контрасту, на кінематографічну й малярську техніку витворення сцен-метафор, на градацію як сюжетно-композиційний і стильовий прийом, на застосу-

вання експресивних тропів, що видають його близькість до «вітаїзму» українських модерністів – М. Хвильового, Ю. Яновського, О. Довженка.

Цілком погоджуючись із тезою й аргументацією З. В. Савченко про близькість цих митців саме з точки зору їхнього «вітаїзму», не приймаємо її погляду на Багряного як на анахронічне явище в українській повесній літературі та на вторинність його індивідуально-художньої манери, що нібито «відзначалася наявністю певних стереотипів, агітаційних кліше, поверховістю у вирішенні конфлікту між особистістю і суспільством», через що його спроба відродити героїчний дух активного романтизму 1920-х рр. «виявилася невдалою, бо така манера вже не відповідала духові часу» [18, с. 15].

Твори гулагівського «циклу» в Багряного – типowo модерна (власне, неоромантична) література, оперта на суб'єктивістське світобачення, сконцентрована на ідеї сильної особистості та на екзистенційних проблемах. Багрянний – яскравий романтик, тому його герой перебуває в конфлікті не лише з НКВС чи з радянською ідеологією, а й з усім світом: «... позиція Івана Багряного – це протистояння всьому і всім», – твердить Л. Череватенко 24, с. 132]. Письменникові було не так важливо дотримуватися автобіографічної точності чи реалістичної достовірності, як виразити той конфлікт у всій його глибині, гостроті й масштабності. Багрянний-художник не копіює й не документалізує, а загострює й універсалізує реальні картини й образи – не тому, що не хоче показати правди, а тому, що правда в його розумінні – це і є гостре викриття тотальної деспотії, з якою він зіткнувся, і показати реальні масштаби якої – це значить вдатися до гротеску та контрасту.

Природа багрянівського модерного стилю – експресіоністична: як і всіх експресіоністів, його цікавить не конкретика, а загальні закони буття, він вдається до гіпербол, алегорій, універсалій, міфологем, тяжіє до експресивної стилізації й музичних засобів композиції та стилю. При тому він не прагне будь-якою ціною виявити власну неповторність в оригінальній формі: проіннятий понад усі почуття ностальгією за домом, родом-коренем, нагло відібраним і згвалтованим минулим і рідним світом батьківщини, цей художник менш за все рефлексує щодо форми самовияву. Форму знаходить спонтанно, вона виринає з пам'яті зі звучанням рідної пісні й підганяє виснаженого поневір'яннями творця, аж поки не виллється на папір.

Спробуймо з довір'ям до письменника прочитати багрянівські спогади про те, як писалися, до прикладу, «Тигролови» [5] (цей невеликий нарис-спогад – талановитий зразок української мемуаристики; шкода, що багрянівський вклад у її створення, на відміну від листовної спадщини та публіцистики, по суті, не вивчається [20]) – в умовах підпілля, у неймовірно короткий строк і з неймовірним напруженням, – і стане зрозумілою постійна гарячкова поспішність, невідредагованість, подекуди стилістична неохайність багатьох його писань. Ю. Шерех писав: «На кожній сторінці я знаходжу фразу або деталь, що обурюють мене. Я кажу собі: тут автор недоглянув. Тут потрібна рука редактора. Це треба скреслити. Але я не можу відірватися від твору, я повертаюсь до нього, і я знаю, що тут Багрянний створив позитивну цінність, вищу від нормальної міри»¹⁰.

Індивідуально-новаторське й традиційне у творах Багряного тісно взаємопов'язані. Марка «традиційника» (С. Павличко) чи «сумлінного продовжувача реалістично-побутової традиції» (В. Агеєва) не відповідає суті цього феномену вже тому, що письменник не брався за традиційні теми й не показував побут, а універсалізував сучасне йому народне буття (зокрема й побутові картини – хай то будні тюремної камери в харківській в'язниці 1938 року чи хрестини в зруйнованому війною слобожанському містечку), показував через них свій народ і час такими, якими вони ввійшли в історію. Очевидно, Багряного (принаймні переважну більшість його творів) варто розглядати в контексті масової літератури – як зразок кітчу того ґатунку, котрий Т. Гундорова у своїй монографії назвала «іконічним» [11].

«Традиційність» і «реалістична традиція» безпідставно перенесені сучасними критиками в ряд спрофанованих понять, котрими механічно позначається те, що не відповідає претензійним смакам деяких літературознавців. Але чи не пора придивитися до того, що поза суб'єктивними уподобаннями, і повернутися до спокійної й сумлінної роботи? Адже чимало ще не прочитаного чи поверхово оглянутого треба перечитати.

До речі: хто точніше за В. Підмогильного показав побут українських міст і містечок у революційні та 20-ті роки ХХ ст.? То хіба він традиційний реаліст? Навряд. Але й не Багрянний, у якого побут перетворюється на метафору. А те, у чому вони реалісти й пов'язані з українською традицією, не шкодить їм бути визначними митцями доби.

¹⁰ З рецензії Ю. Шереха на видання «Саду Гетсиманського» і з нагоди ювілею письменника (часопис: Нові дні, 1957. Ч. 95) (цит. за: [20, с. 51]).

Хронологія життя і творчості І. Багряного

– 2 жовтня (19 вересня за старим стилем) 1906 року в місті Охтирка на Полтавщині (тепер Сумська область) у родині каменяра Павла Петровича Лозов'яги народився майбутній письменник. Мати – Євдокія Іванівна Кривуша – походила із заможного селянського роду в селі Куземин біля Охтирки. У сім'ї, крім Івана, виховувалися також син Федір та дочка Єлизавета.

– Шестирічним хлоп'ям Іван почав навчатися в церковнопарафіяльній школі, потім закінчив вищу початкову школу в Охтирці (1916–1919).

– З 1920 року Іван Лозов'ягін навчався в технічній школі слюсарного ремесла, згодом у Краснопільській художньо-керамічній профшколі.

– Того ж 1920 року був свідком, як чекісти замордували його дядька (за службу в армії С. Петлюри) та 92-річного діда.

– 1922 року починається період трудової діяльності та активного громадсько-політичного життя Івана: він то завполіт місцевої цукроварні, то окружний політінспектор в Охтирській міліції, то вчитель малювання в колонії для безпритульників і сиріт. 1925 року вийшов із комсомолу. Щоб «збагатитися враженнями» (вислів самого Багряного), побував на Донбасі, у Криму, на Кубані. 1925 року працював у Кам'янці-Подільському ілюстратором у газеті «Червоний кордон», там уперше надрукував свої вірші ([Лозов'ягін («Плуг»). Піонери. *Червоний кордон* (Кам'янець-Подільський). 1925. Ч. 122 (2 липня). С. 3]).

– Того ж 1925 року під псевдонімом І. Полярний видав в Охтирці невелику збірку «Чорні силуєти. П'ять оповідань».

– 2 серпня 1926 року подав документи і вступив на малярський факультет Київського художнього інституту, але закінчити його не зміг через матеріальну скруту та упереджене ставлення керівництва. 1929 року йому не дозволили захищати дипломну роботу з огляду на націоналістичну та протирежимну діяльність. Навчаючись у КХІ, він виходить зі спілки «Плуг», вступає до опозиційного літературного об'єднання МАРС («Майстерня революційного слова»), де зближується з Валер'яном Підмогильним, Євгеном Плужником, Борисом Антоненком-Давидовичем, Григорієм Косинкою, Тодосем Осьмачкою та іншими. Пізніше їх було піддано нищівній критиці з боку офіційної радянської критики й усіяко переслідувано. У цей період твори Багряного друкували часописи «Життя і революція», «Червоний шлях», «Всесвіт», «Плужанин», «Гарт», «Кіно» та ін.

– 1927 рік – молодий письменник став автором двох скандальних поетичних книг – збірки «До меж заказаних» та поеми «Ave Maria» (невдовзі була заборонена цензурою й вилучена зі книготоргівлі).

– 1928–1930 роки – зоряний час Багряного-поета: написані поеми «Батіг», «Вандея», «Собачий бенкет», «Гутенберг», епопея «Комета», роман у віршах «Скелька». Далеко не все з того збереглося.

– За поему «Ave Maria» (1927) критики звинувачували Багряного у «порнографічному натуралізмі з густою домішкою слинявого сентименталізму». Офіційною реакцією на роман «Скелька» стала стаття О. Правдюка «Куркульським шляхом» у ж. «Критика», де заявлено: «... Від самого початку поет став співцем куркульської ідеології і до сьогодні лишається таким...» ([Правдюк О. Про творчість Багряного. *Критика*. 1931. № 10. С. 73–83]).

– 1930 р. – письменник опублікував нариси під назвою «Крокви над табором» про колгосп, який переростає в комуну; це була спроба компромісу молодого автора з самим собою та зі своїм часом.

– 16 квітня 1932 року – Багряного вперше арештували на вулиці в Харкові та майже рік тримали під слідством у харківській в'язниці: 11 (?) місяців він пробув у камері одиночного ув'язнення у внутрішній тюрмі ГПУ. Йому висунуто звинувачення «у проведенні контрреволюційної агітації» в таких творах, як поема «Ave Maria», історичний роман «Скелька», поеми «Тінь», «Вандея», «Гутенберг», соціальна сатира (у віршах) «Батіг». 25 жовтня 1932 року письменника відправили на заслання на Далекий Схід. Про його перебування там у 1932–1937 роках, зокрема про життя серед українців Зеленого Клину, нині ще мало відомо.

– 1936 рік – Багряний утік із заслання та переховувався в земляків-українців у Буреїнському та Сучанському районах Хабаровського краю. Через два роки повернувся додому, де через чотири дні був арештований удруге (за інтернетним джерелом: другий арешт відбувся в дорозі, новий термін – три роки – письменник відбував у таборі БАМЛАГ). 16 червня 1938 року знову арештований і сидів у Харківській в'язниці УГБ-НКВС на Холодній горі. Йому висунули звинувачення як учасникові чи навіть керівникові націоналістичної контрреволюційної організації. Акт про закінчення слідства 26 березня 1939 року з висунутими проти нього звинуваченнями Багряний не підписав. 1 квітня 1940 року було прийнято постанову, в якій зазначалося, що всі свідчення про його контрреволюційну діяльність

відносяться до 1928–1932 років, за що він уже був засуджений, а «інших даних про антирадянську діяльність Багряного-Лозов'ягіна слідством не добуто». На волю вийшов перед німецькою окупацією, із підірваним здоров'ям (почав розвиватися туберкульоз). Повернувся в Охтирку. Пізніше подробиці цього періоду життя (п'ять років – арешти, слідство, тортури, втечу із заслання та ін.) письменник використав у романах «Тигролови» та «Сад Гетсиманський».

– Радянсько-німецька війна застала Багряного в Охтирці. Під час німецької окупації працював у газ. «Голос Охтирщини», де йому вдалося опублікувати уривки з роману «Скелька». Написав п'єсу «Генерал», де показав своє вороже ставлення і до німецької, і до радянської окупації. Заробляв на хліб для сім'ї (дружина й син) малюванням декорацій у харківському театрі. У 1942 році дивом уник розстрілу.

– 1943 рік – Охтирку вперше (на короткий час) звільнили радянські війська. Багряного мобілізували до Червоної армії, але до фронту він не доїхав: поблизу Конотопа ешелон із новобранцями був розбомблений, усілілі призовники розійшлися по домівках. Після повернення радянських військ за Багряного знову взяли органи НКВС. Після чергового арешту письменникові вдалося втекти з колони арештованих, яких вели в радянський тил.

– На початку 1944 року І. Багряний опинився у Львові, де за короткий строк написав роман «Тигролови» (перша назва – «Звіролови») та подав на літературний конкурс, оголошений представниками літературних кіл міста. У січні 1944 року, перебуваючи в Тернополі, написав поему «Гуляй-Поле» (за: Тернопільський енциклопедичний словник. Тернопіль: ВПК «Збруч», 2004. Т. 1).

– 1944–1945 роки – письменник перебував в УПА (на Волині, у Галичині та в Карпатах), працював у відділі пропаганди, писав патріотичні пісні, статті різноманітного характеру, малював карикатури й плакати агітаційного призначення. Брав участь у створенні Української Головної Визвольної Ради (УГВР), у розробці її програмових документів. Із наближенням радянської армії перебрався до Німеччини (за свідченням Юрія Лавріненка – через оунівське підпілля).

– 1946 – написав знаменитий памфлет «Чому я не хочу повертатися до СРСР?», у якому викрив підступну політику Радянського Союзу щодо репатріантів. Водночас це була політична декларація національної гідності й прав людини: письменник виступив на захист своїх земляків – колишніх в'язнів, оstarбайтерів, полонених, позбавлених власного імені; як людина, що пережила примусову репатріацію, насильство, тортури, приниження, він логічно обґрунтував закономірність еміграції з Радянського Союзу – батьківщини-мачухи, котра чинила геноцид проти власного народу. Того ж року в еміграції опубліковано збірку «Золотий бумеранг. Рештки конфіскованого та знищеного».

– 1947–1962 роки: написані повоєнні твори Багряного: драматична повість «Морітурі» (1947), роман «Сад Гетсиманський» (1949–1950), «повість-вертеп» «Розгром» (1948), повість «Огненне коло» (1953), поема «Антон Біда – герой труда» (1956), перша частина незавершеної трилогії «Буйний вітер» – «Маруся Богуславка» (1957), помертвено опублікований (1965) роман «Людина біжить над прірвою» тощо.

– 1948 року Багряний заснував Українську революційно-демократичну партію (УРДП) і 17 років – до самої смерті – редагував газету «Українські вісті». Був головою Виконавчого органу Української Національної Ради та заступником президента УНР.

– 25 серпня 1963 року в санаторії Сан Блазієн у Шварцвальді (Західна Німеччина) письменник помер. Похований на цвинтарі в м. Новий Ульм.

– 1963 року філія Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ) в Чикаго розпочала акцію за надання Нобелівської премії Іванові Багряному, але його несподівана смерть перешкодила офіційному висуненню на цю нагороду.

– 1965 року на могилі Івана Багряного встановлено пам'ятник (скульптор Леонід Молодожанин).

– 1992 року постановою Кабінету Міністрів України Іванові Багряному посмертно присудили Державну премію імені Тараса Шевченка за романи «Тигролови» та «Сад Гетсиманський».

– 23 вересня 1996 року Кабінет Міністрів України видав постанову «Про 90-річчя від дня народження І. П. Багряного». Організаційний комітет очолив Леонід Кравчук. Того ж року засновано Фундацію імені Івана Багряного та премію його імені. Серед перших лауреатів – Іван Дзюба.

– 1 серпня 2006 року Верховна Рада України відхилила проект Постанови про відзначення 100-річчя від дня народження видатного українського письменника, громадсько-політичного діяча, непохитного борця за незалежність України Івана Багряного. Під час обговорення думки щодо відзначення ювілею розійшлися. Депутати з фракцій «Наша Україна» та БЮТ висловилися за

вшанування пам'яті Івана Багряного, однак депутати з фракцій Партії регіонів, КПУ та СПУ були проти. У підсумку за проект Постанови проголосувало всього 73 депутати – і він був відхилений.

– 15 вересня 2006 року Президент України Віктор Ющенко видав Указ «Про відзначення 100-річчя від дня народження Івана Багряного».

Література

1. Анісімова Н. Художні моделі топосу міста в поезії вісімдесятників. *Слово і час*. 2008. № 2. С. 33.
2. Антоненко-Давидович Б. Твори: у 2 т. / вступ. ст., упоряд. та приміт. Л. С. Бойка. Київ: Наук. думка. 1999. Т. 1: Повісті та романи. 744 с.
3. Антоненко-Давидович Б. Твори: у 2 т. / упоряд. та приміт. Л. С. Бойка. Київ: Наук. думка. 1999. Т. 2: Сибірські новели. Оповідання. Публіцистика. Спогади. Листування; 656 с.
4. Анциферов Н. Проблемы урбанизма в русской художественной литературе. Опыт построения образа города – Петербурга Достоевского – на основе анализа литературных традиций: [избранное]; сост., подгот. текста, послесл. Д. Московской. Москва: ИМЛИ им. А. М. Горького РАН, 2009. 584 с.
5. Багряний І. Вибрані твори; упоряд., автор передм. та приміток М. Балаклицький. Київ: Смолоскип, 2006. 688 с.
6. Багряний І. Вибрані твори: у 2 т. / упоряд. О. Коновал, О. Шугай; ред. і передм. О. Шугая. Київ: Юніверс, 2006. Т. 1. 584 с.
7. Багряний І. Сад Гетсиманський. Київ: Наук. думка, 2001. 548 с.
8. Возняк Т. Семантичні простори міста. 2006. Ч. 42 URL: <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/voznjak.htm> (30.08.2009).
9. Войчишин Ю. Іван Багряний: літературно-бібліографічна студія; вступ. слово К. Біди. Вінніпег; Оттава: б. в., 1968. 87 с.
10. Грабович Г. Мітологізація Львова: відлуння присутності і відсутності. *Критика*. 2002. Ч. 7–8 (57–58). С. 11–17.
11. Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії. Київ: Факт, 2008. 284 с.
12. Гундорова Т. У колісці міфу, або Топос Києва в літературі українського модернізму. *Київська старовина*. 2002. № 6. С. 74–82.
13. Журенко О. М. Модерні тенденції української романістики 20-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, 2003. 20 с.
14. Кискін О. М. Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі («Чапаєв і Пустота» В. Пелєвіна, «Перверзія» Ю. Андруховича, «Безсмертя» М. Кундери): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2006. 20 с.
15. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. *Лотман Ю. М. Семиосфера*. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 2001. С. 150–390.
16. Мовчан Р. В. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі. Київ: ВД «Стилос», 2008. 544 с.
17. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. *Павличко С. Теорія літератури*; упоряд. В. Агеєва. Б. Кравченко; передм. М. Зубрицької. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 21–423.
18. Савченко З. В. «Романтика вітаїзму» (активний романтизм) в українській прозі першої половини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1999. 20 с.
19. Топоров В. Н. Петербург и «Петербургский текст русской литературы» (Введение в тему). *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: избранное*; ред. В. П. Руднев. Москва: Изд. группа «Прогресс» – «Культура», 1995. С. 259–367.
20. Український письменник і політичний діяч Іван Багряний (1906–1963): до 100-річчя від дня народж.: бібліогр. покаж. 2-е вид. / уклад.: Т. О. Сосновська та ін. Харків: б. в., 2006. 192 с.
21. Фоменко В. Г. Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2008. 40 с.
22. Харлан О. Чернівецький текст у циклі повістей Ірини Вільде «Метелики на шпильках». *Слово і час*. 2008. № 2. С. 27–32.
23. Цимбал Я. В. Париж і Берлін в українській поезії першої половини ХХ ст. *Літературна компаративістика*. Вип. I, 2005. С. 125–136.
24. Череватенко Л. «Ми не кинемо зброї своєї!..» *Дніпро*. 1998. № 7–8. С. 131–184.

25. Шерех Ю. Людина і Люди («Місто» Валер'яна Підмогильного). *Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: у 3 т.* / ред. рада: В. Шевчук та ін.; упоряд. та приміт. Р. М. Корогодського. Харків: Фоліо, 1998. Т. 1. С. 81–91.

26. Шерех Ю. Шостий у ґроні. В. Домонтович в історії української прози. *Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: у 3 т.* / ред. рада : В. Шевчук та ін.; упоряд. та приміт. Р. М. Корогодського. Харків: Фоліо, 1998. Т. III. С. 98–135.

27. Ямпольский М. Б. Подземный Париж: мифология, топография, наррация. *Семиотика и история. Труды по знаковым системам XXV. Учёные записки Тартуского университета.* Вып. 936, 1992. С. 103–122.

ПРОЗА, ПЕРЕКЛАДИ, РЕЦЕНЗІЇ

К'ель Йогансон

СВІТ ГОГОЛЯ (ПЕРЕКЛАД З НІМЕЦЬКОЇ А. РОЛІКА)

Мені одинадцять. Минув рік, як Іван помер. Дивлюся в сад, де розпочалися мої шляхи у світ. А він усе ширився й ширився, я вийшов за межі Василівки, рік ходив до школи в Полтаві. Але то було разом з Іваном.

Одного разу я запропонував Іванові заховати нашу смерть, як Безсмертний. Іван відповів, що для цього ми повинні спочатку зустрітися з ним.

Батько й мати відправляють мене до гімназії в Ніжин для того, щоб я позбувся трауру. Кажуть, я мушу розпочати знову жити. То що, почуття провини в Ніжині зменшиться?

Батько урочисто розмовляє зі мною. Говорить про те, як необхідно жити у світі, і бере з мене обітницю завжди триматися правди, а в усьому іншому бути добрим християнином.

– А тепер вирушай у світ, Миколо!

На відміну від хлопчика з казки, я залишаю свій дім не за власною волею. Мушу піти до школи в Ніжині, аби забути. Таке моє завдання!

Та це неможливо. Я проклятий. Сам того не усвідомлюючи, батько підтверджує це. Його благословення звучить як заклинання. Мати плаче й міцно цілує мене. Плачу я, плачуть мої сестри, плачуть також і слуги.

Залізаю в коляску. Федька поганяє коней. Рушаємо.

Дістаю цукерку із сумки, що мені дала мати. Не озираюсь. Дивлюсь уперед і бачу, як гурт селян йде через поле. Попереду несуть ікону як захист від засухи. Виглядає так, ніби вони вільно плывуть повітрям. Хрещуся.

Складаю долоні.

Боже, дай нам гарний урожай,

Боже, дай нам гарний урожай,

Боже, дай нам гарний урожай.

Василівка видавалася таємнице-мерехтливою мрією, сповненою життя. Натомість Ніжин був банальною, прісною реальністю. Про гімназію в Ніжині ходила добра слава, учителі мали гарну репутацію. Вони повсякчас говорили про правду, справедливість і високі ідеали, але при цьому лукавили й брехали.

Від самого початку мені було некомфортно. Вчителі та учні не любили мене. Здебільшого не чіпали, утім траплялося, коли хтось нишком давав мені стусана. Якщо вчитель був поблизу, я скрикував. Мені приносило насолоду спостерігати за його безпорадністю. Заради порядку він мав би відреагувати, та через антипатію до мене волів би залишити все, як є. Інколи вчитель робив вигляд, ніби нічого не чує. Тоді я скрикував знову, щоб справедливість могла бути хоча б якось відновлена.

Одного дня я отримав листа й не став його відкривати. Сказав своїм однокласникам, що не потребує цього, бо впізнав почерк і знаю, від кого він.

– Але ж ти не знаєш, що в ньому написано, – здивувалися вони.

– Чому ж? – заперечив я.

Мене вважали диваком. Я їм не подобався. Можу це зрозуміти, адже був невисокий і боязкий, непривабливий, злий і своєрідний. Прозвали мене таємничим Карлою, тобто містичним карликом.

Одного дня я всім їм покажу! Одного дня я стану знаменитим! Містичний карлик знаменитий? – Так, точнісінько, знаменитий Микола Васильович Гоголь!

Відчувати самотність та зневагу до свого оточення протягом тривалого часу було важко. Проте, коли я починав шукати близькості інших, мій язик набухав і ставав зовсім неповоротким. Очі наповнювалися слізьми, я червонів і втік геть. Услід мені лунав регіт.

Я часто хворів. Ранками бачив на простирадлі плями, сліди від сухотної отрути, що, вочевидь, убила Івана.

Рік у Ніжині був нічим іншим, як довгим очікуванням. Я рахував хвилини до кінця уроків, рахував дні, тижні та місяці до початку канікул. Та коли опинився вдома, почав знову відраховувати час до свого від'їзду. Здатність радіти відчув лише під час поїздки додому та в найперші дні перебування у Василівці.

Моє навчання мало тривати сім років. Попереду була незліченна кількість днів, лише 1828 року настане завершення. Якось порахував точну кількість і відчув розпач від величезної цифри.

Та одного дня трапилось дещо, що частково змінило мою ситуацію. Одного з моїх однокласників звали Олександром Данилевським. Ми ще в Полтаві ходили до одного класу. Данилевський був дружельюбним, позбавленим особливих фантазій юнаком, не схильним до конфліктів.

Іншого однокласника звали Костянтином Базилі. Він походив із Греції, його сім'я втекла від переслідування турками.

Якось я прогулювався разом із Данилевським шкільним подвір'ям. Несподівано я почав говорити, як Базилі, імітуючи його акцент. Данилевський реготав як навіжений. Це змусило мене замислитися.

Наступного дня я зібрався з духом і підійшов до Базилі. Спілкуючись із ним, я вже імітував Данилевського, його задумливу манеру говорити та розважливі жести. Базилі аж за живіт хапався від реготу.

Завдяки випадку я відкрив талант, що хотів обернути собі на користь. Відтепер уроки вже не видавалися позбавленими сенсу. Я почав систематично студіювати, але не предмети, а учнів та вчителів. І не те, що вони казали, а те, як вони це робили.

Дуже скоро помітив, що учень, якого я імітував, намагався сміятися чи принаймні усміхатися, як і решта. Проте посмішка була фальшивою, більше нагадувала скривлену гримасу. Погляд блукав навколо, учень боявся. Містичний карлик навіював йому страх!

Як і раніше, я не зажив любові в Ніжині, але моє акторство мало популярність, цього побоювалися. Другом серед одногрупників я не став, але й аутсайдером уже не був. Так минав час.

На ринковій площі юрба людей зібралася навколо високого худого чоловіка. Той стояв босоніж, був дуже брудний, мав довге волосся та велику бороду. Одна з продавчинь, у якої він украв трохи хліба, лаяла його на всі заставки.

Чоловік не звертав на неї жодної уваги, він нахилився й пив чи робив вигляд, що п'є, воду з калюжі. Торговка продовжувала лаятися, але хтось із натовпу звелів їй замовкнути, бо той чоловік, вочевидь, був святим юродивим.

Юродивий оббризкав продавчиню водою, плюнув на неї, сказав кілька прокльонів і почесався на ходу. Похитував тілом туди-сюди.

– Стара відьма, – сказав, зрештою. – Вона намагалася вбити царя Петра. Але той живе!

Юродивий почав рухати ногами, зображуючи ритмічний танець. Його мова ставала все заплутанішою.

– Світ злий, люди злі, тіла належать дияволу, ви є злом світу!

Потім замовк, подивився на нас і плюнув.

Дехто розсміявся. Проте більшість почувалася незатишно.

– Кажу ж вам, козяче поріддя, що той, хто бачить перед собою зло світу й мовчить, і є найбільший грішник!

Почав знову танцювати. Його ноги рухалися все швидше, а пронизливий погляд обмацував юрбу.

– Спаситель обрав мене! Я покажу вам шлях, безбожники, я поведу вас! Подивіться на мене, на обраного!

Зрештою, зупинився й замовк. Спокійно, ніби хотів себе почесати, підніс руку до ока, натиснув пальцем на очне яблуко і вирвав око. Жбурнув його на землю.

Більше не кричав, але корчив страшні гримаси. Юрба відсахнулася. Данилевський відвернувся, його знудило. Я не хотів дивитися на юродивого, та не міг відвести погляд від осклянілого кривого ока, що лежало на брудній землі.

Хитаючись, я пішов геть. Зупинився з протилежного боку площі. Переді мною стояла молода дівчина з довгими, злегка вигнутими бровами й великими темними очима. Вона поглянула на мене й посміхнулася. Переляк минув.

Її широка, тепла усмішка наповнила мене радістю. «Це мала бути саме та дівчина, про яку розповідав Іван, – подумав я, – та дівчина, яка шукала мене у Василівці».

Зупинився й подивився їй услід. Вона високо тримала голову, мала горду поставу, ніби царська дочка. Один раз обернулася, подивилася на мене й знову всміхнулася.

Реальність жахлива, але людина може зносити її. Страх можна перебороти, зло перемогти. Настільки великою є винахідливість людини. Таким чудесним є світ!

Коли пізніше я починав розповідати про посмішку цієї дівчини, то багато хто дивився на мене скептично. Дехто навіть вважав, що вона – вияв моєї фантазії.

Що я можу на це сказати? Дівчина не була реальною в тому сенсі, якою є реальність матері. Та це не означає, що її не було. Вона прийшла до мене з любов'ю. Вона існувала й була частиною цього світу, за найвищим правом!

Спогад про цю зустріч із часом потьмянів, наповнився тугою. Та завжди, коли ця дівчина приходила знову, у мені прокидалася віра в божественну любов і світ як велику, теплу, сяючу посмішку.

Існують часи, що відзначаються особливою активністю. В історії Росії таким є 1825 рік. Для мене він також мав велике значення, оскільки того року я пережив те, що змінило моє життя.

1825 року помер мій батько. Мені саме виповнилося 16 років, і я лишився найстаршим чоловіком у сім'ї. Це сповнювало мене страхом, я гадав, що наступного разу настане моя черга.

Я сумував за батьком, але мав проблеми з вираженням цієї туги. Тому я соромився своїх думок. Усупереч матері я завжди міг досягти свого, а всупереч батьку ніколи. Тепер мені треба було хвилюватися через це.

Думав про батькових солов'їв. Нині вони мусили жити та співати без нього. Думав про обіцянку, дану батькові. Його смерть не могла звільнити мене від неї. Думав також про його слова, що той хотів би зайняти місце Івана. Та це було не так, насправді він бажав, щоб жертву приніс я.

Батько помер у квітні. У травні в гімназії з'явився новий учитель. Його звали Білоусов.

Уперше з часу мого перебування в Ніжині я йшов на урок сповнений очікувань. Білоусов був незвичайною людиною, позбавленою думок про славу. Прислухався навіть до того, що говорили ми, його учні.

Я багато чого навчився в нього. Білоусов зробив із мене іншу людину. Я – той, хто завжди дбав лише про самого себе, почав думати й про інших людей. Він вивів мене у світ. Розповідав про ідеї, що відстоювали вчені мужі в Німеччині та Франції; про два світогляди, що визначали духовне життя в Санкт-Петербурзі та Москві. Перший ґрунтувався на німецькому ідеалізмі, згідно з яким людина переживає постійні конфлікти й боротьбу і для того, щоб віднайти гармонію, має звертати свій погляд усередину, до власної душі. Мистецтво є важливим засобом досягнення вищої духовності, воно є «земною сестрою небесної релігії», за висловом одного з представників цього напрямку, поета Василя Жуковського.

Інший світогляд завдячував своїми ідеалами французькій революції, працям Вольтера й Руссо. Він вивчав природне право, відстоював права індивіда супроти церкви та держави. Засуджував будь-яку форму деспотизму й рабства. Розглядав мистецтво як засіб політичної та соціальної боротьби.

Білоусов розповідав також про таємні товариства, про які ще в Кибинцях говорив Другоєв.

- Вони готові силою повалити царизм, – сказав Білоусов. – Усі знають про них, і цар Олександр також, але, здається, ніхто не бажав діяти. Чи, можливо, ніхто не вважає їх за реальну загрозу. Однак повстання може вибухнути будь-якої миті. Воно сплановане, і нова конституція вже давно написана. Усе підготовлено, вони чекають тільки слушної нагоди.

Ми слухали Білоусова, затамувавши подих. Багато хто з нас захоплювався ідеалами французької революції й таємними товариствами та їхніми програмами.

Та в Ніжині ми засновували інші товариства. Створили театральну групу й поставили «Поміщика» Фонвізіна. Базилі грав роль старого, мудрого Стародума, Данилевський – красиву героїню, а я – злу матір.

Організовували також літературну групу й декламували вірші останньої збірки Жуковського: «Утешься, друг! Ничто великое не исчезает...»

Утім, Пушкіна я любив більше, ніж Жуковського. Знову й знову перечитував «Руслана і Людмилу», «Оду вольності» та інші його твори.

Ми й самі писали невеликі твори, що потім рецензували. Я схвалював і сподівався, що мене також хвалитимуть. Видавали шкільну газету, організовували дискусії, Бог знає, чого ми тільки не робили. 1825 року Ніжин ніби переродився, і все завдяки Білоусову.

Протягом усього навчання в Ніжині я мав проблеми зі сном. Увечері я довго не міг заснути й розмірковував про те, що з мене буде. Прислухався до спокійного дихання інших юнаків.

Шерехи вечора та ночі були зовсім іншими, аніж удень. Це стосувалося також спогадів та різних історій, що спадали мені на думку.

– Миколо, ти пригадуєш Ваню, любого малюка?

Так називали його, доброго хлопця-безбатченка, який приносив радість усім людям. Був про всіх лише гарної думки й завжди сподівався, що люди робитимуть те, що вони кажуть.

Одного разу Ваню, любого малюка, взяли на свято. Настала осінь, було прохолодно, але попри це воно відбувалося на відкритому повітрі. Там знаходилася одна людина, з якою Ваня дуже хотів зустрітися.

– Любий малюку, сядь тут, під деревом, і зачекай, а я приведу його.

Той, хто це сказав, забув про свою обіцянку. Лише через декілька днів Ваню, любого малюка, знайшли.

Він чекав під деревом, як йому й наказали, але тепер він був мертвий.

Сміх за дверима спальної зали змішався зі зловтішним голосом Варвари: то був ти, з ким так жадав зустрітися любий малюк!

Я прислухався. Надворі хтось співав! Піднявся й визирнув у вікно. У темряві розгледів декілька непевних постатей. Пісня зазвучала голосніше. Вона була революційна!

Справжні бунтівники навряд чи стоятимуть перед вікнами спальної зали в Ніжині й галасуватимуть. Це мають бути гімназисти. Хто ж то був? Якщо дізнаються їхні імена, їх відрахують.

– Застрельте царя! – вигукнув хтось.

– Усю сімейку вбивць! – долучився інший голос.

То був Данилевський! Дружелюбний, обережний Данилевський, який ніколи ні з ким не вступив у конфлікт. Та чи можливо таке? Прокрався до ліжка Данилевського. Воно було порожнє.

Цього дня він запитав мене, чи не хочу я ввечері вийти з ним прогулятися. Що б трапилося, якби я погодився? Що змушує людину поводитися так, ніби це хтось зовсім інший?

Наступного дня ректор зібрав усіх гімназистів.

– Винуватці мають вийти наперед! – наказав він.

Ніхто не поворухнувся. Скоса я зиркнув у бік Данилевського. Той був блідий і стояв непорушно, як і всі інші. Чи мусив я сказати те, що знав? Адже я пообіцяв батьку завжди триматися правди. Хоча я не збрешу, якщо промовчу. Але чи буду я тоді вірним правді?

Було важко повірити в те, що Данилевський – один із винуватців. Якщо вже він був серед них, то це міг бути й будь-хто інший.

Час тягнувся жакливо повільно. Понад усе я боявся, що ректор почне допитувати нас поодиноці. Стоятиме переді мною могутній, як цар, і питатиме: «Це був ти?»

– Так! – відповім я і, насправді невинний, визнаю провину.

Мені здавалося, що минуло вже кілька годин. Перш ніж нам дозволили піти, мусили заспівати гімн Жуковського «Боже, царя храни!».

Муки скінчилися, ми співали з полегшенням. Данилевський найголосніше.

На його мокрому від сліз обличчі світилася тепла, невинна усмішка!

1824 року Нева вийшла з берегів. Царю Олександрю напроорокували, що він помре через рік після повені. Його не стало в листопаді 1825.

Цар захворів у Таганрозі. Німецькі лікарі давали йому ліки, робили клізми та накладали п'явки. Нічого не допомогло. Покликали священників. Молитви також не подіяли.

Безліч свічок нагрівають кімнату. Тіло починає розкладатися. Дружелюбне обличчя стало невпізнаним. Скоро поповзла чутка: у труні лежить не цар, той живий. Він, перевдягнувшись юродивим, залишив Таганрог і зараз мандрує своєю імперією, бачить усе.

Спадкоємець царя Олександра Костянтин відмовився від трону на користь свого брата Миколи. Настала слухна мить для змовників. Вони заявили: лише Костянтин є законним спадкоємцем.

14 грудня 1825 року Микола хотів, щоб сенат проголосив його царем. Раннього ранку на Сенатській площі в бойовому порядку вишикувалися солдати гвардії Московського полку. Повстання почалося.

– Розумієте, – розповідав Білоусов, – вони планували, що тепер до них приєднаються інші полки. Проте час минав, а їх, здавалося, ніхто навіть і не помітив! Вони стояли непорушно, чекали. Чому вони не атакували Зимовий палац?

– Хай живе Костянтин, законний цар! – кричали солдати.

– Хай живе Костянтин, – лунало у відповідь з натовпу, що зібрався біля Ісакіївського собору.

Минали години. Панував лютий холод. Солдати мерзли. На Сенатській площі з'явилися інші полки. Деякі з них приєдналися до бунтівників, та більшість трималася Миколи. Зрідка лунали постріли в повітря, більше нічого не відбувалося.

Тим часом біля Ісакіївського собору зібралися тисячі людей. Селяни і службовці, ремісники й міщани. Деякі були озброєні ножами та сокирами, інші – палицями та плішнями.

- Хай живе Костянтин! – кричали вони.

Несподівано з'явилася декілька рот підрозділу морської гвардії. Вони приєдналися до повстанців. Невже це дивне статичне повстання досягне успіху?

На площі та прилеглих до неї вулицях юрмилися десятки тисяч людей. Здиралися по ринвах на будівельні риштування. Більшість підтримувала повстання. Будівельники Ісакіївського собору почали кидати в солдат, які підтримували Миколу, дошки та каміння. І більше нічого...

Мороз міцнішав. День закінчився. Усі чекали.

Потім підкотили гармати й наказали стріляти в повстанців. Утім солдати відмовилися.

- Хай живе Костянтин! Хай живе революція! – лунали вигуки.

Далі пролунали постріли. Офіцер віддав наказ відкрити вогонь. Сім залпів – і Сенатська площа спорожніла. Неушкодженою лишилася тільки статуя Петра I на коні. Ось так, любі юнаки, закінчилося повстання декабристів!

П'ятьох керівників було повішено, сотні отримали покарання у вигляді розжалування, в'язниці чи заслання. Серед декабристів було багато старших офіцерів, які належали до найвидатніших дворянських родів. Трапилося щось нечуване.

«Ти не повинен брехати!»

Коли б я сказав, що Білоусов на уроці завжди тримався підручника, тоді б його не покарали. Сказав би, що ні, він не робив цього, тоді б його звільнили.

Я був одним із дев'ятох гімназистів, яких викликали на допит. Сиділи в приймальні ректора. Два вчителі стежили за тим, щоб ми не спілкувалися між собою. Минуло два роки. Ішов 1827-й; це сталося за рік до мого від'їзду з Ніжина.

Що я мав відповісти, коли мене запитає ректор? Що я завжди з радісним очікуванням ходив на уроки Білоусова. Що багато навчився в нього. Це не було відповіддю на питання! Якби Білоусов був таким, як і решта вчителів, тоді відповісти було б легко: він викладав за підручником.

Нас почали викликати.

Те, що я скажу ректору, вирішить долю Білоусова. Не хотів нічого іншого, як зняти з нього звинувачення. Але якщо вісім скажуть, що Білоусов не викладав за підручником, тоді моє свідчення нічого не буде варте... Я не мав права так думати! Мусив дати власне незалежно від того, що скажуть інші. Відповідальність лежала на мені.

До мене прийшов спогад із минулого. Якось батько подарував мені свищик, що змайстрував із солов'їного пера.

- Якщо ти потребуватимеш мене, дмухни в нього, – мовив він.

Я був дуже гордий.

- Дмухни в нього! – наказав батько. – Дмухни, щоб я міг розпізнати його звук.

Я послухався.

- Ага, – сказав батько. – Тепер я знаю його. Але пам'ятай, користуватися ним можна лише тоді, коли ти дійсно потребуватимеш мене.

Батько помер, і я не міг покликати його. Окрім того, свищик лежав у моїй кімнаті у Василівці.

Почав розглядати портрет Миколи I. У нього вже не було м'якого виразу обличчя, як в Олександра. Його погляд був суворим. Подумав про свою обіцянку батькові: буду гарним християнином і завжди говоритиму правду. Тато не міг ожити, але можливо, він бачив мене. Збрехати – значить зрадити батька. Мабуть, наслідком брехні стане те, що він не повернеться й не явиться мені, тому не зможе довести, що він і після смерті був поруч.

У приймальні було холодно. Попри це з мене котився піт. Невдовзі до мене як до останнього дійде черга. Якби на моєму місці був Білоусов, то неодмінно знайшов би рішення. До речі, де він? Я не бачив його від самого ранку.

Згадував усі ті розмови, що мав із Білоусовим. Той охоче брав на свої прогулянки когось із учнів, і досить часто серед них був я. Інколи він говорив про абсолютно буденні речі. А потім заводив мову про літературу. Чи про мораль. Буквально кілька тижнів тому розповів мені, що його брат брав участь у повстанні декабристів.

- Він написав мені після повстання, – розпочав Білоусов. – Я відвідав його в Петропавлівській фортеці, перш ніж він вирушив у заслання. Неймовірно! Мій м'який, флегматичний брат входив до таємного революційного об'єднання!

На певний час Білоусов замовк, я також мовчав.

- Мій брат, – продовжив він, – розказував мені, що знав: повстання зазнає поразки. Також він стверджував, що вони зовсім не хотіли бачити Костянтина царем. То був лише привід, щоб залучити на свій бік якомога більше людей. Вони хотіли створити республіку, повалити царизм, убити царя. За це мій брат був готовий піти на ешафот...

Я подивився на Білоусова збоку. Його погляд губився вдалині. Я ніколи не піддавав сумніву сказане ним, проте цього разу в мене промайнула думка, що Білоусов бреше: ніякого брата в нього немає!

Можливо, він говорив неправду опосередковано, можливо, він мріяв про брата. Може, у нього був брат, але вже давно помер. Звісно, він не належав до жодного таємного революційного угруповання й тим паче не брав участі в повстанні. Та як же цього бажав сам Білоусов! Що спонукало його до цього?

Окрім двох учителів у приймальні, залишився лише один я. Чи брехали інші? Усі брехали, проте Білоусову загрожувало звільнення. Чи не було моїм обов'язком завадити цьому? Хіба Бог не захищував людині добрі наміри?

Так, але ж він установив закон не для того, щоб люди його порушували.

Що б я не сказав, та все одно когось зраджу.

- Микола Гоголь!

Ректор сидів за письмовим столом. Перед ним на коричневому письмовому приладді лежали його складені руки. Позаду нього стояли дві книжкові шафи, справа і зліва від наполовину прочинених дверей. Ректор дав знак підійти ближче.

- Тобі відомо, що ставиться за провину магістру Білоусову? Що ти можеш сказати про це?

Що я мусив відповісти? Мовчав.

- Відповідай! – більш суворо повторив ректор. – Відповідай!

Як завжди, коли хтось різко говорив зі мною, у мене з'являлося відчуття, ніби я сам перебуваю в ролі звинуваченого. І не лише звинуваченого, але й винуватого.

- Магістр Білоусов викладав за підручником.
- Подумай, перш ніж говорити, – ректор кинув на мене гострий погляд.
- Він ніколи не відступав від нього.
- Ти брешеш! – наполягав ректор.
- Я не брешу! – заперечив я і відвів погляд.

Ректор похитав головою. Нетерплячим жестом звелів вийти.

- Ти будеш покараний за свою брехню, – сказав навздогін.

Я вирушив на пошуки Білоусова, але натрапив на нього лише ввечері. Ми йшли вулицею. Розповів йому про те, що сказав на допиті. Він подякував мені. Деякий час ми йшли мовчки.

- Миколо, я маю тобі дещо сказати, – нарешті промовив Білоусов. – Я чув, що ти говорив, як і те, що казали інші. Мені наказали знаходитися поруч, у задній кімнаті, щоб не було видно. На жаль, я не міг стримати тебе.

Білоусов усе чув!

- Я мусив зробити зізнання, – продовжив Білоусов. – Для тебе я б охоче все заперечив, але це б нічого не дало... Миколо, тобі не треба було брехати заради мене.

- Я не брехав.
- Ти не повинен захищатися переді мною.
- Я не брехав!

Білоусов зупинився. Глянув на мене.

- Не знаю, чи правильно розумію тебе. А ти сам знаєш, що маєш на оці?
- Єдине, що я знаю, то це те, що всі вважають мене чудернацьким, – відповів я. – Але чудернацький не я, це світ такий.

Білоусов зупинився і довго та серйозно дивився на мене. Потім на його обличчі засяяла тепла, світла посмішка. Обійняв і міцно поцілував мене.

- Я люблю тебе, – сказав розчулено.

Дивним чином Білоусов залишався в гімназії, допоки я в ній навчався. Тільки згодом його звільнили й вислали. Більше я з ним ніколи не зустрічався.

У червні 1828 року я склав іспит на атестат зрілості. Моє свідоцтво було поганим, проте я почувався щасливим. Заслання закінчилося, і я залишив Ніжин.

Пізніше мені розповідали, що одного дня на ринковій площі в Ніжині з'явився одноокий босоногий чоловік. Він стверджував, що є померлим царем Олександром I та проклинав країну, якою мандрував, і людей, які йому зустрічалися. Говорив довго, насамкінець, упав на коліна й вирвав собі останнє око. Більше не хотів бачити світ людей. «Чи відомий вам сенс... вашого життя?», – вичавив він із себе з перекошеним від болю лицем.

Я поїхав у Василівку, але знав, що не зможу стати батьковим спадкоємцем. У мене був інший шлях. Велике призначення, що випало на мою долю, неможливо було втілити в маєтку на Україні. У Санкт-Петербург, там я зможу зробити щось вагоме для своєї країни.

Через пів року я вже перебував там. Був переконаний: розпочинається абсолютно нове життя.

Ольга Моціяка

ГРЕЦЬКЕ СЛОВО ПРО УКРАЇНУ

У Біблії сказано: «Спочатку було Слово». І справді, то найбільша розкіш і найщедріший дар від Бога на землі. Ним можна вбити, поранити, роз'єднати людей, виразити зло, а можна подарувати радість, любов, пробудити надію, об'єднати однодумців. Коли читаєш рецензований нами журнал, розумієш, наскільки трепетно ставляться до слова видавці, як відповідально усвідомлюють його світлу місію.

2017 р. в Афінах побачив світ українсько-грецький альманах «Вісник-Ангеліафорос». Цей випуск ювілейний. 20 років тому в Греції з ініціативи грекині Ліци Патеракі та української журналістки Галини Маслюк був надрукований перший номер української газети з грецьким додатком. Це був єдиний часопис української діаспори в Греції. 2000-го р. видання було припинене, проте до 2015 р. виходили українськомовні сторінки в незалежних російськомовних газетах Греції. Нині це щорічний журнал.

У редакційній статті співзасновниця альманаху, його головна редакторка та натхненниця Галина Маслюк ознайомлює читачів із непростю історією створення і функціонування «Вісника». І хоча за двадцять років українська громада Греції якісно змінилася (створені парафія, асоціація «Українсько-грецька думка», українці більше інтегровані в грецьке суспільство, легально працюють, діти ходять до школи, вступають в університети), проте і сьогодні в Греції «сприйняття українців та України в цілому відбувається через вміло розставлені фільтри російської пропаганди. Відтак альманах української діаспори виконує не тільки основне завдання – «збереження національної ідентичності, поширення правдивих знань про Україну», «сприяння розвитку та поглибленню українсько-грецьких взаємин», а й нині не менш актуальне – «протидія гібридній війні, яку веде Росія проти України та всього світу».

До видання альманаху причетні щирі вболівальники дружніх взаємин між обома народами як з боку українців, так і греків. Їхні імена розміщені аж на двох сторінках і належать славетним синам і донькам цих народів. Г. Маслюк висловлює їм глибоку вдячність за вклад у популяризацію українського слова.

Альманах є двомовним. Переважна частина статей має переклади. У журналі є чимало рубрик, що стосуються різних аспектів українсько-грецьких культурних зв'язків, історії обох народів та їх духовної спадщини. Загалом обсяг журналу перевищує 400 сторінок.

2017 рік життя української діаспори Греції минав під знаком двох ювілеїв. Це 20-ліття діяльності Асоціації української діаспори в Греції та філоукраїнців греків «Українсько-Грецька Думка», а також 50-річчя Світового Конгресу Українців, невід'ємною частиною якого є грецька громада. Тож зрозуміло, що перша рубрика «Українська діаспора» та деякі інші містять статті ювілейного характеру. І це насамперед публікація «20 років безперервної праці на благо України. Асоціація української діаспори в Греції «Українсько-Грецька Думка». Своєрідний літописний звіт роботи Асоціації вражає різноманітністю роботи, проведеної за цей час. У статті зазначено, що серед пріоритетних напрямів української громади є розвиток шкільництва та засобів масової інформації. І це не випадково. Адже вони спрямовані на майбутнє – на збереження новими поколіннями українців національної ідентичності та боротьбу за правдиве відтворення українського суспільно-політичного життя та духовних цінностей. Журнал майстерно подає сучасне життя української громади, знайомлячи нас з конкрет-

ними людьми (наприклад, з юним українським патріотом Періклісом, який взяв участь у Міжнародному художньому конкурсі дитячих малюнків). Пізнавальною є інформація Лідії Орищишин про створення українського хору в Афінах. Функціонування української громади за кордоном важко уявити без недільної школи, адже «Школа – це майстерня, де формується душа». «Жодну закордонну школу, на нашу думку, неможливо оцінити балами чи тестами. Ефективність діяльності школи вимірюється радістю спілкування учня з учителем, настроєм, з яким учень та вчитель виходять з уроку» [1, с. 157]. З гордістю сприймаємо інформацію про вчителів школи, які своє завдання вбачають у тому, щоб «розвивати таланти кожної дитини, виховувати її особистість, поважати її гідність» [1, с. 157]. Однією з проблем недільної школи є забезпечення підручниками, що б були зорієнтовані на «українських дітей, народжених за кордоном, для яких українська мова не є рідною» [1, с. 156]. Як і в недільній школі, у дитячому садочку педагогічний колектив дуже дбає про патріотичне виховання малят. Вихователька пані Наталія Смоляник так формує кредо дитячого садка «Рукавичка»: «Діти – це зернятка нації, вони мають стати добірними повноцінними зернами» [1, с. 285].

Виявом грецько-української дружби є 20-річна діяльність «Грецько-Української Палати», ініціатором створення якої була група відомих підприємців на чолі з тодішнім Президентом Пірейської Торгівельної Асоціації Янісом Поліхронопулосом.

У контексті святкування 20-річного ювілею Асоціації української громади та випуску першої української газети в Греції відбулась Міжнародна конференція «Українське друковане слово за кордоном. Українські ЗМІ в Греції», інформацію про яку вміщує альманах.

«Оповіданнями-долями» можна назвати статті, у яких йдеться про представників української діаспори у світі, які змогли зберегти й національну ідентичність, й успішно інтегруватись у нові держави. Невипадково Олена Макіда називає представників четвертої хвилі української еміграції «мешканцями планети». Саме про таких «мешканок» – дві статті журналу. Це публікація Г. Маслюк «Боги і міфи Оксани Чаус» про талановиту українську художницю з Греції Оксану Чаус, у творчості якої майстерно втілилась антична міфологія, а також розповідь про уродженку Прикарпаття Анну Кісіль, яка стала в Канаді успішною бізнесменкою. Девіз її життя: «Можеш допомогти – допоможи, але, віддаючи частинку своєї душі іншим, завжди залишайся собою» [1, с. 309].

Западає в душу інтерв'ю Олени Хімич з легендою української діаспори Іваном Буртиком, який після Другої світової війни емігрував до США. Справжній патріот, він багато зробив для розвитку українського університету за кордоном, очолював Раду оборони й допомоги українцям. І. Буртик здійснив чимало подорожей світом, вивчаючи українську діаспору. Особливо ґрунтовною є його студія про життя українців у Казахстані, заснована на величезному архівному матеріалі, що він подвижницьки роздобув. Уривки з цього надзвичайно цікавого дослідження надруковані в альманасі. І. Буртик – людина, яка розміняла десяте десятиліття життєвого шляху, має величезний життєвий досвід та мудрість. Тому так вражає його по-шевченківськи чесна й відверта відповідь на запитання кореспондента, що може об'єднати українську націю і хто є її ворогом. Дозволимо собі дати цю велику цитату: «Я не можу дати відповідь на питання, що може об'єднати українців. Ви почуєте від мене те, що ніколи не сподівалися почути.

Росія в Україні вже три роки провадить війну. Але вона не є страшною для України, бо насправді наш народ є набагато сильніший, ніж російський, і було би важко побороти Росію, якби ми самі не шкодили собі. Сьогодні майже щодня 2–3 українських воїни гине на Донбасі. А за п'ять кілометрів від фронту люди бавляться, танцюють і забувають, що Україна у війні. Прості люди одягали та годували солдат, а не держава. Прості люди допомагали в той час, як в Україні є більше мільйонерів, ніж у будь-якій іншій європейській державі. У країні, якій лише 26 років. До цього всі ці мільйонери батрачили по колгоспах, а тепер вони летять літаком поснідати до Швейцарії. Як таке може відбуватися під час війни? Тож можу сказати, що найбільшим ворогом України є ми самі собі та наші чвари. І знову хочу пригадати Тараса, який казав: «Обніміться, брати мої, молю вас, благаю!» [1, с. 316].

З нагоди 50-річного ювілею Світового Конгресу Українців альманах друкує інтерв'ю з Президентом СКУ Євгеном Чолієм. У розмові були відзначені успіхи СКУ за цей період (а вони дуже великі), порушувалися питання про головні завдання Конгресу на майбутнє, співпрацю з українською владою, допомогу СКУ українським громадам та зв'язки СКУ з Провідниками українських Церков та Церковними Ієрархами.

Досить потужною є роль української діаспори Греції в діяльності СКУ. Так, редакторка журналу Галина Маслюк є Головою світової комісії протидії торгівлі людьми, що діє при СКУ. Це складна та відповідальна місія. Проблема торгівлі людьми в Україні є надзвичайно болючою передусім через війну з Росією, неконтрольовану ділянку, через яку «безперервно переміщуються жертви та злочинці торгівлі людьми». Українські військові полонені «насправді позбавлені усілякого статусу, всілякого міжнародного захисту... Зі своєї сторони Світова комісія протидії торгівлі людьми робить все можливе,

щоб допомогти потерпілим у цій неоголошеній війні» [1, с. 73]. Публікація «Щоденника» комісії яскраво підтверджує це.

Мабуть, найбільочішим нервом альманаху є осмислення російсько-української війни. Г. Маслюк у редакційній статті наголошує: «Наше сьогоднішнє видання «Вісника» суттєво відрізняється від усіх попередніх. Бо в ньому багато війни, якою зараз живе Україна» [1, с. 4]. Вражає рубрика «Хроніка війни», що базується на розповідях про долі конкретних людей, які на собі відчули трагедію подій на Донбасі. Не можна спокійно читати листи родичів солдат, котрі потрапили в полон до російського агресора. Глибоко западає в душу матеріал про художника з Донецька Сергія Захарова. Автор карикатур на ватажків бойовиків таки потрапив до їхніх рук, зазнав страшених катувань, тричі йому імітували розстріл. Правдиву історію перебування українців у полоні Сергій передає через свої малюнки.

По-справжньому усвідомлюєш величезну місію інституту військового капелана, коли читаєш статтю про Андрія Зелінського – людину, основною зброєю якої на війні є слово, молитва. Життєве кредо військового капелана Андрія – «тільки любов здатна на перемогу». Тож і робить він все для того, щоб агресія війни не зруйнувала світлу душу солдата.

Волонтерський рух грецьких українців представляє спільнота «Грекобандерівець», що допомагає лікувати в Греції українських бійців, організовує екскурсії, надає гуманітарну допомогу мешканцям окупованих територій тощо. В альманасі йдеться про перебування на грецькій землі поранених бійців, як тоді говорили, АТО – Володимира Милимука, Володимира Возного та Павла Мельського.

Результати війни – це не тільки знищені матеріальні цінності, руйнація архітектурних споруд, смерть людей. Один із жахливих наслідків російсько-української війни, як переконують науковці Анна В. Гедьо та Ірина М. Грідіна, – «втрата освітянської інфраструктури на тимчасово окупованих територіях» [1, с. 98]. Русифікація середньої і вищої школи є одним з елементів «гібридної» війни в Донецькій та Луганській областях. Руйнація української освіти на цій території є вкрай небезпечною особливо для формування світогляду молоді. Автори статті привертають також увагу до болючої проблеми евакуації вищих навчальних закладів, ролі Української держави в цьому процесі.

В альманасі є також статті, у яких «гібридна» війна, основним плацдармом для якої у Кремля нині стала Україна, осмислюється в типологічному вимірі як явище, що загрожує й іншим країнам. Так, на думку В. Копчака, об'єктом «гібридної» війни можуть бути і стали європейські демократії, адже стратегія режиму Путіна – «докорінна руйнація зсередини європейської і євроатлантичної єдності із паралельною компрометацією ключових міжнародних інституцій безпеки – ООН і ОБСЄ...» [1, с. 64]. На прикладі країн Вишеградської четвірки (Словаччина, Угорщина, Чехія, Польща) автор аналізує своєрідність «присутності» Кремля в кожній із цих держав. Вона зараз ще мало помітна на перший погляд, але містить виразну потенційну загрозу, масштаби якої можуть швидко набрати великої сили. «Білоруський фронт Путіна» характеризує у своїй статті М. Самусь.

Проблемами «гібридної» війни Росії та її політики перейняті дослідження і грецьких авторів. Так, Нікос Лігерос (грецький професор, стратегічний радник та викладач у вищих навчальних закладах Греції, Кіпру та Франції, зокрема, що готують кадри для служб внутрішньої та зовнішньої безпеки Греції, військово-оборонного комплексу) вважає за доцільне руйнування фальшивого міфу про те, що Росія, Україна та Білорусь є одним народом, оскільки це є підставою «для підтримки нових позицій Росії та виправдання втручання шляхом гібридної війни» [1, с. 288]. Аналізуючи специфіку гібридної війни, яка не обмежується застосуванням військової сили, автор застерігає, що така форма війни «є результативною навіть у демократичних країнах» [1, с. 288]. Н. Лігерос, декларуючи примат загальнолюдських цінностей у житті людства, формулює свої десять заповідей: «Права людства. Десять статей для любові».

Аналітик з міжнародних та стратегічних питань, спеціаліст з міжнародної безпеки, доктор наук Анастасіос Е. Другос важку ситуацію в Україні пояснює агресією режиму Путіна, вважає, що «Захід мав би бути більш підготовленим до російського втручання у східних областях (як і сама Україна» [1, с. 28], переконаний у доцільності членства України в НАТО. Гібридну війну Росія веде також проти Сирії, Причорноморського регіонів, втручається навіть у вибори США... «Посольство Росії в Афінах є центром розповсюдження гібридної війни проти Греції і НАТО в цілому» [1, с. 30]. «Це непроста війна, яка, за моїми оцінками, буде тривати ще довго, оскільки повністю викривляється дійсність, використовуються нові методи впливу через соціальні мережі, а також канали Sputnik, Russia Today» [1, с. 30] – вважає Другос.

Письменник і консультант, який спеціалізується на європейській та трансатлантичній безпеці, Едвард Лукас аналізує 10 помилок у сприйнятті Росії. Зокрема, спростовує такі хибні, на його думку, твердження, як: «Росію не спинити», «Ми самі винні», «В усьому винен Путін», «Головне – стримування» тощо.

Отож тема російсько-української війни характеризується комплексним висвітленням, порушенням багатьох гострих проблем та намаганням оцінити її в світовому контексті.

У кожної нації є особистості, моральний авторитет яких важить особливо. У хвилини кризи, на роздоріжжі історії думки таких людей – це духовна опора, дороговказ, істина. В ювілейному матеріалі вперше оприявлено, а також актуалізовано раніше надруковані інтерв'ю з Блаженнішим Святославом, Миколою Сядристом, В'ячеславом Чорноволом. Усіх їх об'єднує вболівання за долю України та намагання зрозуміти причини кризової ситуації в ній. Дещо в несподіваному ракурсі постає постать М. Сядристого, якому в 2017 р. виповнилось 80 років. Переважна більшість читачів знає його, мабуть, як народного художника України, автора славнозвісних мікромініатюр. Авторка ж статті Г. Маслюк включає М. Сядристого «до найвідоміших і найвизначніших обдарованих особистостей нашої планети» [1, с. 41], який заслуговує на подання на Нобелівську премію. М. Сядристий – надзвичайно багатогранна особистість: агроном, поет, титулований спортсмен з підводного плавання, активний громадський діяч, який перший висловив думку про необхідність створення в Україні Інституту національної пам'яті, 2005 р. підготував велику виставку про Голодомор в Україні, брав участь у створенні Меморіалу пам'яті жертв Голодомору. Але найбільша увага в альманасі приділена М. Сядристову як унікальному аматору-історик, котрий протягом 45-ти років розвивав таку науку, як психоісторія, а саме вивчав механізм впливу ідеології тоталітарних режимів (фашизм, комунізм) на свідомість націй, маніпулювання політиками вродженим у людині інстинктом страху. Дослідник, зокрема, писав: «Ленін, Гітлер та Муссоліні були злочинними організаторами реалізації людської агресії, древнього інстинкту самозбереження, який не завжди усвідомлений і який може перетворювати величезні маси людей у зграї безвідповідальних анонімів, що здатні скоювати будь-які злочини проти людства та проти кожної людини зокрема» [1, с. 54].

В альманасі глибоко осмислюються важливі сторінки суспільно-політичного життя українців у минулому й сучасному. Порушуючи тему Голодомору в Україні 1932–33 рр., альманах наводить витяги з передмови професора Квебецького Університету в Монреалі Романа Сербина до книги «Рафаель Лемкін: радянський геноцид в Україні», виданої Президентом України Віктором Ющенком у 2009 р. в Києві. Видатний науковець, фахівець з міжнародного права, Рафаель Лемкін дав цьому жадливому злочину назву «геноцид» і проаналізував його саме на прикладі української історії. Р. Лемкін переконав Генеральну Асамблею ООН визнати Голодомор злочином. У щорічнику надрукована промова Р. Лемкіна, що він виголосив 1953 р. в Нью-Йорку у 20-ту річницю Великого Голодомору в Україні. Тяжкі сторінки Голодомору в Україні, сповнені реалістичних, особисто пережитих вражень, розкриваються в публікації Ю. С. Аврамова «Голод в Украине. Воспоминания этнического грека». Оригінальним та пізнавальним є передруковане альманахом інтерв'ю Ірини Наумець, узятє для «Української Правди», з науковцями і психотерапевтами Віталієм Климчуком та Вікторією Горбуною про психологічні наслідки Голодомору в повсякденному житті українців, які відлунюються в декількох поколіннях. Учені переконані, що психологічну травму український народ пережив би швидше, якби радянська влада не табувала її. «Людя́м треба було дати можливість виговоритись, але цього не сталося» [1, с. 371]. Основним показником подолання травми поколінь буде те, що «ми перестанемо звинувачувати когось у своїх проблемах і почнемо їх вирішувати разом, перестанемо перекладати відповідальність на владу» [1, с. 371].

Європейські підходи до оцінки Другої світової війни, святкування 8–9 травня властиві вчительці історії Української недільної школи товариства «Українсько-Грецька Думка» Марії Маслій і голові Конгресу українців Естонії Вірі Вовк, яка втілила їх у роздумах про долю пам'ятника радянському солдату в Естонії.

Назва статті Віктора Рога «Дух руїни чи дух будівництва?», на перший погляд, налаштовує на сприйняття історичних подій XVII ст. – про політичну боротьбу напередодні виборів українського гетьмана, про Чорну раду в Ніжині 1633 р., коли спокушена й засліплена демагогічними обіцянка Івана Брюховецького голота («чернь») не зрозуміла, що шлях руїни – це шлях в нікуди. Однак у статті йдеться про перипетії боротьби за політичну владу в сучасній Україні, що «не вивчила» уроків історії. В. Рог застерігає сьгоднішніх політиків від дешевого популізму, гонитви за рейтингами. Створена наспіх «вінегретна» влада (з відомих особистостей заради рейтингу) лише імітує діяльність, не турбуючись про конкретні дієві результати.

Окрім потужного пласту публікацій публіцистичного, суспільно-політичного характеру, часопис містить низку надзвичайно цікавих статей академічного змісту, передусім гуманітарного профілю (історія, літературознавство). Об'єктом наукових студій є насамперед історичні та культурні зв'язки між греками та українцями з найдавніших часів до сьогодення. Розвиток елліністики в Україні, витоки цього напряму науки пов'язані з іменем кандидата історичних наук Наталії Олексіївни Терентьєвої, якій 2017 року мало б виповнитися 70 років. У журналі вміщено глибоку статтю Анни Гедьо та Тетяни

Ілюк, присвячену пам'яті Наталії Олексіївни, неймовірними зусиллями якої 15 січня 1993 року було створено спеціалізований відділ історії українсько-грецьких відносин в Інституті історії України НАН України. У статті проаналізовано титанічну, багатогранну роботу відділу, очолюваного Н. О. Терентьевою.

Серед сучасних праць з елліністики журнал презентує розвідку Юрія Мосенкіса «Сім тисячоліть протогрецької історії», а також Сергія Шумила, який порушує дискусійну проблему християнізації Русі («Перші дипломатичні та міжкультурні зносини з Візантією та початкова християнізація Київської Русі в IX ст.: 1155 років»). Опираючись на візантійські джерела, автор твердить, що християнізація Київської Русі почалася не в кінці X ст. (як традиційно вважають дослідники), а в другій половині IX ст. за часів князювання Оскольда. 882 року Олег вбив Оскольда, і справа християнізації була на певний час перервана. Її продовжила княгиня Ольга, а завершив Володимир Святославович 988 року. Не тільки для релігієзнавців, а й широкого кола читачів буде цікавим дослідження цього ж вченого «Роль Святої Гори в історії культури і духовності України». Історично неповторне життя грецької громади в Ніжині, початок якої сягає ще середини XVII ст., розкриває Анна В. Гедьо крізь призму приватноправових актів XVIII–XIX ст. (паспорти, білети, атестати, свідоцтва, оголошення, доручення, заповіти). Авторка широко цитує архівні документи, що зберігаються в Україні та Росії. Ніби продовженням цієї статті є дослідження Маргарити Араджионі про історію формування грецьких громад на теренах України в цілому.

Маловідома сторінка в літературознавстві в цілому і франкознавстві зокрема – переклади І. Франком грецьких текстів. Цій проблемі присвячена стаття Назарія А. Назарова, кандидата філологічних наук, «Від смислу до смислу»: Іван Франко і елліністична поезія.

«Вісник» 2017 р. має сильний ліричний струмінь. «Родзинкою» альманаху є рубрика «Майдан», що в структурі збірника з'являється не раз. Рубрика наповнена віршами. Це своєрідні острівки емоцій, страждання, віри, любові, надії. Це сповіді душі Миколи Сядристого, Олени Умриш, Івана Наконечного, Юрія Аврамідіса, Ганни Буздаревиц, Юлі Бачар-Дудко, Ірини Осінчук, Мурахи, Ірини Наконечної, Ганни Щекун, Віри Губицької.

Насичений добрим змістом, альманах відзначається ще й чудовим дизайном, багатством ілюстрацій, майстерною версткою.

Ювілейний збірник – це слово про Україну, пропущена крізь серце українських патріотів у Греції та грецьких друзів. Це слово, що через кордони, утверджує мости дружби, долає неправду. Воно обов'язково відгукнеться в душі читача.

Література

1. Вісник-Ангеліафорос: щорічний українсько-грецький альманах. Афіни, 2017 – Αθήνα, 2017. Грудень.

Марина Алатиренко

РОЗДУМИ НАД НАУКОВОЮ МОНОГРАФІЄЮ С. В. РОМАНОВСЬКОГО «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ В КОМПЛЕКСІ «Ш-Л-ТУ»

*Кожна книга має батька і матір. Батька, який помирає,
запліднивши матір, дає дитині ім'я. І має (книга) матір, яка
народжує дитину, вигодовує її своїм молоком і випускає в світ. Хто
є матір'ю вашої Божої книги?*

*Царівна Амех, Lexiconcosri, Milorad Pavić
(Anno 1691; 1984 М.П.; 1998 О.Р.; 2011 J.M.; 2018 В.М.К.)*

2018 року вийшла з друку наукова монографія директора ліцею «Інтелект» під назвою «Теоретико-методичні основи управління якістю освіти в комплексі «Школа – Ліцей – Технічний університет» (далі по тексту – Ш-Л-ТУ). Зміст книги – це не просто дослідницька праця вченого, це ціле життя зі своїми «злетами» й «падіннями», із перемогами в боротьбі з неуцтвом, це прагнення зберегти традиції культурно-освітньої світової класики, науки і, разом з тим, невпинне бажання жити в сучасних реаліях, ідучи по шляху пошуку гармонії між цінностями минулого та сучасного. Автор на сторінках своєї монографії постає в різних ролях (іпостасях) – то здається Дон-Кіхотом, закоханим у

Європейські троянди, то вірним Південному саяву Санчо-Пансою, який завжди радіє Вранішньому промінню Східного Сонця й кожного вечора з сумом озирається на зваблivi краєвиди Заходу. Це доводить не тільки зміст книги (і її сенс), а й ґрунтовний перелік заходів апробації результатів дослідження.

Міжнародні: семінари «Двомовна освіта в Європі» (Австрія, 1995), «Міжнародний бакалаврат (IB) і міжнародні коледжі» (32 країни-учасниці), що відбувся на базі Правничої фундації України, ліцею «Інтелект» і КПІ (1998 р., м. Київ, Україна); «Викладання англійської мови в Україні і ФРН», що проводився на базі ліцею «Інтелект» (2003 р., м. Київ, Україна); «Інтеграція в європейський освітній простір» (2004 р., Швеція); симпозиум «Дні освіти «Москва-Київ» (2003 р., м. Київ, Україна).

2004–2005 навчальний рік: учителі ліцею «Інтелект» брали участь у Міжнародному проєкті «Освіта без меж» (Стамбул, робочі мови – турецька й англійська). Тема – «Викладання в школі природничих дисциплін англійською й німецькою мовами».

Міжнародний форум «Освіта–2006» (2006 р., ФРН: Мюнхен, Страсбург, Відень, Карлсруе), де обговорювалася проблема уніфікації європейської системи середньої освіти; міжрегіональний форум учителів Російської Федерації та країн СНД «Перспективи розвитку міжрегіональної і міжнародної співпраці в освіті» (2006 р., м. Москва); II Міжнародний саміт «Освіта від 7 до 12 років» (2013 р., м. Дубаї), основна тема: «Рання профілізація – шлях до світових стандартів освіти».

Конференції, що проводилися на території України: XI конференція Міжнародного педагогічного клубу європейських столиць «Досвід і перспективи формування європейського шкільного освітнього простору» (2013 р., м. Київ) – та міжнародні конференції «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXIV Каришинські читання) (м. Полтава, травень 2017 р.); «Проблеми сучасного підручника» (18 травня 2017 р., м. Київ); «Нове слово в науці і практиці: гіпотези і апробація результатів досліджень» (23–24 червня 2017 р., м. Київ).

Всеукраїнські: семінар «Досвід діяльності з обдарованими учнями в двомовній системі освіти» (2000 р., м. Київ, ліцей «Інтелект»); семінар Міністерства освіти і науки України «Система двомовного вивчення фізики у загальноосвітніх школах України» (2001 р., м. Київ) та ін.

Монографія традиційно складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

В оформленні враховані вимоги до наукових робіт. Вихідні дані з уточненнями щодо рекомендацій до друку (рецензенти, науковий консультант) і зміст роботи викладені в англійському й українськомовному варіанті, що забезпечує можливість англійськомовним і українськомовним представникам освітніх закладів ознайомитися з планом наукової розвідки.

Так, у монографічному дослідженні описано й проаналізовано багаторічний педагогічний досвід С. Романовського, кандидата фізико-математичних наук, доцента, заслуженого вчителя України, соросівського вчителя, засновника й директора Київського ліцею «Інтелект».

Загальний сенс змісту ґрунтовної праці С. Романовського міститься в таблиці 5.32 «Особливості змісту експериментальної діяльності впродовж трьох етапів дослідження» (сторінки 332–333), що складається з дослідно-експериментальної діяльності впродовж підготовчо-констатувального (1980–1994 рр.), формувального (1994–2012 рр.) і підсумкового (2013–2018 рр.) етапів (розділ «Дослідження та прогноз управлінського потенціалу освітнього комплексу «Ш-Л-ТУ»). Дослідження перевірене часом. Воно розпочиналося зі спостережень автора за результатами навчання студентів I–II курсів Київського політехнічного інституту та виявлення причин їхньої низької освітньої успішності на початку дев'яностих років. Робота обґрунтована тривалою дослідно-експериментальною педагогічною практикою.

Параграфи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3 є цікавим дослідницьким екскурсом в історію освіти Європи, закордону і в сьогодення освіти США, Канади та успішних країн Сходу (розділи «Теоретичні та методологічні засади управління якістю освіти в навчальних закладах», «Тенденції управління якістю освіти в зарубіжних закладах освіти»).

У змісті книги вражає й зацікавлює досвід творчого колективу Київського ліцею «Інтелект», що разом зі своїм лідером (автором наукової роботи) систематично кидав виклики різним «держстандартам», міністерським «нормам і нормативам», і після кожної дуелі науковці знову «гострили шпаги». Кожного дня впродовж кожного навчального року та навіть у канікулярні й відпускні періоди ходили у свої «тренувальні зали», проводили освітні заходи, оновлювали, модифікували й розробляли, розробляли, розробляли... (розділ «Науково-методичний супровід управління якістю освіти в освітньому комплексі «Ш-Л-ТУ»).

Такими матеріалами для тренувань на «полі бою» з неуцтвом і низькою успішністю є авторські освітні спецкурси директора й викладачів ліцею з відповідними освітніми програмами, посібниками,

методичними розробками й електронними матеріалами. З них вагомим (і, мабуть, єдиним в Україні) є двомовний навчальний посібник «Фізика» (9–11). Методика, застосована автором, описана в монографії і його публікаціях: «Реалізація змісту та методів навчання в ліцеї «Інтелект» у журналі «Директор школи, ліцею, гімназії». 2004. № 6; «Навчання обдарованих учнів, що виявляють схильність до фізико-математичних дисциплін (експериментальне застосування модернізованих програм з фізики)» в журналі «Освіта та розвиток обдарованої особистості (Серія: «Педагогіка», «Психологія»)» (2017, № 7–8) та інших, у параграфах 1.3, 4.1, 4.3.

Вагомим доробком у сучасній методиці викладання природничих дисциплін і модернізації змісту профільної освіти є також й авторський англomовний спецкурс С. Романовського «Physical science» (8 кл.), про апробацію котрого також зазначено на сторінках 236–239 рецензованої монографії.

Про апробацію зазначених освітніх спецдисциплін, укладених викладачами ліцею, й особливості впливу їх вивчення на формування особистісних якостей учнів також зазначено на сторінках 224–252.

Автор рецензованої монографії обґрунтовує важливість прагнення до діалогу між учнями (і дорослими), які є представниками різних культурних традицій і соціальних прошарків, положеннями важливих міжнародних документів – «Концепція Культури миру», «Декларація тисячоліття», «Концепція меритократичної освіти».

Враховуючи наявність у ліцеї «Інтелект» представників різних національностей, доцільно зауважити, що опитувальник «Велика п'ятірка» на с. 190–191 (з монографії Шпортуна) неможливо застосувати до учнів, оскільки сама емоційно-освітня атмосфера закладу відрізняється від інших своєю неординарністю. У коридорах ліцею на перервах зустрінеш і індійських, і нігерійських, і турецьких дітлахів. Навчаються представники 17 країн, різних національностей, традиції й культура яких є не тільки різною, а іноді навіть і різко відмінною.

Зауважимо, що шкільне середовище є соціальним мініутворенням змішаної характеристики не лише через вікові, а й, насамперед, через національні, культурні й менталітетні (світоглядні) відмінності. Тому, аналізуючи багаторічні результати педагогічної експериментальної діяльності автора рецензованої монографії, напрошується черговий гіпотетичний висновок. Менталітет «радянського вчителя» перебуває в постійному перетворенні під час експериментально-дослідної освітньої практики, на що впливає і спілкування із колегами закордонних освітньо-культурних установ, і безпосередні контакти з дітьми інших культурних традицій і їхніми батьками.

Монографія С. В. Романовського є важливою для історії розвитку освіти України. Висвітлений досвід може стати в пригоді вчителям різних дисциплін, англomовним викладачам і освітянам української й інших діаспор, філологам іноземної мови та тим, хто цікавиться культурологічними напрямками, студентам закладів вищої освіти різних спеціальностей.

Література

1. Алатиренко М. А., Гордєєва Н. М., Романовський С. В. Порозуміння в проекції культура-культура (традиція-традиція) – як це вирішується в освітній діяльності Київського ліцею «Інтелект»: менеджерський досвід, реалії, можливі перспективи. *Український вимір*. 2019.
2. Барило О. А., Романовський С. В. Розвиток високого рівня свідомості сучасної молоді засобами спеціальних навчальних предметів. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*: збірник наукових праць. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. Вип. 1 (18). С. 20–28.
3. Павич М. Хозарський словник: роман-лексикон на 100 000 слів: чоловічий примірник / пер. з серб. О. Рось. Харків: Фоліо, 2018. 351 с.
4. Романовський С. В. Теоретико-методичні основи управління якістю освіти в комплексі «Школа-ліцей-Технічний університет». Київ: СІК ГРУП УКРАЇНА, 2018. 532 с.
5. Шпортун О. М. Гумор у нормі та патології: феноменологія, діагностика, корекція. Київ: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 427 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Авраменко Анатолій Михайлович**, кандидат історичних наук, доцент, керівник наукового центру Краснодарської регіональної громадської організації «Співдружність Кубань – Україна».
2. **Алатиренко Мирослава Андріївна**, кандидатка педагогічних наук, доцентка ліцею «Інтелект» (м. Київ, Україна).
3. **Гринь Микола Миколайович**, член Національної спілки журналістів України, лауреат Міжнародної мистецько-літературної премії імені Пантелеймона Куліша.
4. **Дацько Олена Олексіївна**, інженерка комп'ютерних систем бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
5. **Єржиківська Наталія Олексіївна**, кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка.
6. **Йогансон К'єль**, шведський письменник.
7. **Колошук Надія Георгіївна**, докторка філологічних наук, професорка кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури СНУ імені Лесі Українки.
8. **Мойсейчук Ілона Іванівна**, головна спеціалістка Департаменту культури Чернігівської ОДА.
9. **Моціяка Ольга Петрівна**, фахівчиня Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою НДУ ім. М. Гоголя.
10. **Онищенко Надія Петрівна**, директорка Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою НДУ ім. М. Гоголя, членкиня Національної спілки журналістів України.
11. **Самойленко Григорій Васильович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу НДУ ім. Гоголя.
12. **Смольницька Ольга Олександрівна**, кандидатка філософських наук, старша наукова співробітниця Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського.
13. **Тимошик Микола Степанович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри видавничої справи та мережевих видань факультету журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв.
14. **Якубовська Марія Степанівна**, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри українознавства Української академії друкарства, відмінниця народної освіти України.

**Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 2, 2019 рік**

Періодичність – 2 рази на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул. Графська, 2, кімн. 210
м. Ніжин, Чернігівська обл.
16600, Україна
e-mail: ukr_diaspora@ukr.net
Тел. 7-19-59

Підписано до друку 20.12.2019 р.
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 1300

Формат 60x84/8
Ум. друк. арк. 13,25
Обл.-вид. арк. 11,53

Папір офсетний.
Електронне вид.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А
8(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.